

T.C.
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN-İRAN
İLİŞKİLERİNDE İŞBİRLİĞİ VE ÇATIŞMA ALANLARI (1991 –
2013)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Hakan BOZ

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Hasan Ali KARASAR

Ankara - 2014

T.C.
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN-İRAN
İLİŞKİLERİNDE İŞBİRLİĞİ VE ÇATIŞMA ALANLARI (1991 –
2013)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Hakan BOZ

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Hasan Ali KARASAR

Ankara - 2014

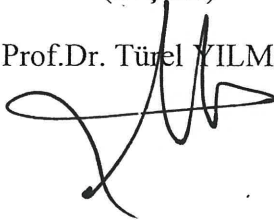
ATILIM ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Hakan BOZ tarafından hazırlanan “*Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan-İran İlişkilerinde İşbirliği ve Çatışma Alanları (1991-2013)*” başlıklı bu çalışma 11.06.2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

(Başkan)

Prof.Dr. Türel YILMAZ

(Danışman)

Doç.Dr. Hasan Ali KARASAR

(Üye)

Yrd. Doç.Dr. Cenk AYGÜL

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın başlıca amacı bağımsızlık sonrası süreçte Azerbaycan - İran ilişkilerinin şekillenmesinde etkili olan faktörleri tespit etmek ve bunları sınıflandırmaktır. Bu çerçevede Azerbaycan-İran ilişkileri iş birliği ve çatışma zemininde ele alınmıştır. Özellikle Azerbaycan ve İran ilişkileri hakkında yapılan akademik çalışmaların iki ülke arasındaki ilişkileri kronolojik olarak sınıflandırmakta olduğu ve bu yöntemin ilişkilerin çerçevesini belli ölçüde açıklayabildiği görülmüştür. Bu nedenle çalışmada Azerbaycan-İran ilişkilerinin derinlemesine incelenebilmesi ve daha kapsamlı sonuçlar elde edilebilmesi için iki ülke ilişkilerinin işbirliği ve çatışma alanları çerçevesinde irdelenerek bu konuda literatürdeki boşluğun doldurulması hedeflenmiştir.

Bu çalışmada Türkçe ve İngilizce kaynaklardan yararlanılmış, kaynaklara ulaşmada Ankara ve İstanbul'daki kütüphanelere başvurulmuş ayrıca internet ortamında yayınlanan akademik çalışmalardan da istifade edilmiştir. Ayrıca bu alanda çalışmalarda bulunan gazeteci ve akademisyenlerle gerçekleştirilen temalar sonucunda konu hakkındaki görüş ve önerilerinden faydalanılmıştır. Bu bakımdan tez çalışmamın her aşamasında yapıcı ve teşvik edici eleştirileriyle katkıda bulunan tez danışmanım Sayın Doç. Dr. Hasan Ali Karasar'a içten teşekkürlerimi sunmak isterim. Ayrıca tez konumun seçimi ve akademik çalışmalarında üzerimde büyük emeği bulunan, feyizli ışığıyla yolumu aydınlatan Sayın Prof. Dr. Ümit Özdağ'a derin saygı ve sonsuz teşekkürlerimi bildiririm. Son olarak çalışmamın hazırlanması sürecinde bir an bile şikâyet etmeden her an yanımda olan ve beni her zaman destekleyen sevgili eşim Çiğdem'e sonsuz teşekkürlerimi iletmeyi borç bilirim.

Hakan BOZ

İstanbul, 2014

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
TABLolar	v
BİRİNCİ BÖLÜM	1
AZERBAYCAN-İRAN İLİŞKİLERİNİN TARİHİ ARKA PLANI	1
1.1. TÜRKLERİN, KAFKASYA VE İRAN COĞRAFYASINDAKİ FETİHLERİ VE BÖLGEDEKİ TÜRK EGEMENLİĞİ	1
1.1.1. İran ve Azerbaycan’da İslamiyet’ten Önceki Türk Varlığı.....	2
1.1.2. İran ve Azerbaycan’da İslamiyet’ten Sonraki Türk Varlığı ve Egemenliği.....	4
1.2. İRAN VE AZERBAYCAN’IN AYRIŞMASI.....	8
1.2.1. Gülistan Antlaşması	9
1.2.2. Türkmençay Antlaşması	10
1.3. AZERBAYCAN VE İRAN’DAKİ SİYASAL GELİŞMELER (1828-1991)	11
1.3.1. 1828-1917 Arası Dönemde Azerbaycan ve İran’daki Siyasal Gelişmeler.....	12
1.3.2. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (1918-1920)	15
1.3.3. 1920-1991 Arası Dönemde Azerbaycan ve İran’daki Siyasal Gelişmeler.....	17
İKİNCİ BÖLÜM.....	30
AZERBAYCAN VE İRAN DIŞ POLİTİKALARININ GENEL ÇERÇEVESİ	30
2.1. AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASININ GENEL ÇERÇEVESİ	30
2.1.1. Stratejik Boyut	31
2.1.2. Tarihi Boyut	33
2.1.3. Demografik Boyut.....	35
2.1.4. Ekonomik Boyut	38
2.2. İRAN DIŞ POLİTİKASININ GENEL ÇERÇEVESİ.....	40
2.2.1. Stratejik Boyut	40
2.2.2. Tarihi Boyut	42

2.2.3. Demografik Boyut.....	44
2.2.4. Ekonomik Boyut	47
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	49
BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN-İRAN İLİŞKİLERİNDE İKTİDARLAR VE DIŞ POLİTİKA.....	49
3.1. ŞÜPHE VE ENDİŞELER DÖNEMİ (1991-1992).....	50
3.2. GERİLİM DÖNEMİ (1992-1993).....	51
3.3. KONTROLLÜ GERİLİM DÖNEMİ (1993-2013).....	53
3.3.1. Haydar Aliyev Dönemi: 1993-2003.....	53
3.3.2. İlham Aliyev Dönemi: 2003 –	56
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	61
BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN-İRAN İLİŞKİLERİNDE İŞBİRLİĞİ VE ÇATIŞMA ALANLARI	61
4.1. İŞBİRLİĞİ ALANLARI.....	62
4.1.1. İki Ülke Arasındaki Ticaret Hacmi	62
4.1.2. İran ve Azerbaycan Arasındaki İkili Anlaşmalar	64
4.2. ÇATIŞMA ALANLARI	68
4.2.1. Güney Azerbaycan.....	68
4.2.2. Denge Siyasetinde İran ve Azerbaycan.....	76
4.2.3. Hazar'ın Statüsü ve Enerji Alanında Farklılaşan Çıkarlar	81
4.3.4. İran ve Azerbaycan Arasındaki Enformasyon Savaşları.....	86
SONUÇ	91
KAYNAKÇA.....	102
EKLER.....	132
ÖZET	184
ABSTRACT.....	186

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADP	: Azerbaycan Demokratik Partisi
AHC	: Azerbaycan Halk Cephesi
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BM	: Birleşmiş Milletler
CIA	: Central Intelligence Agency
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
MOSSAD	: Ha-Mossad le-modi'in u-le-Tafkidim Meyuhadim
SAVAK	: Sazeman-e Ettelaat va Amniyat-e Keshvar
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
TUDEH	: Hezb-e Tudeh-ye İran
VEVAK	: Vezarat-e Ettela'at va Amniyat-e Keshvar

TABLÖLAR

Tablo 1: Azerbaycan ile İran arasında ticaret hacmi..... 63

Tablo 2: İran İstatistik Kurumu'nun 2011 yılı verilerine göre Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Erdebil, Zencan, Kazvin ve Hanedan Eyaletleri'nin nüfus bilgileri 70

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN-İRAN İLİŞKİLERİNİN TARİHİ ARKA PLANI

Coğrafi anlamda Azerbaycan ve İran arasındaki etkileşim en belirgin şekilde M.S. XI. Yüzyılda Selçuklu Türklerinin bölgeye hakim olmasıyla başlamıştır. Azerbaycan ve İran'ın önemli bir bölümünü içine alan Selçuklu fetihleri bölgenin siyasi kaderini doğrudan etkilemiştir. Azerbaycan ve İran'daki Türk hakimiyeti XIII. Yüzyılda Moğol işgali ile duraklamış olsa da Moğolların siyasi hakimiyeti yine Türk kitlelerine dayanmıştır. Ancak XIII. Yüzyılda bu siyasi gücün zayıflamasıyla Azerbaycan ve İran'da sırayla Türk Atabeyleri, Akkoyunlular, Karakoyunlular, Safeviler, Afşarlar ve Kaçarlar gibi Türk devletleri hakim olmuştur. İran ve Azerbaycan'ın tarihi birlikteliği, 1828 Türkmençay Antlaşmasıyla sona ermiş, her iki ülke bu tarihten sonra farklı siyasal süreçlerin parçası haline gelmiştir.

Kadim tarihlerden 1828'e kadar bugünkü İran ve Azerbaycan topraklarının bütünleşme sürecinde Türklerin, Azerbaycan ve İran coğrafyaları arasındaki ilişki ve etkileşimde kesintisiz etkiye sahip olmaları varsayımında hareketle bundan sonraki bölümlerde Azerbaycan ve İran'da İslamiyet'ten önce ve sonraki Türk varlığı ele alınacaktır. Bu iki coğrafyanın siyasi etkileşimine ara veren Gülistan ve Türkmençay Antlaşmaları irdelenerek neden olduğu siyasi sonuçlar incelenecektir. Bölümün sonunda ise bağımsızlık sonrası (1991-2013) Azerbaycan-İran ilişkilerine ışık tutması açısından 1920-1991 arası dönemde Azerbaycan ile İran'daki siyasal gelişmeler incelenecektir.

1.1. TÜRKLERİN, KAFKASYA VE İRAN COĞRAFYASINDAKİ FETİHLERİ VE BÖLGEDEKİ TÜRK EGEMENLİĞİ

Türklerin İran ve Azerbaycan'daki varlığının ilk kez hangi dönemde ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemekle birlikte tarihçiler bu konuda farklı görüşlere sahiptir. Özellikle bir kısım Türk tarihçiler bölgenin eski tarihlerden bu yana Türk

olduğunu savunurken; bölgedeki en belirgin Türk varlığının VII. Yüzyılda Hazar Kağanlı'nın Kafkasya'ya yönelik göçleri ile şekillenmeye başladığı görülmektedir.

Bölgede İslami fetihlerin gerçekleşmeye başlamasının ardından Tarihi Azerbaycan coğrafyası, IX. Yüzyıldan Selçuklu dönemi Oğuz yayılmasının başladığı XI. Yüzyıla kadar ise feodal beylikler tarafından yönetilmiştir. Ancak Selçuklular ile Gazneliler arasındaki Dandanakan Savaşı'nın ardından İran ve ön Asya'nın kapıları Selçuklu Türklerine tamamen açılmıştır. Bu paralelde Güney Kafkasya ve İran'ın kısmi Türkleşme süreci ise Oğuzların kitlesel göçleriyle tamamlanmıştır. Bölgenin demografik yapısı, Selçuklu hakimiyetinin zayıfladığı ve Moğol akınlarının başladığı XIII. Yüzyılda da Türkler lehine gelişmiş, Moğol akınlarının ana kitlesini Türk kabileleri oluşturmuştur. Moğol hakimiyetinin zayıflamasıyla birlikte Moğol siyasi gücünü besleyen Türkler, 1828 Türkmençay antlaşmasına kadar İran ve Azerbaycan topraklarının yegane sahipleri olmuştur.

1.1.1. İran ve Azerbaycan'da İslamiyet'ten Önceki Türk Varlığı

İran ve Azerbaycan'daki Türk varlığının hangi dönemlere kadar uzandığı konusunda tarihçiler arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Azerbaycanlı tarihçi İsmail Mehmetov'a göre Türklerin bölgedeki varlığı hakkında üç farklı görüş bulunmaktadır. Bu bağlamda bir kısım tarihçiler bölgeyi kadim tarihlerden beri Türk yurdu olarak kabul ederken, bir kısım tarihçiler ise bölgenin İrani grupların kontrolü altında olduğunu ancak daha sonraları Oğuz akınları sonucunda Türkleştiğini savunmaktadır. Bu görüşlere üçüncü olarak bölgenin yerel Kafkas halklarının kontrolündeyken daha sonra İrani ve Türk göçmenleri tarafından yurt edinildiği tartışmalarını da eklemek mümkündür.¹ Mehmetov, *Türk Kafkasyası'nda Siyasi ve Etnik Yapı, Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi* isimli eserinde ilk görüşe yakın bir düşünceyle İskit akınları ve öncesinde bölgede yaşayan toplulukların etnik kimliklerini tespit etmenin zor olacağını ancak bu toplulukların içtimai yaşam tarzlarından hareketle Türklerin ataları olan Turanlı topluluklar olarak

¹ İsmail Mehmetov, *Türk Kafkasyası'nda Siyasi ve Etnik Yapı Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, Ötüken, İstanbul, 2009, s. 112.

adlandırılabilceğini ileri sürmektedir.² Mehmetov'un görüşlerini destekler bir başka akademisyen ise Ufuk Tavkul'dur.

Kafkasya Gerçeği isimli eserinde Tavkul, Kafkasya'daki proto Türk varlığının Andronova kültürü içinde yer alan İskitlere uzandığı görüşüne yer vermektedir.³ Yine de Mehmetov ve Tavkul gibi akademisyenler Azerbaycan'ın kadim tarihlerinde yaşayan toplulukların etnik kökenleri hakkında kesin yargılara yer vermekten kaçınırken, Fahrettin Kırzioğlu gibi tarihçiler bu toplulukları proto Türk toplulukları ile ilişkilendirerek,⁴ Azerbaycan'da İskitlerden sonra varlık gösteren Albanların Türk oldukları görüşünü benimsemektedir. Ancak Mehmet Saray'a göre Albanların Türk oldukları yönündeki iddialar daha çok Azerbaycan tarihçileri tarafından benimsenmektedir.⁵ İskitlerin ve Albanların Türk olduklarını düşünen önemli tarihçilerde biri de Zeki Velidi Togan'dır.⁶ Buna karşın Zeki Velidi Togan'ın 1933'de Azerbaycan Yurt Bilgisi dergisinde yayınlan Azerbaycan Etnografisine Dair başlıklı makalesinde Azerbaycan'a göçler kesin olan ilk Türk unsurunun V. Yüzyılın ortalarında gelen Akhunlar olduğu ileri sürmektedir.⁷ Togan aynı makalesinde Türklerin Kafkasya'ya yönelik ikinci göçünde 446'da Ağaçerilerin; üçüncü göçünde ise 558-575 arasında Sabirlerin Azerbaycan'a geldiklerini yazmaktadır.⁸ Kürkçüoğlu'nun aktardığı bilgilere göre Sabirlerin kitlesel göçünün ardından Azerbaycan'a yönelik güçlü Türk akınları VII. Yüzyılın başlarında Hazar Kağanlığı'nın Kafkasya'ya girişi ile devam etmiştir.⁹ Bu dönemde Azerbaycan ve çevresindeki yerler Hazar ülkesi olarak anılmıştır.¹⁰

² İsmail Mehmetov, **a.g.e.**, s. 117.

³ Ufuk Tavkul, **Kafkasya Gerçeği**, Selenge, İstanbul, 2007, s. 52-53.

⁴ Fahrettin Kırzioğlu, **Gence-Karabağ/Aran ve Şirvan'dan Oluşan Kuzey-Azerbaycan'da İslam Fethi Öncesi Türklüğü Tanıtan "Albanlar Tarihi" (M.Ö.IV.-M.S.X. Yüzyıllar) Üzerine**, XI. Türk Tarih Kongresi Bildiriler, Türkiye-Azerbaycan Dostluk Derneği Yayını: 9, Ankara, 1994, s. 47-48.

⁵ Mehmet Saray, **Azerbaycan Türkleri Tarihi**, Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul, 1993, s.12.

⁶ Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul, 1981, s. 45-46.

⁷ Erol Kürkçüoğlu, "Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Bakış", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, (Erişim)

http://www.turkiyatjournal.com/Makaleler/356764988_14.pdf, 01.03.2014, s.154-155,

⁸ Erol Kürkçüoğlu, **a.g.m.**, s. 145-146.

⁹ Erol Kürkçüoğlu, **a.g.m.**, s. 147.

¹⁰ Zekeriyâ Kitapçı, **Azerbaycan ve Horasan İslam Hidayet Güneşi Doğu Turan Yurtlarında, Yedi Kubbe**, Konya, 2009, s. 121.

1.1.2. İran ve Azerbaycan'da İslamiyet'ten Sonraki Türk Varlığı ve Egemenliği

Tarihi Azerbaycan coğrafyası, Müslüman Arapların tam hakimiyet sağladıkları IX. Yüzyıldan Selçuklu dönemi Oğuz yayılmasının başladığı XI. Yüzyıla kadar ise erken feodal beylikler tarafından yönetilmiştir. 1040'taki Dandanakan Savaşı ise İran ve ön Asya'nın kapılarının Selçuklu Türklerine tamamen aralanması için bir milat olmuştur. Bu paralelde Güney Kafkasya ve İran'ın birkaç bin yıldan beri devam eden Türkleşmesi süreci ise Oğuzların kitleler halinde bölgeye gelip yerleşmeleriyle tamamlanmıştır.¹¹ Oğuzların, Azerbaycan'a yönelik ilk akınları, Tuğrul Bey liderliğinde başlamış ve 1054-1055'te Tebriz'in alınmasıyla Selçukluların bölgedeki hâkimiyeti büyük oranda tesis edilmiştir. Tuğrul Bey'in ardından Selçuklu tahtına oturan Sultan Alparslan'ın Hoy ve Selmas'da yaşanan isyanları bastırmasıyla Selçuklu hakimiyeti iyiden iyiye pekişmiştir.¹² Ancak bu egemenlik ülkede yaşanan taht kavgaları nedeniyle 1161'e kadar devam etmiştir. Bu tarihten 1221'deki Moğol yayılmasına kadar Azerbaycan'da Atabeyler dönemi yaşanmış, bu süre zarfında bölgeyi, Azerbaycan Atabeyleri Eldenizler, Marağa Atabeyleri Aksungurlar, Ahar Melikleri Piş Tiginler ve Şirvanşah-Kisraniler yönetmiştir.¹³

Atabeyler döneminin ardından bölgeye yönelik Moğol fetihleri, Selçukluların kurduğu yapıyı alt üst etse de bu akınlar Azerbaycan coğrafyasına yeni Türk unsurları kazandırmıştır. Zira bu akınlarda Moğol siyasi gücünü Türkler beslemiş, İlhanlı devletinin çözülme emareleri gösterince bölgede siyaset sahnesinde yine Karakoyunlu ve Akkoyunlu gibi Türk kökenli devletler hakim olmuştur.¹⁴ Kaldı ki Moğolların 1221'de Azerbaycan sahasına girişleri onları bölgenin tek hakimi yapmamıştır. Nitekim tarihi Azerbaycan coğrafyası bu dönemde Moğollar ile dağılan Harzemşahlar ordusunun komutanları, Eldenizli Atabeyleri ve Memlûklü emirleri

¹¹ Cevat Heyet, "Azerbaycan'ın Türkleşmesi ve Azerbaycan Türkçesinin Teşekkülü", **Modern Türklik Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, Kasım 2004, (Erişim) <http://www.bilinmeyenturktarihi.com/pdf/azerbaycanin-turklesmesi-ve-azerbaycan-turkcesinin-tesekkulu.pdf>, 01.03.2014, s. 10.

¹² İsmail Mehmetov, **a.g.e.**, s. 248.

¹³ İsmail Mehmetov, **a.g.e.**, s. 254-274.

¹⁴ Erol Kürkcüoğlu, **a.g.m.**, s. 154-155.

arasında sıkı bir mücadeleye sahne olmuştur. Bu paralelde Azerbaycan sahasındaki Moğol hakimiyeti ancak 1235’de kurulabilmiştir.¹⁵ Moğol kağanı Mönkle’nin Orta Doğu’daki Moğol yayılmasını tamamlamak için Hülagü’yü bölgeye göndermesiyle Moğol egemenliği daha da pekişmiştir. 1256’da Ceyhun’u geçerek Horasan’a giren Hülagü, Azerbaycan’daki idarecilerin kendisine tabi olmalarını istemiştir. 1258’de de Tebriz’e girerek burada İl-hanlık unvanını ilan etmiştir.

Hülagü’nün kurduğu İlhanlıların, Aran, Azerbaycan, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Irak-ı Acemi, Kirman, Abhaz Kartli, Fars, Huzistan ve Horasan’ı içine alan hükümlanlığı 1265’e kadar sürmüştür.¹⁶ Özellikle İlhanlıların çökme emareleri gösterdiği dönemde devlet neredeyse Çobanlı sülalesi tarafından yönetilir olmuştur. 1317’den sonra İlhanlıların eski Anadolu valisi olan Emir Çoban devletin tek söz sahibi yetkilisi olmuştur.¹⁷ Emir Çoban ve oğullarının gölgesinde kalan İlhanlı hükümdarı Ebu Said’in, Çobanlı ailesinin devlet üzerindeki etkisini kırmak için başlattığı girişim devletin idaresini daha fazla sarsmıştır. Devlet üzerindeki bu taht kavgalarını fırsat bilen Celayirliler bu durumdan istifade ederek devlet üzerindeki bu çekişmeyi kendi lehine sonuçlandırmıştır.¹⁸

Celayirliler görünürde 1360’a kadar İlhanlı devletine tabi olmuşlarsa da 1359’da Çobanlı sülalesinin tasfiye edilmesinin ardından Tebriz’i ele geçirerek 1410’a kadar Azerbaycan ve İran’ın hakimi olmuşlardır.¹⁹ Ancak bölgedeki Celayirli egemenliği Emir Timur’un Çağatay tahtına oturmasının akabinde İran ve Azerbaycan’a düzenlediği seferler sonunda sarsılmaya başlamıştır.²⁰ Bu dönem İran ve Azerbaycan için tek bir devletin tam anlamıyla egemen olduğu bir dönem olmaktan ziyade birçok devletin ve beyliğin mücadele halinde olduğu bir süreç olmuştur. Timur’un Azerbaycan sahasına yönelik faaliyetlerinin devam ettiği

¹⁵ İsmail Mehmetov, **a.g.e.**, s. 283-84-87.

¹⁶ İsmail Mehmetov, **a.g.e.**, s. 287-89.

¹⁷ Mustafa Uyar, “İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunda Hiyerarşi: Askerî Yetkililer Ve Nitelikleri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 49, 1 (2009) 3, (Erişim) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1517/16716.pdf>, 01.03.2014, s. 37.

¹⁸ İsmail Mehmetov, **a.g.e.**, s. 297.

¹⁹ Arazoğlu, **Muhtasar Azerbaycan Tarihi**, Arazoğlu, Muhtasar Azerbaycan Tarihi, BAB Kütüphanesi, Bakı, 2000, s. 78.

²⁰ Arazoğlu, **a.g.e.**, s. 78.

dönemde Altın Orda devleti de bu bölgeye yönelik yayılmacı politikalar geliştirmiştir. Yine bu dönemde bölgedeki gelişmeleri yakından takip eden fakat büyük güçlerle çatışma içerisine girmeyerek Anadolu'daki nüfuzunu arttıran Karakoyunlular, 1405'te Timur'un ölmesiyle bölgedeki egemenlik mücadelesine dahil olmuştur. Bu paralelde Kara Yusuf liderliğindeki Karakoyunlular, 1410'da tüm rakiplerini ortadan kaldırarak Azerbaycan'da ve İran'ın bir kısmında egemen olmuşlardır.²¹ Bölgedeki Karakoyunlu egemenliği yine bir Türkmen aşireti olan Akkoyunlular tarafından devralınmıştır. Bu dönemde batılı ülkelerin elçileri Akkoyunlu idaresindeki ülkeyi Türkmenya, Türkmen ülkesi ve Türk ili olarak adlandırmışlardır.²²

İran ve Azerbaycan'a Akkoyunlularından sonra egemen olan devlet ise başlangıçta bir tarikat olan ancak sonraları bölgenin en önemli güçlerinden biri haline gelen Safeviler olmuştur. Safevi devletinin kuruluşu ilk olarak Şah İsmail'in dedesi Şeyh Cüneyd'in Erdebil Tekkesi'nde amcası Cafer ile girdiği tarikat şeyhliği mücadelesini kaybetmesi üzerine Anadolu'ya gitmesine uzanmaktadır. İkna kabiliyeti oldukça güçlü olan Şeyh Cüneyd, henüz medreselerin etkisinin ulaşmadığı ve İslamiyet görünüşü altında eski Orta Asya inançlarının etkili olduğu Anadolu köylerinden kendisine 5-10 bin kişilik savaşçı müritler meydana getirmiştir.²³ Şeyh Cüneyd'in kısa sürede önemli bir aktör haline gelmesi İran'da egemen olan Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın ilgisini çekmiştir. Şeyh Cüneyd'i kız kardeşi Hadice Begim ile evlendiren Uzun Hasan askeri kuvvetlerini güçlendirmiştir. Böylece, bir vakit Erdebil Tekkesi'nde giriştiği mücadeleyi kaybeden Cüneyd, Erdebil'e daha güçlü bir şekilde dönmüştür.²⁴ Kısa süre sonra Şirvan ülkesini ele geçirmek isteyen Şeyh Cüneyd, bu muharebede yaşamını kaybetmiş ancak tarikat postuna oğlu Haydar oturmuştur. Dini nüfuzunun yanı sıra siyasi nüfuzunu da arttırmak isteyen Şeyh Haydar, dayısı Uzun Hasan'ın kızı Halime Begim ile evlenmiştir. Müritlerinin beklentilerini karşılamak isteyen Haydar, babası gibi Şirvan

²¹ İsmail Mehmetov, **a.g.e.**, s. 322-323.

²² İsmail Mehmetov, **a.g.e.**, s. 342.

²³ Faruk Sümer, **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s. 10.

²⁴ Faruk Sümer, **a.g.e.**, s. 11.

üzerine çıktığı seferde ölmüştür.²⁵ Ancak Safevi tarikatı bu muharebede şeyhlerini kaybettiği gibi Akkoyunluların düşmanlığını da kazanmıştır.

Şeyh Haydar'ın ölümüyle yerine oğlu İsmail geçmiştir. Daha sonraları adından çokça bahsettirecek olan İsmail, yaşının küçük olması nedeniyle altı yıl kadar Safevi tarikatının müritleri tarafından saklanmıştır. Ancak İsmail, on iki yaşına geldiğinde Akkoyunlular arasında başlayan taht kavgalarını fırsat bilerek, tarikatın eski gücünü tekrar toparlamaya başlamıştır. Bu süre zarfında Safevi tarikatının ana kitlesini oluşturan Anadolu'daki heterodoks Müslümanlara yönelik Şeyh İsmail, Erdebil'den Erzincan'a kadar uzanan coğrafyadaki nüfuzunu birleştirmiştir.²⁶ 1501'de baba ve dedesinin intikamını almak isteyen Şeyh İsmail, Şirvan ülkesine sefer düzenleyerek Şirvan ordusunu mağlup etmiştir. İsmail'in kazandığı bu zafer daha sonra İran ve Azerbaycan'a gerçekleştireceği fetihlerin de önünü açmıştır. Bilhassa Akkoyunlu Elvend'in Şurur mevkiinde Safevi şeyhine yenilmesi, İsmail'e Azerbaycan'ı kazandırmıştır. Böylece Tebriz'de kolaylıkla şahlık tahtına oturan İsmail, on iki imam adına hutbe okutarak sikke bastırmıştır. Bu durum Safevi tarikatının 1501'de resmen tarikattan devlete dönüşmesi anlamına gelirken, Şeyh İsmail de Şah İsmail olmuştur.²⁷ Böylelikle Anadolu kökenli Kızılbaş Türkleri ve Safevi şeyhlerinin gayretleriyle bugünkü İran ve Azerbaycan sınırlarında Safevi Türk Devleti kurulmuştur. Bölgedeki en önemli rakibi Osmanlı Devleti'ni Anadolu'dan Avrupa'ya itmek ve böylece Ege Denizinden Orta Asya'ya kadar uzanan geniş bir Türkmen imparatorluğu olmak isteyen Safevilerin bölgedeki egemenliği XVIII. Yüzyıla kadar devam etmiştir.

Safevilerin son hükümdarı Tahmasb Kulu döneminde (1722-1736) Rusya, Hazar kıyılarını işgal ederek Gilan'a kadar uzanmış ülkenin işgali Rusya'nın faaliyetleri ile sınırlı kalmamıştır. Bu dönemde Tahran, Kazvin, Save, Kum ve başkent İsfahan Afganların istilasına uğramış ve Safevilerin ileri gelenleri idam edilmiştir. Ülkede yaşanan karışıklıklar karşısında dirayetli davranamayan Safevi

²⁵ Faruk Sümer, **a.g.e.**, s. 13-14.

²⁶ Faruk Sümer, **a.g.e.**, s. 20.

²⁷ Faruk Sümer, **a.g.e.**, s. 22.

hükümdarı Mazenderan'a kaçarak Afşar liderlerinden Afşar Kulu Han ile ittifak kurmuştur.²⁸ Önce bütün Afşar boylarını etrafında toparlayan ve ardından da Celayirli oymağı ile göçebe Türkmenleri yanına alan Nadir Şah, Afganları üç kez yenilgiye uğratarak 1729'da ülkedeki asayişini sağlamıştır. Bu durum üzerine Safevi hükümdarı Tahmasb ona İtimadü'd Devle unvanı vererek önemli bir konuma yükseltmiştir. Ancak bir süre sonra devlet içerisinde nüfuzunu arttıran Nadir Şah, 1732'de gerçekleştirdiği bir darbe ile Tahmasb'ı tahttan indirmiştir.²⁹ Nadir Şah, tahta oturduktan sonra devleti Türk geleneklerine göre yönetmiş, sünni ve şia mezhepleri arasındaki ayrılıkları ortadan kaldırmak için çeşitli çalışmalar yürütmüş³⁰, İran ve Azerbaycan Türklüğünü, Türkiye ve Türkistan Türklüğü ile yakınlaştırmak için mesai harcamıştır.³¹ Nadir Şah'ın ölümü üzerine kurduğu büyük imparatorluk ise eyalet devletlerine dönüşmüştür. Tarihi Azerbaycan topraklarında yirmi hanlık bir dizi de sultanlık ortaya çıkmıştır. Ancak dönemin karışıklıklarını bir fırsat haline getiren Kaçarlar, Esterabad, Mazenderan, Rey ve Kazvin'i ele geçirerek İran'ın kuzeyinden merkezine doğru bir hakimiyet alanı yaratmışlardır.³² 1795'e gelindiğinde İran'ın merkezi ve güneybatısında da egemenliğini kuran Kaçarlar, Afşarların boşluğunu büyük ölçüde doldurmuşlardır.

1.2. İRAN VE AZERBAYCAN'IN AYRIŞMASI

Kaçarların Afşar tahtındaki hükümlanlığı çok uzun sürmemiştir. Batı tipi reformlarla yenilenen Rusya'nın, bölgede izlediği yayılmacı politikalar bu iki devleti karşı karşıya getirmiştir. Öncelikle Türk-Tatar bölgeleri üzerinde egemenliğini tesis eden Rusya ardından Karadeniz ve sıcak denizlere yönelmiştir. Bu bakımdan ilk olarak Kafkasya'da yayılmacı hedeflerini gerçekleştirmek isteyen Rusya, Eylül 1801'de Kartli-Kaheyta Krallığının Rusya ile birleşmesini öngören fermanı ilan

²⁸ İsmail Mehmetov, **a.g.e.**, s. 429-430.

²⁹ Cihat Aydoğmuşoğlu, "Safevî Çağına Ait Üç Türkçe Mektup ve Değerlendirilmesi", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 53, 2 (2013) s. 414, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1839/19375.pdf>, (Erişim) 01.03.2014.

³⁰ Hasan Onat, "XVIII. Asırda Sünni- Şii İttifak Arayışları Üzerine", http://www.hasanonat.net/index.php?option=com_content&view=article&id=60:xviii-asrda-suenni-ii-ttifak-araylar-uezerine&catid=36:makale&Itemid=54, (Erişim) 09 Mart 2009.

³¹ İsmail Mehmetov, **a.g.e.**, s. 431.

³² İsmail Mehmetov, **a.g.e.**, s. 438.

etmiştir. Buna göre Gürcistan’da Rusya himayesinde Tiflis Gubernatörlüğü (Valiliği) kurulmuş, Kaçarlara bağlı Kazak, Borçalı ve Şemseddin Sultanlıkları da bu gubernatörlüğün içine dâhil edilmiştir. Bu paralelde Rusya ile Kafkasya’daki çeşitli idari birimlerin hâkimleri ile 1802’de geniş kapsamlı görüşmeler başlatılmıştır. Bu görüşmeye katılmayı reddeden diğer Azerbaycan hanlıklarının çoğu ise Kaçarların hâkimiyetinin devamını kabul ederken, görüşmelere katılarak Rusya ile anlaşılan hanlıklar, kendi istekleri ile Rusya’nın hâkimiyetine girmişlerdir.³³

XIX. Yüzyılda Rusya ile Kaçarlar arasında Kafkaslar üzerinde yaşanan hakimiyet mücadelesi 1806’da Revan, Nahçıvan, Gence, Karabağ, Şeki, Şirvan, Bakü ve Kuba hanlıklarının Rusya tarafından işgali ile sonuçlanmıştır. Ancak bu kayıpların Kaçarlar tarafından resmen kabulü ise Rusya ile 1813’de imzalanan Gülistan Antlaşması ile gerçekleşmiştir. Antlaşmaya göre Talış, Şirvan, Bakü, Derbent, Gence, Karabağ ve Şeki Hanlıkları Rusya’nın kontrolüne bırakılmıştır.

1.2.1. Gülistan Antlaşması

Tarihi Azerbaycan topraklarının bir kısmı üzerindeki egemenlik haklarını Rusya’ya devretmek zorunda kalan Kaçarlar, bu durumu kendi lehine değiştirebilmek için İngiltere ve Fransa ile ittifak kurarak, Rusya’ya karşı yeniden saldırıya geçmiştir. Kaçarlar ile Ruslar arasında 1826’da gerçekleşen muharebeler Kaçarların aleyhinde sonuçlanarak, Rus birlikleri 1827’de Revan ve Nahçıvan’ı ele geçirmiştir.³⁴ Kaçar ordusunun anlaşma yapmaya mecbur kalmasını fırsat bilen Ruslar, Marendi ve Tebriz’i de işgal ederek barış görüşmelerine bu şartlar altında oturmuşlardır.

Rusya’nın Türk Kafkasya’sına yönelik ilk saldırısı Mart 1803’de Car-Balakan’ın işgali ile gerçekleşmiş, bunu önce İlisu ardından da 1804’te Gence takip etmiştir. Rusya’nın Kafkasya’daki işgalinin başlaması üzerine Kaçar hükümdarı Feth Ali Şah, 1804’te Rusya’ya bir mektup göndererek Kafkasya’daki işgale son

³³ İsmail Mehmetov, **a.g.e.**, s. 478.

³⁴ Okan Yeşilot, “Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 36, Erzurum 2008, s. 188.

verilmesini istemiş ancak bu talebi reddedilmiştir. Rusya ve Kaçarlar arasında diplomatik ilişkilerin askıya alınmasına neden olan bu çatışma 1804-1813 arasında sürecek olan ilk Rus-Kaçar savaşıyla sonuçlanmıştır. İki ülke arasında yaşanan ilk dönem muharebelerinde Kaçarlar, İran Azerbaycan'ına kadar çekilmek zorunda kalmış, Türk Kafkasya'sının Talış, İrevan ve Nahçıvan hanlıkları dışında kalan kısmı Rusya'nın kontrolüne geçmiştir.³⁵ Özellikle 1812'de yaşanan çatışmaların Rusya lehine sonuçlanması üzerine 27 Eylül 1813'de yapılan Gülistan Antlaşması ile Kaçarlar, Gence, Karabağ, Şeki, Şirvan, Kuba, Bakü ve Lenkeran Hanlıklarını Rusya'ya bırakırken, Gürcistan üzerindeki iddialarından da vazgeçmek zorunda kalmıştır.³⁶

12 Ekim 1813'de Rusya ile Kaçarlar arasında imzalanan Gülistan Antlaşması'na göre İran Şahı, Kafkasların Dağıstan bölgesinden Arpaçay - Aras nehrine kadar uzanan Kuzey Azerbaycan, Gürcistan bölgelerini de içine alan sahayı Rusya'nın bir parçası olarak tanıyacaktı. Antlaşmaya göre işgal edilen bölgelerdeki Rus hakimiyeti daha sonra tahta oturacak olan şehzadeler tarafından da kabul edilecekti. İki ülke karşılık olarak ticari ve siyasi ilişkilerini geliştirecek ve harp esirleri karşılıklı olarak serbest bırakılacaktı.³⁷

1.2.2. Türkmençay Antlaşması

Gülistan Antlaşmasının yarattığı sükûnet ortamı 1826'ya kadar devam etmiş, İngiltere'nin teşviki ile Kaçarlar ve Ruslar tekrar karşı karşıya gelmişlerdir. Taraflar arasındaki savaşlar, 26 Mayıs 1826'da Kaçar ordusunun sınırı geçmesiyle yeniden başlamıştır. Kaçarlar saldırıların ilk üç ayında kaybettikleri toprakların büyük kısmını Rusya'dan geri almış olmalarına rağmen bu durum çok uzun sürmemiştir. Kaçar ve Rus orduları Eylül 1826'da Şamhor yakınlarında tekrar karşı karşıya gelmişler, her iki tarafa da istedikleri sonucu vermemiştir. Ancak Kaçar birliklerinin Şamhor nehri civarına çekilmeleri üzerine ani bir kararla baskın yapan Ruslar, Kaçar

³⁵ İsmail Mehmetov, **a.g.e.**, s. 482.

³⁶ Cihat Aydoğmuşoğlu, "Abbas Mirza (1789-1833) ve Dönemi", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 4 Sayı: 19, Güz, s. 131.

³⁷ Tam metni ektedir. Bknz: Ek-1

birliklerinin düzenini bozmuş ve Gence'ye girmiştir.³⁸ Kaçarların Rusya karşısındaki gerileyişi, 13 Eylül 1826'da gerçekleşen muharebeyi Rusların kazanmasıyla devam etmiştir. Özellikle bu yenilgi Kaçarların bölgedeki hakimiyetlerini sarsarak Kaçarların ve onlarla birlikte hareket eden hanlıkların kazandıkları tüm toprakları yitirmesiyle sonuçlanmıştır. Kaçarların bu büyük yenilgisinin ardından Rus taarruzları devam etmiş, Rusya'nın ilerleyişi Tebriz'e kadar devam etmiştir. Rusya, Ekim 1826'da Tebriz'i ele geçirince Kaçar şahı barış teklifinde bulunmuş, görüşmeler devam ederken Rus birlikleri 28 Ocak'ta Urmiye, 8 Şubat'ta Erdebil'i işgal etmiştir. Rus ilerleyişinin Tahran'a kadar devam etmesi üzerine İngiltere'nin devreye girmesiyle 18 Şubat 1828'de Türkmençay Antlaşması imzalanmıştır.

Türkmençay Antlaşması'na göre taraflar arasında ebedi barış, dostluk ve işbirliği antlaşması olması kabul edilmiş; İran, Revan ve Nahçıvan Hanlıkları'nı Rusya'ya bırakmıştır. Belirlenen sınırların kuzeyinde kalan, Kafkas sıra dağları ve Hazar Denizi arasında kalan bütün toprak ve adaların, bu topraklarda yaşayanların Rusya'ya bırakılması; İran'ın, Rusya'ya tazminat ödemesi; ikili ticaretin geliştirilmesi; Hazar'da iki devletin de ticaret gemileri yüzebilirken yalnızca Rusya'nın savaş gemileri bulunması, esirlerin karşılıklı olarak serbest bırakılması; taşınmaz mallarının ve sığınmacıların durumu karara bağlanmıştır.³⁹

1.3. AZERBAYCAN VE İRAN'DAKİ SİYASAL GELİŞMELER (1828-1991)

Türkmençay Antlaşması'nın imzalandığı 1828 tarihinden itibaren Azerbaycan ve İran'da gelişen siyasal süreçler zaman zaman iki ülkenin halkları açısından kısmen etkileşim gösterse de birbirinden farklı şekillerde ilerleme kaydetmiştir. Söz konusu etkileşim ve gelişmelerin daha iyi anlaşılması için çalışmanın bu kısmında 1828-1991 tarihleri arasındaki siyasi gelişmeler, 1828-1917 arası dönemde Azerbaycan ve İran'daki gelişmeler, 1918-1920 Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ve 1920-1991 arası dönemde Azerbaycan ve İran'daki gelişmeler başlıkları altında incelenecektir.

³⁸ İsmail Mehmetov, **a.g.e.**, s. 485.

³⁹ Tam metni ektedir. Bknz: EK-2

1.3.1. 1828-1917 Arası Dönemde Azerbaycan ve İran'daki Siyasal Gelişmeler

Çalışmanın bu bölümünde 1828-1917 tarihleri arasında Rus Çarlığı'nın Azerbaycan'daki demografik yapıyı kendi lehine değiştirme çabaları anlatılarak, Bakü'de gelişen petrol sanayisinin Azerbaycan Türklerinin uluslaşma sürecine olan etkileri ve bu süreç içerisinde siyasallaşan Türk kimliğinin Rus Duma'sındaki siyasal faaliyetleri irdelenecektir. Azerbaycan'daki siyasal gelişmelere paralel olarak İran'da 1905 Meşrutiyet İnkılâbını ortaya çıkartan siyasi gelişmeler ve sonuçları ele alınacaktır.

1.3.1.1. Azerbaycan'daki Siyasal Gelişmeler (1828-1917)

1828'den imzalanan Rus-Kaçar Antlaşmasının ardından Rusya, kuzey Azerbaycan'ın elinden çıkmasını önlemek için bölgenin demografik ve siyasi yapısını değiştirme çabası içerisine girmiştir. Rus, Kaçar ve Osmanlı tebaası Ermeniler, Rus Çarlığının kontrolündeki Azerbaycan'a göç ettirilmiştir. Bu kapsamda 1828'de İran'dan 41.524; 1829-30 arası İran'dan 40.000, Osmanlı'dan 84.000 Ermeni güney Kafkasya'ya yerleştirilmiştir. Rusya'nın Azerbaycan'a yönelik demografik uygulamaları sonucunda Nahcivan ve Erivan Hanlıklarının statüsü kaldırılarak merkezi Erivan olan bir Ermeni eyaleti kurulmuştur.⁴⁰ Rusya'nın Azerbaycan'daki demografik yapıyı değiştirme çabasına rağmen 1860'lı yıllardan itibaren Bakü ve çevresinde gelişen petrol sanayisi, Azerbaycan Türkleri arasında sermaye birikimini ve Türk sermaye sınıfının ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁴¹ Bu süreçte Azerbaycan'daki Türk burjuvazisinin en önemli ismi Zeynalabidin Tagiyev olmuş; Tagiyev petrol, pamuk ve tütün gibi alanlardan elde ettiği servetini Türk kültür ve eğitiminin gelişimi harcamıştır.⁴² Tagiyev örneğinde olduğu gibi Türklerin ticaret ve sanayileşmeye katılımı yeni türden sosyal akımlara ve düşünsel hareketliliklere yol açmıştır. Bu hareketlilik Türk edebi dili ve kimliğinin

⁴⁰ İsmail Mehmetov, **a.g.e.**, s. 488-489.

⁴¹ Savaş Açıkkaya, "Çarlık Rusyası Hâkimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 28 Yıl: 2010, s. 406.

⁴² Şahin Durmaz,

"20. Asrın Başında Azerbaycan'da Modern Bir Eğitim Kurumu: Tağıyev'in Kız Mektebi", **Journal Of Qafqaz University**, Number 29, Volume 1, 2010, s. 101.

oluşumunda belirleyici olmuştur. Azerbaycan'da XIX. Yüzyılın sonlarına doğru başlayan bu sosyal değişimi XX. Yüzyılın başlarında bir dizi siyasal gelişme takip etmiş, Türk aydınları kendi siyasal örgütlenmelerini sağlamaya yönelmiştir. Bu dönemde en fazla dikkat çeken örgüt daha sonra Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni kuracak olan Mehmet Emin Resulzade önderliğindeki Hümmet Teşkilatı (1904) olmuştur.⁴³ Buna karşın Kafkas burjuvazisinin temsilcileri ise görüşlerini Bakü Şehir Duma'sında dile getirmiştir. Aydınlar ve sermaye grubu arasındaki birlikteliği ise 1905'te Ali Merdan Topçubaşov tesis etmiştir. Bu inisiyatif, yasama ve yürütmede Kafkasya Türklerine siyasal, sosyal ve kültürel haklar verilmesi için çeşitli faaliyetler yürütmüşlerdir. 17 Ekim 1905 Manifestosu'nun kabul edilmesinin ardından siyasallaşma süreci daha da hızlanan Türkler, Rusya genelinde faaliyet gösteren Müslüman toplumun çıkarlarını korumayı amaçlayan merkezi partilerde varlık göstermişlerdir.⁴⁴

Rusya Devlet Duma'sı için 1906'da yapılan seçimlerde Bakü ve Gence Valiliklerinde seçimi kazanan Kafkasya Müslüman milletvekilleri temsil hakkı kazanmıştır. Daha sonra dumadaki Müslüman milletvekilleri ile birleşen Kafkasya Müslüman milletvekilleri dumada Müslüman Blok'u oluşturmuştur.⁴⁵ Dumadaki Kafkasya Müslüman milletvekilleri, Müslümanların anayasal ölçüleri esas kabul ederek toprakların millileştirilmesi, dini konularda serbestlik, imparatorluk topraklarında özerk eyaletler ve eyalet meclislerinin kurulmasını istemişlerdir. Buna karşın I. Duma Rus Çarının emri ile kapatılmıştır. Bu süreci 1907'de II. ve III. Duma seçimleri takip etmiş, yeni yasal düzenlemelerle дума Rusya'ya tabi toplulukların haklarını kısıtlamış, temsil oranını azaltmıştır. Eylül-Ekim 1912'de gerçekleşen IV. Duma seçimlerinde Kafkasya Müslümanlarını yalnızca bir kişi temsil edebilmiştir. Kafkasya Müslümanlarının tek temsilcisi olan Mehmet Caferov, dumada ağırlıklı olarak Müslüman Türklerin kendi dillerinde eğitim öğretim haklarının kısıtlanmasını

⁴³ Haluk Alkan, **Azerbaycan Pradoksu, Azerbaycan'ın İç ve Dış Politikası**, USAK, Ankara, 2010, s. 42-43.

⁴⁴ Afgan Veliyev, "Azerbaycan Türk Milliyetçiliği", **NewsAze**, http://www.newsaze.com/dr. afgan veliyev_azerbaycan_turk_milliyetciligi-l-12-sayfa_id-676-y-418-id2-9706, (Erişim) 25.12.2013.

⁴⁵ İsmail Mehmetov, a.g.e., s. 531.

şiddetle eleştirmiştir.⁴⁶ Kafkasya Müslümanları, Rusya'daki siyasi gelişmeler içerisinde kendilerine yol açmaya çalışırken dünyada da önemli gelişmeler baş göstermiş, 1914'te patlak veren I. Cihan Harbi, çarlığı büyük bir felakete sürüklemiştir. Savaşın önemli devletlerinden biri olan Rus Çarlığı, savaşın uzaması üzerine büyük bir bunalıma girmiş, nitekim Şubat 1917 İhtilali ile çarlık rejimi çökmüştür.

1.3.1.2. İran'daki Siyasal Gelişmeler (1828-1917)

1828 Türkmençay Antlaşması'nın ardından Kaçarların güçlerini kaybetmesi sürecinde İran zayıf bir ülke durumuna düşmüştür. Ülkede yaşanan siyasi iktidarsızlıklar nedeniyle İran XX. Yüzyılın başlarına gelindiğinde borç ve kriz ikilemi arasında sıkışıp kalmıştır. İran'da yaşanan bu ağır ekonomik durum nedeniyle hem ülke içine hem de ülke dışına yoğun bir göç dalgası yaşanmış, hükümet bu sorunun önüne geçmek yerine borçlanma siyasetini sürdürmüştür. İran'da Nasreddin Şah'ın (1848-1896) saltanatı ile birlikte İngiltere'nin kurduğu *Bank-ı Şahinşahi* ve Rusya'nın kurduğu *Bank-ı İstikrazi* aracılığıyla devletin borçlanmaya zorlanması ekonomik bunalıma ve halkı yeni siyasi arayışlara sürüklemiştir.⁴⁷ Bu nedenle ülkede yeni yeni şekillenmeye başlayan yerel burjuvazi ve ulema sınıfı kendisini devletin karşısında konumlandırmıştır. Nitekim İran'da 1905 Meşrutiyet İnkılabını tetikleyecek olan ilk çıkış, Ayetullah Seyyid Muhammed Tabatabai, Cemaleddin İsfahani ve Şeyh Muhammed Vaiz gibi ulemanın yabancılara ve hükümete karşı dile getirdikleri fetvalar olmuştur.⁴⁸ Ulemanın önyak olduğu bu süreç, İran'da bir dizi eylemin önünü açmış ve çıkan olaylar karşısında Kaçar Şahı Muzaffereddin, 5 Ağustos 1906'da anayasal monarşiye geçilmesini onaylamak zorunda kalmıştır.⁴⁹

⁴⁶ İsmail Mehmetov, a.g.e., s. 533-534.

⁴⁷ Yılmaz Karadeniz, "II. Meşrutiyet'in Ön Denemesi: İran Meşrutiyet Hareketi ve Sebepleri (1906)", **Bilgi**, Güz / 2008, sayı 47, s. 194.

⁴⁸ Fariba Zarinebaf, "Alternatif Moderniteler: Osmanlı İmparatorluğu ve İran'da Meşrutiyetçilik", **Divan**, Çeviren: Hatice Uğur, Cilt 13 Sayı: 24, 2008, s. 70,

⁴⁹ Selda Kılıç, "İran'da İlk Anayasal Hareket 1906 Meşrutiyeti", *A.Ü.Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:XX, Sayı:32, s. 149.

Ancak Tebriz Valisi Muhammed Ali Mirza ilan edilen fermanın Tebriz’de okunmasına engel olunca Tebriz halkı buna karşı kitlesel eylemler başlatmıştır.⁵⁰

Şah, gösterilerin önüne geçebilmek için 26 Eylül 1906’da bir ferman yayınlarak meclis seçimlerinin önünü açmıştır. Ancak anayasanın kabulü ve meclis seçimlerinin gerçekleşmesi Tebriz sokaklarının isteklerini karşılamaya yetmemiş, protestolar Ocak-Şubat 1907’de Tebriz’deki devlet dairelerinin ele geçirilmesiyle sonuçlanmıştır.⁵¹ 1907’de başlayan bu ayaklanmalar, 1911’e kadar devam eden Tebriz Ayaklanmalarının başlangıcı olmuştur. Tebriz olaylarını yine 1911’de Şeyh Muhammed Hıyabani’nin başını çektiği protesto gösterileri takip etmiştir. Olaylar, 24 Aralık 1911’de Şah’ın Meclisi feshetmesi ve göstericileri tutuklatması ile durdurulabilmiştir.⁵²

1.3.2. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (1918-1920)

Şubat 1917’de gerçekleşen Bolşevik İhtilali sonucunda çarlık yönetimi yıkılmış Kafkasya’da Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan’ın da içinde bulunduğu Maverayı Kafkas Cumhuriyeti kurulmuştur. Ancak ihtilali gerçekleştiren gruplar tarafından kabul görmemiş bu cumhuriyet, Kasım 1917’de Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan temsilcilerinden oluşan bir Maverayı Kafkas Komiserliğine dönüştürmüştür.⁵³ Ancak Maverayı Kafkas Türklerinin, Osmanlı Devleti’yle olan ilişkileri Bolşevikleri tedirgin etmiş olacak ki Bolşevikler, Bakü’ye komiser olarak Stephan Şaumyan’ı göndermiştir. Şaumyan, Bakü’deki Ermeniler ve Rus askeriyeye 18 Mart 1918’de bir hükümet darbesi gerçekleştirmiş ve kurduğu yönetimle Ermenileri ve Rus askerleri Türklere karşı kışkırtarak, Bakü’de bir Türk kırımına neden olmuştur.⁵⁴ Bu büyük katliamın da etkisiyle Azerbaycan’ın bağımsızlığı için fırsat kollayan Azerbaycanlı milletvekilleri, Gürcistan’ın Maverayı Kafkas

⁵⁰ Arif Keskin, “Güney Azerbaycan’da Meşrutiyet Hareketi”, E-Bitik, <http://ebitik.azerblog.com/anbar/3255.pdf>, (Erişim) 01.03.2014.

⁵¹ İsmail Mehmetov, **a.g.e.**, s. 557.

⁵² İsmail Mehmetov, **a.g.e.**, s. 570.

⁵³ Sebahattin Şimşir, **Azerbaycan’ın İstiklal Mücadelesi**, IQ Kültür Sanat, İstanbul, 2006, s. 19.

⁵⁴ Sebahattin Şimşir, **Hayatı ve Şahsiyeti, Mehmet Emin Resulzade**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2012, s. 42.

Seym'inden ayrılması üzerine olağan üstü toplanarak Milli Şura'nın kurulması kararını almıştır. Milli Şura ise 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan'ın bağımsızlık bildirisini kabul etmiştir. Altı maddeden oluşan bildiriye göre Azerbaycan halkları egemen haklara sahiptir. Azerbaycan, doğu ve güney Kafkasya'da bağımsızdır. Devletin rejimi cumhuriyettir. Cumhuriyet, bütün milletlere ve özellikle komşularıyla iyi ilişkiler kurmaya azimlidir. Cumhuriyet, içinde yaşayan halklara hiçbir ayırım yapmaksızın vatandaşlık haklarını verecektir. Ülkede yaşayan halklara gelişmeleri için geniş haklar verilecektir. Meclis toplanıncaya kadar devletin idaresini Milli Şura ve ona karşı sorumlu olan geçici hükümet üstlenecektir.⁵⁵

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etmesinin ardından onu tanıyan ilk ülke Osmanlı Devleti olmuş, iki ülke arasında 4 Haziran 1918'de bir dostluk antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre iki ülke arasında güçlü ilişkilerin kurulması öngörülmüş, en önemlisi de Osmanlı Devleti, Azerbaycan'ın gerek duyması halinde askeri yardım taahhüdünde bulunmuştur.⁵⁶ Bu kapsamda Enver Paşa'nın talimatıyla kardeşi Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu, Haziran 1918'de Gence'ye gelmiştir. Derhal Gence'deki Ermenileri silahsızlandıran Nuri Paşa, 30 taburluk Ermeni-Rus taburundan oluşan bir kuvveti 30 Haziran'da geri püskürtmüştür.⁵⁷ Böylece Azerbaycan hükümeti, Kafkas İslam Ordusu'nun yardımıyla düzeni tesis etmiştir. Nuri Paşa kumandanlığındaki Türk Ordusu, Bakü yönünde ilerleyerek, Şaumyan'ın kontrolündeki Bakü Sovyet'inin etkinliğini kaybetmesini ve Temmuz 1918'de kendisini feshetmesini sağlamıştır. Bunun üzerine Bakü'de *Sentrokaspi* Hükümeti kurulmuştur. Buna karşın Kafkas İslam Ordusu, 15 Eylül 1918'de Bakü'ye girerek, *Sentrokaspi* diktatörlüğünü ortadan kaldırmıştır.

⁵⁵ Selçuk Önal, "28 Mayıs 1918 Olgusu Millileşme Yolunda Azerbaycan'ın Tapusudur", **Azerbaycan Türk Kültür Dergisi**, Temmuz 2008, Sayı: 374, s. 45.

⁵⁶ Seriyje Tamer Genceliyeva, "Tarikteki İlk Milli, Demokratik ve Çağdaş Türk Cumhuriyeti Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (1918-1920)", **Azerbaycan Türk Kültür Dergisi**, Temmuz 2008, Sayı: 374, s. 14.

⁵⁷ Bilal Şimşir, "Kafkas İslam Ordusu'nun İleri Harekatı ve Bakü Savaşları", **İrs**, No:3, 2012, s. 37

Böylece Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ülkedeki egemenliği tamamen tesis edilmiştir.⁵⁸ Ancak Almanya-Osmanlı ittifakı, I. Dünya Savaşı'nda yenik düştüğü için Türk Ordusu, 1918 sonbaharında Kafkasya'dan geri çekilmek zorunda kalmıştır. 17 Kasım 1918'de İngiliz askeri birlikleri Bakü'yü işgal etmiştir. Bu süreçte son derece zor şartlar altında kalan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, 26 Aralık 1918'de yeni bir hükümet kurmuştur. Feth Ali Han başkanlığındaki hükümet kısa sürede birçok başarılı işe imza atmıştır. Çok partili bir sisteme sahip olan parlamentoda 17 aylık bir süre içinde 270 kanun taslağı görüşülmüş bunların 230'u kabul edilmiştir. Toplam 145 toplantının yapıldığı bu mecliste, Azerbaycan'ın bağımsızlığının güçlendirilmesi, milli ordunun kurulması, söz, basın ve vicdan özgürlüğü, 8 saatlik işgünü, Bakü Devlet Bankasının kurulması, Bakü üniversitesinin kurulması, eğitim-öğretim işlerinin yaygınlaştırılması, din, dil, ırk ve cinsiyet ayrımı yapılmadan herkese seçme ve seçilme hakkının tanınması, liberal ekonominin kurulması, özel mülkiyet gibi birçok konu karara bağlanmıştır.⁵⁹

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, az zamanda yaptığı büyük atılımlara rağmen varlığını 28 Nisan 1920'ye kadar sürdürebilmiştir. Sovyet Rusya'nın, Bakü petrollerine olan yoğun ilgisi Rus 11. Kızıl Ordusunun işgali ile sonuçlanmış, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin 17 aylık ömrü böylece sona ermiştir.⁶⁰

1.3.3. 1920-1991 Arası Dönemde Azerbaycan ve İran'daki Siyasal Gelişmeler

Azerbaycan ve İran'da 1920'den itibaren siyasal krizlerin neden olduğu yeni siyasal gelişmeler yaşanmıştır. Bu süreçte Azerbaycan, Sovyet Rusya tarafından işgal edilirken; İran'da Pehleviler, 1925'te Kaçar Hanedanına son vermiştir. Bu çerçevede bu başlık altında Azerbaycan'ın Sovyet Rusya tarafından işgali ve Azerbaycan'da işgale tepki olarak gelişen kitlesel eylemler ele alınarak, II. Dünya Savaşı'nda SSCB'nin Azerbaycan üzerinden İran petrollerine ulaşmak üzere geliştirdiği politik

⁵⁸ Ali Asker, "Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920)", **Kafkassam**, [http://www.kafkassam.net/?act=news_body&id=9458&lang=42&c_id=17&title=Azerbaycan+Halk+Cumhuriyeti+\(1918-1920\)](http://www.kafkassam.net/?act=news_body&id=9458&lang=42&c_id=17&title=Azerbaycan+Halk+Cumhuriyeti+(1918-1920)) (Erişim) 01.03.2014.

⁵⁹ Firdovsiye Ahmedova, "Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti-95", **İrs**, No:6, 2013, s. 6-9.

⁶⁰ Cemil Hasanlı, "Nisan 1920 Darbesi Ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin Düşmesi", **İrs**, No:6, 2013, s. 11-13.

hamleler, Stalin'in 1953'teki ölümünün ardından Azerbaycan'daki siyasal değişimler ve bağımsızlığa giden süreç irdelenecektir. Buna paralel olarak İran'da iktidarın Kaçarlardan Pehlevilere geçişine değinilerek, II. Dünya Savaşı'nda General Rıza Şah'ın tahttan indirilmesi sonucunda oluşan politik ortamda ortaya çıkan TUDEH ve Ulusal Cephe'nin İran siyasetindeki faaliyetleri, Rıza Pehlevi'nin Ak Devrimi ve tek partili siyasi sürecin 1979 İslam Devri'ne olan etkileri değerlendirilecektir.

1.3.3.1. Azerbaycan'daki Siyasal Gelişmeler (1920-1991)

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin 28 Nisan 1920'de Sovyet Rusya tarafından işgal edilmesinin ardından Bakü'nün yönetimi Azerbaycan Devrim Komitesi'nin kontrolüne geçmiştir.⁶¹ Komite işgalin hemen ardından ülke Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edilmiştir.⁶² Ancak işgalden kısa bir süre sonra Azerbaycan halkı Sovyet rejimine karşı başkaldırmış, 1923 yılına kadar ülkede 53 ayaklanma gerçekleşmiştir.⁶³ Azerbaycan'daki ilk büyük hareketlilik 28 Mayıs 1920'de gerçekleşmiş, bu olaylar da daha sonra Sovyet Azerbaycan tarihinin kitlesel açıdan en büyük ayaklanması olan Gence ayaklanmalarını tetiklemiştir.⁶⁴ Gence olaylarında Türk askerleri Gence'de Müslümanların yoğun olarak yaşadıkları yerleri ele geçirmiş, eylemler 31 Mayıs'a kadar devam etmiştir.⁶⁵ Azerbaycan'da Gence olaylarına paralel olarak Karabağ'da da hareketlilik yaşanmış, Nuri Paşa kumandanlığındaki olaylar Terter, Ağdam ve Berde'yi de etkisi altına almıştır. Bu süreci daha sonra Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerindeki isyanlar takip etmiştir.⁶⁶ Ülke geneline yayılan ayaklanmaların Kızıl Ordu tarafından bastırılmasının ardından Azerbaycan'da Sovyet rejiminin baskısı artmış ve Komünist Parti dışındaki partilerin faaliyetleri yasaklamıştır.⁶⁷

⁶¹ Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi, (Erişim) <http://www.meclis.gov.az/?/az/content/70>, (Erişim) 01.03.2014.

⁶² (Erişim) http://www.azerbaijan.az/History/GeneralInfo/generalInfo_e.html, 01.03.2014.

⁶³ İsmail Mehmetov, **a.g.e.**, s. 613.

⁶⁴ Azerbaycan, http://azerbaijan.az/History/Middle/middle_a.html#top, (Erişim) 01.03.2014.

⁶⁵ Musa Qasımlı, **Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi**, Kaknüs Tarih, İstanbul, 2006, s. 97-100.

⁶⁶ Musa Qasımlı, **a.g.e.**, s. 110-111.

⁶⁷ İsmail Mehmetov, **a.g.e.**, s. 616.

Sovyet işgalindeki Azerbaycan'daki bir diğer önemli konu ise Ermenistan ile yaşanan sınır sorunları olmuştur. Bu sorunlar başlıca iki Zengezur ve Karabağ üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu süreçte Azerbaycan ve Nahçıvan arasındaki Zengezur, Ermenistan'a verilirken; Karabağ'ın hangi ülkeye ait olduğu tartışmalı bir hale getirilerek, Karabağ sorununun temelleri atılmıştır.⁶⁸ Azerbaycan halkı sınır sorunlarının yanı sıra yaşanan ekonomik bunalımlar, din ve vicdan özgürlüğünün baskı altına alınması gibi nedenlerle 1930-1931 arasında yer yer ayaklanarak Sovyet rejimine karşı kitlesel eylemler gerçekleştirmiştir. Bu olaylar, Sovyet rejimini endişelendirmiş 1930'lı yıllar devletin halka karşı yoğun şiddet uyguladığı yıllar olmuştur.⁶⁹ Özellikle 1933'de Mir Cafer Bağirov'un Sovyet Azerbaycanı birinci sekreterliğine getirilişi ile ülkedeki Sovyet karşıtı güçler imha edilmiştir.⁷⁰ Azerbaycan'da oluşan Sovyet baskısına 1939'da bir de Stalinci Önderlik anlayışı ilave edilmiş, yapay bir Sovyet halkı yaratılmaya çalışılmıştır.⁷¹ 1939'daki bir diğer önemli gelişme ise II. Dünya Savaşı'nın başlaması olmuştur. Sovyet yönetimi, rejim karşıtlarının olası karşı faaliyetlerine karşı Azerbaycan'da çok sayıda gözaltı ve tutuklama gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde özellikle Müsavatçılara karşı ciddi bir sindirme politikası izlenmiştir.⁷²

II. Dünya Savaşı'nın başında İran'ın kuzeyindeki petrol bölgelerinde siyasi ve ekonomik bir nüfuz elde etmek isteyen SSCB, kendisine bağlı bir cumhuriyet olan Sovyet Azerbaycan'ı üzerinden İran Azerbaycan'ına ulaşmayı hedeflemiştir.⁷³ Bu amaçla 25 Ağustos 1941'de sınırı geçen Sovyet birlikleri İran Azerbaycan'ı, Gilan, Mazanderan ve kuzey Horasan'ı işgal etmiştir. İşgalin ardından Sovyet Azerbaycan'ı, Moskova'nın izni ve bilgisi ile Güney Azerbaycan'daki kanaat önderleri ile temasa geçerek onları örgütleyerek silahlandırmıştır. Sovyet

⁶⁸ Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi, (Erişim) <http://www.meclis.gov.az/?/az/content/70>, 01.03.2014.

⁶⁹ (Erişim) http://www.azerbaijan.az/History/GeneralInfo/generalInfo_e.html, 01.03.2014.

⁷⁰ İsmail Mehmetov, **a.g.e.**, s. 659

⁷¹ Ebülfez Süleymanlı, "Sovyetlerin Milli Kimliği Yok Etme Faaliyetleri: 'Sovyet Halkı' Denemesi", **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 6, 2005, http://www.karam.org.tr/Makaleler/1265282208_suleymanli.pdf (Erişim) 01.03.2014, s. 128.

⁷² Musa Qasımlı, **a.g.e.**, s. 637-638.

⁷³ Cemil Hasanlı, **Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1953**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2011, s. 8.

Azerbaycan'ından İran Azerbaycan'ına 12 üst düzey parti temsilcisi, 70 parti temsilcisi, 400 milis, 200 istihbarat görevlisi, 160 hakim ve 150 basın mensubu gönderilmiştir.⁷⁴ Moskova'nın İran Azerbaycan'ıyla temaslarını ise Sovyet Azerbaycan Birinci Sekreteri Mir Cafer Bağirov sağlamıştır. Moskova'nın izni ile İran Azerbaycan'ına Sovyet Azerbaycan'ından bir heyet gönderilmiş, 1941-1942 arasında önemli faaliyetlerde bulunan bu heyetin başkanlığını Sovyet Azerbaycan Üçüncü Sekreteri Aziz Aliyev üstlenmiştir. Heyette propaganda, tarım, sağlık ve basın yayın işleriyle de ilgilenecek kişiler görev almıştır.⁷⁵

1.3.3.1.1. Sovyet Azerbaycan'ının İran Azerbaycan'ına Yönelik Faaliyetleri: 1941-1946

Sovyet Azerbaycan'ının İran Azerbaycan'ına yönelik faaliyetleri yalnızca Moskova'nın izni ile gönderilen heyet ile sınırlı kalmamış, bunu 24 Eylül 1941'de Tebriz'e gönderilen yardım paketi izlemiştir. 80 ton şeker, 360 ton un, 166 ton buğday yardımını 1941 yılı boyunca gönderilen diğer yardımlar takip etmiştir. 1941'in sonuna kadar Bakü'den İran Azerbaycan'ına toplam 2.548 ton küp şeker, 1.371 ton un, 1.814 ton buğday ve toplam değeri 2 milyon manat olan birçok malzeme gönderilmiştir.⁷⁶ Tüm bunlara paralel olarak Sovyet Azerbaycan'ı 1944'den itibaren İran Azerbaycan'ında basın faaliyetlerini arttırmış, Bakü'den gelen müzisyenler İran Azerbaycan'ın çeşitli yerlerine turneler düzenlemiş, yayınlanan Türkçe ve Farsça broşürlerle halka ulaşılmaya çalışılmıştır. Sovyet Azerbaycan'ı İran Azerbaycan'ı ile bütünleşmeye yönelik faaliyetlerini hızlandırırken⁷⁷ SSCB, İran petroleri konusuna yoğunlaşmıştır. Bu paralelde Temmuz 1945'te Moskova'ya çağırılan Bağirov ile İran Azerbaycan'ına geniş hukuklu özerklik haklarının verilmesi konusu tartışılmıştır. Toplantının sonunda ise "İran Azerbaycan'ında ve Kuzey İran'da Genişlemeci Çalışmaların Sürdürülmesi Hakkında" başlıklı kararname onaylanmıştır. Buna göre söz konusu kararnamenin uygulanabilmesi için İran Azerbaycan'ında Azerbaycan Demokratik Partisi'nin (ADP) kurulması

⁷⁴ Cemil Hasanlı, *Soğuk Savaş'ın İlk Çatışması İran Azerbaycanı*, Bağlam, İstanbul, 2005, s.39-40.

⁷⁵ Cemil Hasanlı, *a.g.e.*, s. 47.

⁷⁶ *Azerbaycan Tarihi*, 1941-2002-ci Yıllar, VII Cild, Bakü, Elm, 2008, s. 69.

⁷⁷ *Azerbaycan Tarihi*, s. 69-70.

öngörülmüştür.⁷⁸ 1945’de Bağirov’un koordinasyonunda yapılan görüşmeler sonucunda ADP’nin başkanlığına Seyit Cafer Pişaveri getirilmiştir.⁷⁹

Sovyet Azerbaycan’ından aldığı destek ile kısa sürede İran Azerbaycan’ını kontrol altına alan ADP, 12 Aralık 1945’de özerkliğini ilan etmiştir.⁸⁰ ADP’nin İran Azerbaycan’ında ilan ettiği özerkliğe en büyük destek yine Sovyet Azerbaycan’ından gelmiştir. Bakü, Moskova’dan aldığı izin ile özerk hükümetin bakanlarına danışman desteği vermiştir.⁸¹ Sovyet Azerbaycan’ının ADP hükümetine desteği sadece bununla da sınırlı kalmamış, petrol yardımı, üniversitelere akademisyen gönderilmesi, halk ordusunun kurulması ve silah yardımları ile devam etmiştir.⁸² ADP hükümeti, Sovyet Azerbaycan’ından aldığı destek ile büyük bir güç haline dönüşürken 1946’da yaşanan uluslararası gelişmeler neticesinde SSCB, İran’dan geri çekilme kararı alınca ADP, İran merkezi hükümeti karşısında oldukça güç bir duruma düşmüştür.⁸³ İran petrolleri konusunda istediğini merkezi hükümetle sağlanan anlaşma ile elde eden SSCB, ADP’ye merkezi hükümetle uzlaş mesajı vermiştir.⁸⁴ Bu paralelde Moskova’nın Sovyet Azerbaycan’ı üzerinden İran Azerbaycan’ına verdiği desteğin sona ermesiyle Bakü ile Tebriz arasındaki ilişkiler de son bulmuştur.

1.3.3.1.2. Stalin’in Ölümünden Bağımsız Azerbaycan’a: 1953-1991

1953’te Stalin’in ölümü, Azerbaycan’daki dengeleri değiştirmiştir. Stalin’in Azerbaycan’daki en önemli adamı olan Bağirov’un yirmi yıllık siyasal serüveni sona ermiştir.⁸⁵ Şubat 1954’te gerçekleşen Sovyet Azerbaycan Komünist Parti kurultayında İman Mustafayev birinci sekreter seçilmiş, Mustafayev 1954-1959 arasındaki 5 yıllık dönemde Stalinizmin Azerbaycan üzerindeki yıkıcı etkilerini

⁷⁸ Cemil Hasanlı, **a.g.e.**, s. 120.

⁷⁹ Arif Keskin, “Güney Azerbaycan Milli Hükümeti (1945-46) ve Seyit Cafer Pişeveri”, Günaskam, http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=53 (Erişim) 01.03.2014.

⁸⁰ Yalçın Sarıkaya, **Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran’da Milliyetçilik**, Ötüken, İstanbul, 2008, s. 182.

⁸¹ Cemil Hasanlı, **a.g.e.**, s. 234.

⁸² Cemil Hasanlı, **Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1953**, s.214-215.

⁸³ Cemil Hasanlı, **a.g.e.**, s. 385.

⁸⁴ Cemil Hasanlı, **Soğuk Savaş’ın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, s. 371.

⁸⁵ **Azerbaycan Tarihi**, s. 113.

ortadan kaldırmaya çalışmıştır.⁸⁶ Buna karşın Mustafayev hükümeti milliyetçilikle suçlanarak Temmuz 1959'da görevine son verilmiş ve yerine Veli Ahundov getirilmiştir. Azerbaycan'ı 1969'a kadar Ahundov yönetmiş, ardından Sovyet Azerbaycan'ın birinci sekreterliğine Haydar Aliyev seçilmiştir. Aliyev, Sovyetler Birliğindeki merkezi kontrolün zorluğuna dikkat çekerek Sovyetlerin yerelleşmesi gerektiğini savunmuş ve Azerbaycan'ı da bu paraleldeki düşüncelerle yönetmiştir. Bakü petrollerini SSCB'nin kalkınmasında kullanarak yerel idareciliğin oluşumunda kazanımlar elde etmeyi hedeflemiştir.⁸⁷ Bu doğrultuda dil ve tarih konularına önem vererek, Azerbaycan'daki demografik yapıyı Azerbaycan Türkleri lehine değiştirmek için çaba göstermiştir.⁸⁸ Aliyev görevine 1982'ye kadar devam etmiştir.

Aralık 1982'de Aliyev'in yerine Kamran Bağirov getirilmiştir. Bağirov dönemi Azerbaycan'da Dağlık Karabağ'da Ermeni milliyetçi hareketlerinin artış gösterdiği bir dönem olmuştur. Bu paralelde 1984'te Azerbaycan yöneticilerinin onayı ile Kazak rayonunun bazı sınır bölgelerinin Ermenistan'a verilmesi gündeme getirilmiştir. Bu durum ise halk arasında büyük tepkilere neden olmuştur. Ermenistan'ın özellikle Karabağ'a yönelik genişlemeci tavrı devam etmiş, 1987'de Karabağ'ın Ermenistan ile birleşmesi yönünde Ermeniler tarafından birçok kampanya yürütülmüştür.⁸⁹ Böylece Dağlık Karabağ sorunu Karabağ'da yaşayan Ermenilerin, 1988 yılında Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine bağlanmak istemeleri ve Ermenistan'ın da kendi meclisinde bu yönde karar alması üzerine siyasi bir anlaşmazlık olarak ortaya çıkmıştır. *“Azerbaycan ise SSCB anayasasına göre bu istediği reddettiğini açıklamıştır. Dağlık Karabağ Sovyetindeki Ermeni üyeler, Sovyet Ermenistan'a bağlanmak konusundaki kararlarında ısrar etmişler ve silahlanarak, Azerbaycan Türklerine yönelik saldırılar başlatmışlardır.”*⁹⁰ Bu süreçte SSCB 1987'te SSCB Genel Sekreterliğine getirilen Gorbaçov'un glasnost ve

⁸⁶ İsmail Mehmetov, **a.g.e.**, s. 684.

⁸⁷ İsmail Mehmetov, **a.g.e.**, s. 689-90.

⁸⁸ Azerbaijan, http://www.azerbaijan.az/portal/History/Middle/middle_a.html, (Erişim) 01.03.2014.

⁸⁹ Nadir Agayev, “Azərbaycanda Kamran Bağirov Rəhbərliyi”, **Nadir.info.az**, 28.09.2011, (Erişim) <http://nadir.info.az/?p=103>, 21.05.2014.

⁹⁰ Kamer Kasım, **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya**, USAK, Ankara, 2011, s. 29.

perestroyka politikaları Azerbaycan'ı da etkilemiş 1988'de Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreterliğine Abdurrahman Vezirov getirilmiştir.⁹¹

Ermenilerin artan toprak talepleri karşısında Azerbaycan halkı kitlesel eylemler düzenlenmiş, Ermenistan ise buna misilleme olarak ülkedeki Azerbaycan Türklerini sınır dışı etmiştir. Ermenistan'dan kovulan mülteciler Azerbaycan'da Ermenilerin bulundukları mahalleri kuşatmışlar, bu süreçte 32 Ermeni yaşamını yitirmiştir. Olaylar üzerine Bakü'deki olayları kontrol altına almak üzere 20 Ocak 1990'da şehre giren SSCB birlikleri eylemleri kanlı bir şekilde bastırmıştır, 20 *Yanvar Faciası* olarak adlandırılan bu hadisede 142 kişi yaşamını yitirmiştir.⁹² Abdurrahman Vezirov, halkın tepkisinden korktuğu için Moskova'ya kaçmış, yerine Ocak 1990'da Ayaz Muttalibov getirilmiştir. Ancak, Ayaz Muttalibov'un kaderi de Vezirov'la aynı olmuştur. SSCB'nin talimatlarını yerine getirme konusunda Vezirov'dan farkı olmayan Muttalibov, halkın milli ordunun kurulması yönünde isteklerine aldırmamış, sadece kendi güvenliği için silahlı gruplar oluşturmuştur.⁹³

Buna karşın Karabağ sorunu ve ülkede buna bağlı olarak gelişen sorunlar karşısında Azerbaycan'ın bağımsızlığını savunan ilim adamları tarafından 1989'da kurulan Azerbaycan Halk Cephesi (AHC), Muttalibov döneminde ülke siyasetinde önemli bir aktör olarak öne çıkmıştır. Bu süreçte ülkedeki birçok kurum ve grup AHP etrafında örgütlenmiş, cephenin başkanlığına Ebulfez Elçibey getirilmiştir.⁹⁴ AHC'nin Azerbaycan'ın bağımsızlığı ilanı konusunda yürüttüğü faaliyetler sonucunda Azerbaycan Meclisi, Ayaz Muttalibov'un başkanlığında 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir.

⁹¹ Ömer Faruk Ünal, "Azerbaycan 1988-1995: Sancı, Kargaşa Ve İktidar", (Erişim) http://journal.qu.edu.az/article_pdf/1027_305.pdf, 01.03.2014, s. 1

⁹² Bojidar Cıf, "Azerbaycan'da 1990 "Kara Ocak" (Quara Yanvar) Katliamı", **21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/azerbaycan/2014/01/20/7391/azerbaycanda-1990-kara-ocak-quara-yanvar-katliami> , 20.01.2014.

⁹³ "Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in, yeni yüzyıl ve üçüncü binyıl dolayısıyla Azerbaycan halkına seslenişi - Bakü, 29 Aralık 2000", **lib.aliyev-heritage.org**, (Erişim), <http://lib.aliyev-heritage.org/print.php?lang=tk&page=2541517> , 21.05.2014.

⁹⁴ Ömer Faruk Ünal, a.g.m., s. 1-2.

Sovyet yanlısı olan Mutalibov, AHC'nin baskıları sonucunda Şubat 1992'de görevinden istifa etmiş, yerine Elçibey ve Hasanov koalisyonu kurulmuştur. Ancak sivil bir darbe ile yeniden iktidara gelmek isteyen Mutalibov, Azerbaycan Sovyet Meclisindeki komünist milletvekilleri tarafından bir oldubitti ile yeniden cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Buna karşın Elçibey liderliğindeki AHC, darbe girişiminin ertesi günü büyük bir halk desteği ile cumhurbaşkanlığı binasını ele geçirmiş ve Mutalibov'u uzaklaştırmışlardır. Böylece 15 Mayıs 1992'de Sovyet Meclisi dağıtılarak yerine Milli Meclis kurulmuştur. Haziran 1992'de yapılan seçimlerde ise Elçibey cumhurbaşkanı seçilmiştir.⁹⁵ Bu süreçte Azerbaycan topraklarına yönelik Ermeni saldırıları Yukarı Karabağ ile sınırlı kalmayıp, Laçın, Gubadlı, Zengilan, Cebail, Fuzuli, Ağdam ve Kelbecer'in işgali ile devam etmiştir. Yaşanan çatışma ortamına birde 1993'te Albay Suret Hüseyinov'un isyanı eklenince AHC iktidarı zor duruma düşmüştür. Elçibey krizi aşmak için hükümetten feragat ederek, yönetimi Haydar Aliyev'e bırakmıştır. Aliyev, 1993'de Bakü'ye gelerek cumhurbaşkanlığına seçilmiş ve ülkede istikrarı sağlamıştır.⁹⁶

1.3.3.2. İran'daki Siyasal Gelişmeler (1920-1991)

İran'daki Kaçar hakimiyeti, ülkedeki siyasi bunalımlar ve ekonomik krizler nedeniyle merkezi kontrolünü kaybetmişti. Bu dönemde İngilizler, İran'daki siyasi dengelerin Rusya lehine değişmesi üzerine İran'da daha kolay kontrol edebilecekleri kuvvetli bir merkezi hükümetin kurulmasını istiyordu.⁹⁷ Bu doğrultuda Kazvin'deki Kazak Garnizonunun komutanı olan General Rıza, İngilizlerin de desteğini alarak 21 Şubat 1921'de ülkedeki karışıklıkları bahane ederek Tahran'ı kontrolü altına almıştır.⁹⁸ Ancak ülkede tam hakimiyeti sağlayana kadar Kaçar Hanedanına dokunmayan General Rıza, zamanla Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Savaş Bakanlığı daha sonra ise Genelkurmay Başkanlığı ve Başbakanlığı üzerine alarak siyasi nüfuzunu arttırmış, 1925'te Kaçar Şahını devirerek Pehlevi dönemini başlatmıştır.⁹⁹

⁹⁵ Ömer Faruk Ünal, "Azerbaycan 1988-1995: Sancı, Kargaşa Ve İktidar", s. 3-4.

⁹⁶ Fazıl Gezenferoğlu, **Ebülfez Elçibey, Tarihten Geleceğe**, İstanbul, 1995, s. 219-221.

⁹⁷ Yalçın Sarıkaya, **a.g.e.**, s. 86.

⁹⁸ Ervand Abrahamian, **Modern İran Tarihi**, Çeviren: Dilek Şendil, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 85.

⁹⁹ Yılmaz Karadeniz, "İngiltere'nin İran'da Askeri Darbe İle Rıza Han Pehlevi'yi İktidara

General Rıza Şah, hükümdarlığını ilan ettikten sonra Fars ideolojisine dayalı merkezi bir devlet yaratmak için harekete geçmiştir.¹⁰⁰ Toplumda Fars ulusal kimliğinin inşası için kültür örgütleri kurmuş, İran'daki Türkçe, Arapça ve Ermenice yer adlarını değiştirmiş ve devlet idaresindeki idari terimleri Farsçalaştırmıştır.¹⁰¹ Rıza Şah'ın iktidarı 1941'deki İngiltere-Rusya işgaline kadar devam edebilmiştir. Rıza Şah'ın Hitler Almanya'sına olan yakınlığı İngiltere ve Rusya ittifakını harekete geçirmiş ve tahta şahın oğlu Muhammed Rıza getirilmiştir.¹⁰² Baba Pehlevi'nin tahttan indirilmesinin ardından İran'da iki önemli siyasi akım örgütlenme imkanına sahip olmuştur. Bu paralelde ülkedeki sosyalist hareket, İrac İskender'in etrafında bir araya gelerek TUDEH'i kurarken; milliyetçi hareket Muhammed Musaddık etrafında bir araya gelerek Ulusal Cephe'yi kurmuştur.

İran'daki işçi, köylü, aydın ve esnafı harekete geçirerek üretim araçlarının mülkiyetini şah rejiminin elinden almayı hedefleyen TUDEH özellikle 1945-1946'da bir kitle partisi haline gelmiştir. Kabinede 3 bakanı bulunan TUDEH, İran'daki ilk kapsamlı iş yasasının çıkartılması, yıllık izin, işsizlik ücreti, çocuk işçi çalıştırılmaması, çalışma saatlerinin düzenlenmesi ve sendikaların kurulmasına önayak olmuştur.¹⁰³ Ancak, Sovyetlere İran'ın kuzey bölgelerinde petrol imtiyazlarının verilmesi, Kürdistan ve Azerbaycan'daki bağımsızlık hareketlerine destek vermesi Sovyetlerin İran'daki ideolojik ortağı olan TUDEH'in gerilemesine ve hükümetin baskısı altına girmesine neden olmuştur.¹⁰⁴ Bu paralelde parti yöneticileri ayrılıkçılara destek vermekle suçlanarak tutuklanmış, İran üzerindeki Sovyet baskısının azalması TUDEH üzerindeki hükümet baskının artmasıyla

Getirmesi (1921)", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 6 Sayı: 27, Yaz 2013, s. 303.

¹⁰⁰ Arif Keskin, "İran'da Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: 'İranlılığa' Giden Yol", Günaskam, (Erişim) http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=42, 01.03.2014.

¹⁰¹ Ervand Abrahamian, **a.g.e.**, s. 114.

¹⁰² Abdullah Yegin, **İran Siyasetini Anlama Kılavuzu**, Seta, Rapor, Ankara, 2013, s.23.

¹⁰³ Ervand Abrahamian, **a.g.e.**, s. 145.

¹⁰⁴ Yassamine Mather, "Iran's Tudeh Party: A History of Compromises and Betrayals", Critique: Journal of Socialist Theory, 39:4, (Erişim) <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/03017605.2011.621250>, 01.03.2014, s. 616-617.

sonuçlanmıştır.¹⁰⁵ Buna karşın TUDEH'in siyasi arenadaki gerileyişi, İran Meclisi'ndeki Ulusal Cephe'nin önünü açmıştır. Musaddık, ülkede İngilizlere ait Anglo-Iranian Oil Company'nin İran'daki tesislerinin millileştirilmesi çağrısında bulunarak, kitlesel bir hareket başlatmıştır.

Ulusal Cephe, 1951'de TUDEH'in ve orta sınıfın da desteğini alarak petrolün millileştirilmesi kararının mecliste kabul edilmesini sağlamış, bu siyasi hamle Musaddık'ı başbakanlığa taşımıştır.¹⁰⁶ Ancak İran petrollerini millileştiren Musaddık'ın başbakanlığa gelişi ve İran Ulusal Petrol Şirketi'ni kurması İngiltere ve ABD'yi rahatsız etmiş, bu süreç Musaddık'ın siyasi kariyerinin sonunu getirmiştir. Nitekim İngiltere ve ABD, *Ajax* adını verdikleri ortak bir darbe ile Musaddık'ı devirmiştir.¹⁰⁷ Operasyon *Ajax*'ın ardından ülkenin tek hakimi olan Muhammed Rıza Şah, elde ettiği bu gücü pekiştirmek için 1963'te Ak Devrim'i başlatmıştır. Şah bu kapsamda toprak reformu, eğitimin yaygınlaştırılması, nüfusun arttırılması ve sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi gibi alanlara yoğunlaşmıştır. Muhammed Rıza Şah, böylelikle İranlı siyaset bilimci Hüseyin Beşiriye'nin deyimiyle ilk olarak geleneksel toplumsal yapıyı ve pazar esnafını zayıflatmayı ardından da sanayileşme ve modernleşmeyi yaygınlaştırarak kitlesel toplum olmayı hedeflemiştir.¹⁰⁸ Muhammed Rıza Pehlevi bu paralelde devlete ait petrol gelirlerinden elde edilen geliri hanedana yakın bir kesime aktarmış, pazar esnafı, ulema sınıfı ve muhalif aydınları etkisizleştirecek adımlar atmıştır. Zira Şah, 1975'te tek partili siyasi düzene geçerek toplumun tüm kesimlerini bu partiye taraf olmaya zorlamıştır.¹⁰⁹

Şahın Ak Devrim hamlesi ve baskıcı uygulamaları toplumun farklı kesimlerini rejime karşı ayaklandırmıştır. Şah, kendisine karşı giderek artan kitlesel eylemleri bastırmak için İran'ın istihbarat bakanlığı olan SAVAK'ı kullanarak

¹⁰⁵ Ervand Abrahamian, **a.g.e.**, s. 147-148.

¹⁰⁶ Kaan Dilek, **Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında İran'ın Orta Asya Politikaları**, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Rapor, Yayın No: 07, Ankara, 2011, s. 17-18

¹⁰⁷ Fred Halliday, "Iran: Dictatorship and Development", Penguin Books, New York, 1979, s. 56-59.

¹⁰⁸ Hüseyin Beşiriye, **İran'da Devlet Toplum ve Siyaset**, Ağaç, İstanbul, 2009, s. 74.

¹⁰⁹ Ervand Abrahamian, **a.g.e.**, s. 184-196.

yaklaşık 12-15 bin kişinin ölüm fermanını vermiştir.¹¹⁰ Şah'ın iktidarını koruma gayreti bununla da kalmamış, SAVAK tarafından kurulan mahkemelerde 250.000 kişiye ceza yağdırılarak, 23.000 kişi sürülmüş yaklaşık 180.000 kişi hakkında da dava açılmıştır.¹¹¹ SAVAK'ın baskıcı uygulamaları muhalifleri etkisiz hale getirmekten ziyade Muhammed Rıza Pehlevi'ye yönelik düşmanlığın büyümesine neden olmuştur.¹¹² Büyük baskı ve yıldırma yöntemlerine rağmen etkisinin azaldığını gören Şah, 16 Ocak 1979'da tahttan feragat ederek ülkeyi terk etmiştir. İktidar, devrimden sonra yeni orta sınıf, radikal gruplar ve ulema tarafından paylaşılmıştır. Ancak devrim sürecinde ortaya çıkan yeni mahkemeler, devrim komiteleri, Devrim Muhafızları aşamalı olarak en alttan en üste doğru iktidarı ele geçirerek komünistleri ve liberalleri iktidar bloğunun dışında bırakmışlardır.¹¹³ Böylece Humeyni liderliğindeki İslamcı gruplar, iktidarı ele geçirerek İran İslam Cumhuriyeti'nin yeni sahipleri olmuştur.

Yeni cumhuriyet, İran'ın dini lideri seçilen Humeyni'nin Velayet'i Fakih¹¹⁴ teorisi ekseninde şekillenmiş bir devlet mekanizmasını ile yönetilmeye başlanmıştır. İslam Devrimi'yle birlikte İran, İslam'ın Şii mezhebini esas alarak İran devletini yeniden tanımlamıştır. İran'ın çok etnikli yapısını dağılmadan korumak için Şiiliği bir araç olarak kullanan devrim kadroları, dünya Müslümanlarının liderliğine soyunarak, bu ülkelere devrimi ihraç etme politikası izlemiştir. Humeyni, devrimin İran dışındaki Şiiler üzerinde yarattığı etki üzerinden Marksizmin proletarya dayanışmasına benzer enternasyonal bir Şiilik vurgusu yapmıştır. Humeyni'nin ulus düşüncesinin üstünde kavramsallaştırdığı bu kimlik tanımı, Şiiler arasında ortak kader birlikteliği mesajları taşımıştır. Humeyni, böylece bölgedeki tüm Şii unsurları bir araya getirerek İran etrafından bir güvenlik duvarı örmeyi ve İran'ın dış

¹¹⁰ “İran İstihbarat Örgütü'nün Anatomisi”, Türk Kültür ve Politika Merkezi, **30.05.2000/32 Sayılı Bülten**, <http://www.angelfire.com/dc/arastirma/tw029-01.htm>, (Erişim) 01.03.2014.

¹¹¹ Ervand Abrahamian, **a.g.e.**, s. 198.

¹¹² Ömer Özkaya, **Amerika'nın Orta Doğu'daki İlk Darbesi: Çizme operasyonu - Nasıl Darbe Yapılır**, Paradoks, İstanbul, 2011, s. 266.

¹¹³ Hüseyin Beşiriye, **a.g.e.**, s. 32-33.

¹¹⁴ İran'da önemli bir geleneğe sahip olan Şii mezhebindeki imamet kurumunun Humeyni tarafından yeniden yorumlanmasıyla ortaya çıkan velayet-i fakih, sistemin en önemli ve öncelikli kurumudur. Buna göre kişilerin devleti yönetme meşruiyeti ancak on iki İmam soyundan gelmelerine bağlıdır. Fakat on iki imamların sonuncusu olan İmam Mehdi'nin yeryüzüne ne zaman geleceği bilinmediği için o gelene dek, İslam hükümetini yönetme yetkisi din âlimlerine verilmiştir.

politikadaki manevra kabiliyetini artırmayı hedeflemiştir.¹¹⁵ Ancak Humeyni liderliğindeki İran, 1979'da İranlı öğrencilerin ABD Büyükelçiliğini işgali ile yaşanan rehine krizi, İsrail karşıtı söylemleri, Salman Rüşdi olayı ile batılı devletlerin ülkedeki elçilerini geri çekmesi gibi gelişmeler nedeniyle ABD, İsrail ve Avrupa ülkeleri tarafından tecrit edilmiştir. Bu gelişmelere İran'ın komşularının rejim ihracı endişesi de eklenince İran bölgede yalnızlaştırılmış ve uluslararası sistemin dışına itilmiştir.¹¹⁶

İran'ın bölgedeki önemli rakiplerinden Irak, bu süreçte İran'ın yalnızlaştırılması ve 1980 yılının ortalarında devrim kadrolarının İran Ordusu'ndaki yüksek rütbeli subayları tasfiye etmesini fırsat olarak görmüştür. Bu paralelde Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin, Irak'taki Şii nüfusun İran'ın etkisi altına girmesi engellemek, Irak'ın 1975'te Cezayir Antlaşmasıyla İran'a bırakmak zorunda kaldığı toprakları geri almak, Şattül Arap su yolu üzerinde egemenlik kurmak ve İran'ın Huzistan bölgesinde yaşayan Arap nüfusu üzerinden buradaki zengin petrol kaynaklarına hakim olmak istemiştir. Bu doğrultuda Eylül 1980'de İran'a saldırarak sekiz yıl sürecek olan İran-Irak Savaşı'nı başlatmıştır.¹¹⁷ Irak'ın İran topraklarındaki ilerleyişi yerini zamanla gerilemeye bırakmış, İran coğrafyasının genişliği Irak saldırısını zorlaştırmıştır. Bu duruma savaşın uzaması ve insan gücüne olan ihtiyacın artması da eklenince İran, yeni gelişmeleri fırsata çevirmiştir. Nitekim İran-Irak Savaşı, İran'daki muhalif grupların rejim etrafında kenetlenmesini sağlamıştır.¹¹⁸ Savaşın sonunda iki ülke arasındaki sınırlar değişmemiş ancak yaklaşık yarım milyon insan hayatını kaybetmiş ve iki ülke de ağır ekonomik kayıplar yaşamıştır.¹¹⁹

İran'da 1979-1988 yılları arasında yaşanan iç çekişmeler, İran-Irak Savaşı, İran'ın devrim kadrolarını hedef alan terör eylemleri ve İran'ın uluslararası arenada

¹¹⁵ Hakan Boz, "Şii Hilalinden Direniş Eksenine İran Dış Politikasında Şiilik", **21. Yüzyıl**, Sayı:48, Aralık 2012, s. 65.

¹¹⁶ Abdullah Yeğin, Devrimin 35. Yılında İran Dış Politikası, **SETA Perspektif**, Sayı: 31, Şubat 2014, s. 2.

¹¹⁷ Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s. 559.

¹¹⁸ Tayyar Arı, **Basra Körfezi ve Güç Dengesi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1998, s. 185.

¹¹⁹ **Global Security.org**, "İran-Iraq War (1980-1988)", (Erişim) <http://www.globalsecurity.org/military/world/war/iran-iraq.htm> , 28.04.2014.

tecrit edilmesi gibi nedenler, rejimin iç ve dış politikadaki tüm gelişmelere güvenlik ekseninde yaklaşmasına neden olmuştur. Bununla birlikte İran, dış politikada yalnızlaşırken; iç politikada ise İslami Devrimin getirdiği değerlerin ekonomik başarıyla taçlandırılmaması halkta hayal kırıklığı yaşanmasına neden olmuştur.¹²⁰ Ancak 1989 yılı İran için bir dönüm noktası olmuştur. İran dini lideri Humeyni'nin Temmuz 1989'da ölümünün ardından yerine dini lider olarak Ali Hamaney seçilmiş; cumhurbaşkanlığı makamına ise devrim kadrolarının önemli isimlerinden Haşimi Rafsancani getirilmiştir.¹²¹ Rafsancani, tecrit edilen İran'ın uluslararası sistemle yeniden bütünleşme sürecini başlatmıştır. Dış politikada yapıcı ve uzlaşmacı bir diplomasi açılımı başlatan Rafsancani, ideolojik söylemler yerine faydacı ve akılcı eğilimlere yönelmiştir.¹²²

¹²⁰ **Uluslararası Ortadoğu Barış Araştırmaları Merkezi**, "İran Devrimi ve Dış Politika Dinamikleri", (Erişim) http://www.impr.org.tr/iran-devrimi-ve-dis-politika-dinamikleri/#.U15kOvL_t8F , 28.04.2014.

¹²¹ **İran Chamber Society**, Ali Akbar Hashemi Rafsanjani, (Erişim) http://www.iranchamber.com/history/arafsanjani/akbar_rafsanjani.php , 28.04.2014.

¹²² İsmail Yurdakurban, **Devrim Sonrası İran Dış Politikası**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007, s. 30.

İKİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN VE İRAN DIŞ POLİTİKALARININ GENEL ÇERÇEVESİ

2.1. AZERBAYCAN DIŞ POLİTİKASININ GENEL ÇERÇEVESİ

Azerbaycan dış politikasının genel çerçevesini belirleyen unsurları, ülkenin jeopolitik konumu, tarihi gelişimi, demografik yapısı ve ekonomik kapasitesi olarak sıralamak mümkündür. Bu bağlamda çalışmanın bu kısmında Azerbaycan'ın coğrafi konumunun ve sahip olduğu enerji kaynaklarının ülkenin dış politikasını nasıl belirlediği irdelenerek, bölgesel ve uluslararası politika açısından ne tür risk ve fırsatlara sahip olduğu anlatılacaktır. Azerbaycan sahip olduğu coğrafi konumu nedeniyle tarihi açıdan birçok kez işgale uğramış ve bu nedenle de süreç içerisinde güvenlik politikalarına önem vermesi gerektiğini tecrübe etmiştir. Bu bölümde tarihi açıdan Rusya-İran ve Türkiye'nin nüfuz alanında yer alan Azerbaycan'ın bu ülkelerle geliştirdiği ilişkilerin eksenini ele alınacaktır.

Azerbaycan'ın özellikle ortak tarihi geçmişe sahip olduğu İran ve Türkiye ile demografik açıdan da ortak benzerliklerin oluşu Azerbaycan dış politikasına önemli manevra alanları tanımaktadır. Bu doğrultuda demografik yapının Azerbaycan-Türkiye ilişkisindeki “iki devlet tek millet” düşüncesine, İran ile ilişkilerde Güney Azerbaycan meselesine olan etkileri üzerinde durularak, ülkedeki Ermeni, Lezgi ve Talış gibi azınlıkların da üçüncü devletlerin Azerbaycan'a yönelik politikalarındaki etkisi izah edilecektir. Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji rezervlerinin ülke ekonomisindeki konumu irdelenerek, ülkenin enerji rezervlerinin batılı ortaklarla birlikte işletilmesi konusundaki tercihin dış politika üzerindeki belirleyiciliği incelenecektir. Bu bağlamda uluslararası politikada Azerbaycan'ın elini güçlendiren enerji kaynaklarının işletilmesi ve dünya pazarlarına açılması projelerinin bölgedeki enerji odaklı ortaklıklara olan etkisi anlatılacaktır.

2.1.1. Stratejik Boyut

Azerbaycan'ın coğrafi yükseltileri, açık denizlere çıkışının bulunmaması ve bölgeler arasında geçiş noktasında olması, önemli enerji rezervlerine sahip olması jeopolitik konumunu belirleyen en önemli coğrafi özellikleridir. Doğal koruma sınırları zayıf olan Azerbaycan, kuzeyden Büyük Kafkas Dağları ile çevrili olmasına rağmen Derbent Geçidi nedeniyle savunma özelliğini yitirmektedir.¹²³ Ancak Azerbaycan'ın sahip olduğu bu coğrafi özellik kuzey-güney yönünde ülke için hem avantaj hem de dezavantaj oluşturmaktadır. Bu bakımdan Derbent Geçidi Azerbaycan'ı kuzeyden gelebilecek tehlikelere karşı savunmasız bırakırken diğer yandan Azerbaycan petrollerinin Rusya'ya; Rus petrollerinin de Azerbaycan'a ulaştırılması için uygun bir güzergâh niteliği taşımaktadır. Coğrafyadan kaynaklanan bir diğer özellik, Azerbaycan'ın açık denizlere doğrudan çıkışının bulunmamasıdır. Bu durum ülkenin petrol rezervlerinin dış dünyaya taşınması açısından önemli bir engel yaratmakta¹²⁴, buna karşın Azerbaycan'ın Orta Asya, Ön Asya ve Orta Doğu arasında bir kavşak noktası bulunması bu zorluğun aşılmasında kolaylıklar sağlamaktadır. Ayrıca Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji kaynakları ve enerji nakil hatlarının önemli güzergâhlarından biri olması ülkenin jeopolitik önemini arttırmaktadır.¹²⁵

Kuzeyde Rusya (390 km), güneyde İran (765 km), batıda Ermenistan (1007 km), kuzeybatıda Gürcistan (480 km), güneybatıda Türkiye (15 km), doğuda ise Hazar denizi aracılığıyla (391 km) Kazakistan ve Türkmenistan'la ortak sınırlara sahip olan Azerbaycan'ın jeopolitik konumu, bölgesel ve uluslararası aktörler ile geliştirdiği ikili ilişkileri doğrudan etkilemektedir.¹²⁶ Bu bağlamda Azerbaycan, Türkiye'ye özel bir önem vermektedir. Azerbaycan, Türkiye ile Stratejik Ortaklık

¹²³ Hahani Memmedov, *Azerbaycan Devleti'nin Dış Politika Stratejileri*, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Strateji Bilimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze, 2004, s. 23.

¹²⁴ Nazim Cafersoy, "Azerbaycan'ın Stratejik Konumu ve Türk Dünyası – 1", *The First News*, 04.05.2011, (Erişim) <http://www.1news.com.tr/yazarlar/20110504122527313.html>

¹²⁵ R. Yılmaz ve F.M. Sayın, "Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Öğeler ve Denge Politikasına Yansımaları", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Erişim) http://sbedergi.karatekin.edu.tr/Makaleler/425988858_2.pdf, 23.03.2014.

¹²⁶ Reha Yılmaz, *Azerbaycan Dış Politikası ve Türkiye*, Çankırı, ÇAVSAM Yay., 2012, s. 29.

seviyesindeki ilişkisini bölgesel ortaklığın gelişmesi ve Ermenistan ile yaşanan Karabağ sorununun çözülmesi doğrultusunda güçlendirmekte; bölgesel işbirliğinin geliştirilmesine Gürcistan'ı da dâhil etmektedir. Azerbaycan-Türkiye-Gürcistan arasında tesis edilen ve üçlü işbirliği kapsamında yürütülen Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı gibi projeler ile Karadeniz ve Hazar bölgelerinin stratejik önemi artırılmaktadır. Ayrıca Hazar'a kıyıdaş ülkeler ile ilişkilerine de önem veren Azerbaycan, Hazar petrolünün batıya ulaştırılması için Rusya ve Kazakistan ile işbirliği yürütmekte, aynı ortaklığın İran ve Türkmenistan ile gerçekleşmesini istemektedir.¹²⁷ Buna karşın dış politikada komşularından gelebilecek tehditlerin derecesine karşı pozisyon almakta, Rusya ile ilişkilerini kontrollü; Ermenistan ile ilişkilerini gerilimli; İran ile ilişkilerini ise kontrollü gerilim siyaseti ile sürdürmektedir. Bir başka ifadeyle Azerbaycan, Kafkasya'da oluşan Rusya-İran-Ermenistan eksenini Batı'nın da desteğini alan Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan eksenini ile dengelemeye çalışmakta,¹²⁸ özellikle NATO ve AB ile geliştirdiği ilişkiler kapsamında kendisini Avrupa-Atlantik güvenlik mimarisinin vazgeçilmez bir parçası olarak görmektedir.¹²⁹

Sahip olduğu jeopolitik konum Azerbaycan'a hem bölgesel hem de uluslararası politika açısından bazı risk ve fırsatlar sağlamaktadır. Bu paralelde Azerbaycan coğrafi konumu nedeniyle jeopolitik statüsüyle uyumlu bir dış politika anlayışı benimsemektedir. Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı İdaresi Sosyal ve Politik Konular Dairesi Başkanı Ali Hasanov, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ulusal Kalkınma ve Güvenlik Politikası isimli çalışmasında bu durumu ülkenin jeopolitik kodunun belirlenmesi ile jeopolitik mekânın doğru orantılı olduğunu savunarak doğrulamaktadır. Hasanov'a göre Azerbaycan'ın jeopolitik çevresinde oldukça farklı

¹²⁷ **Azerbaycan Milli Güvenlik Stratejisi Belgesi**, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, Erişim: http://www.mgk.gov.tr/calismalar/calismalar/004_azerbaycan_milli_guvenlik_stratejisi_belgesi.pdf, 28.03.2014

¹²⁸ Nazim Cafersoy, "Azerbaycan'ın Stratejik Konumu ve Türk Dünyası – 1", **The First News**, 04.05.2011 (Erişim) <http://www.1news.com.tr/yazarlar/20110504122527313.html>

¹²⁹ **Azerbaycan Milli Güvenlik Stratejisi Belgesi**, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, (Erişim) http://www.mgk.gov.tr/calismalar/calismalar/004_azerbaycan_milli_guvenlik_stratejisi_belgesi.pdf, 28.03.2014

jeopolitik çıkarlara sahip yedi bölge ülkesi bulunmakta ayrıca ABD, AB, Çin gibi küresel aktörlerin de bölgeye yönelik politik hedefleri bulunmaktadır. Bu durum Azerbaycan dış politikası açısından jeopolitik avantajlar sağlamakla beraber bazı durumlarda önemli sorunlarla karşı karşıya kalmasına da neden olmaktadır. Azerbaycan ise tehditleri yok etmek ve fırsatları değerlendirebilmek için dengeli bir dış politika izlemektedir.¹³⁰

Nitekim Azerbaycan, bölgede Rusya, ABD, AB, İran ve Türkiye gibi güçlerin nüfuz mücadelelerini, Hazar havzasına olan yakınlığını, Türkiye ve Türkistan Türklüğü arasındaki köprü olma konumunu dış politikasının manevra alanları haline getirmeye çalışmaktadır. Bu bakımdan Azerbaycan oluşan yeni sistemin risklerinden, komşusu Ermenistan'ın yayılmacı politikalarından, bölgesel ve uluslararası aktörlerin rekabetinden kaynaklanabilecek çatışmalardan korunmak için ise Ulusal Güvenlik Konseptine özel önem göstermektedir.¹³¹ Azerbaycan'ın jeopolitik kodlarını açıklayan ve güvenlik politikalarının sınırlarını çizen bu kılavuz belge, dış politikanın ve jeopolitik hedeflerin belirlenmesinde de önemli yere sahiptir.¹³² Bu bakımdan toprak bütünlüğünün korunması, uluslararası arenada nüfuzun artırılması, bölgesel ve küresel aktörler ile kurulacak ikili ilişkilerin boyutu gibi dış politikanın önemli başlıkları, ulusal güvenlik konseptinin öncelikli meseleleri arasında yer almaktadır.¹³³

2.1.2. Tarihi Boyut

Azerbaycan'ın doğu-batı, kuzey-güney istikametinde geçiş yolları üzerinde olması ülke coğrafyasını tarih boyunca güçlü devletlerin işgaline açık hale getirmiştir. Azerbaycan'ın tarihi süreç içerisinde birçok devletin hâkimiyeti altında kalması bağımsızlık sonrasında da dış politika üzerinde de belirleyici olmuştur.

¹³⁰ Ali Hasanov, **Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ulusal Kalkınma ve Güvenlik Politikası**, Ötüken, İstanbul, 2014 s. 188-190.

¹³¹ Ali Hasanov, **a.g.e.**, s. 63.

¹³² Temel çerçevesi 1993-2003 yılları arasında ortaya konulan ve 2007'de cumhurbaşkanlığı tarafından çıkarılan kararnameyle onaylanan Ulusal Güvenlik Konsepti, Azerbaycan'ın ileriki dönemlerde uygulayacağı politikalara ışık tutacak bir kılavuz belge olarak görülmektedir. Ulusal Güvenlik Konsepti'nin tam metni ektedir. Bknz: EK-3

¹³³ Ali Hasanov, **a.g.e.**, s. 67.

Nitekim Azerbaycan'ın Sovyet yönetimi altında idare edildiği dönemde Rusya'nın "Sovyet milleti" inşa etme politikaları, bağımsızlık sonrası Azerbaycan-Rusya ilişkilerini üzerinde kalıcı bir etki bırakmıştır. Sovyet politikaları, Azerbaycan'da hem Rusya karşıtı bir düşüncenin oluşmasına hem de Azerbaycan'ın Rusya ile sosyo-kültürel ve ekonomik anlamda bütünleşmesine neden olmuştur. Bu doğrultuda Azerbaycan bağımsızlık sonrası süreçte Rusya ile ilişkilerinde bir tür denge siyaseti izlemektedir. SSCB'nin çöküşüyle birlikte Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan ettiği dönemde en büyük desteği Türkiye verirken;¹³⁴ İran daha temkinli yaklaşarak Azerbaycan'la nasıl bir ilişki kuracağı konusunda karar verememiştir.¹³⁵ Türkiye özellikle kazanılan bağımsızlığın korunması, sürdürülmesi ve toprak bütünlüğünün sağlanması konularında Azerbaycan'ın yanında olmuştur. Bu bakımdan Azerbaycan, dış politikada Türkiye'ye verdiği önemi her fırsatta fiili olarak gösterirken, 23 Mayıs 2007 tarihli Azerbaycan Milli Güvenlik Stratejisi Belgesi Türkiye'yi stratejik ortak olarak tanımlamaktadır.¹³⁶

Buna karşın Azerbaycan'ın 11. Yüzyıldan 1828 Türkmençay Antlaşmasına kadar ortak bir tarihe ve siyasi geçmişe sahip olduğu İran'a karşı oldukça temkinli bir siyasi yaklaşım izlemektedir. Nitekim İran'ın Azerbaycan'ı tarihi İran topraklarının bir olarak görmesi, bu paralelde rejim ihracı ile Azerbaycan Şiileri arasında nüfuz elde etmeye çalışması ikili ilişkilerin kontrollü gerilim politikalarıyla yürütülmesine neden olmaktadır.¹³⁷ Dolayısıyla Azerbaycan tarihi süreç içerisinde Rus, İran ve Türk devletlerinin nüfuz alanı içerisinde görüldüğünden birçok kez işgal ve istikrarsızlık dönemleri yaşamıştır. Bu durum Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası dış politikasının belirlenmesinde İran, Rusya ve Türkiye'nin önemli bir etkiye sahip

¹³⁴ R. Yılmaz ve F.M. Sayın, **a.g.m.**

¹³⁵ Azer Aliyev, **Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Dış Politikasının Oluşturulması ve Azerbaycan-İran İlişkilerinin Siyasi Ve Askeri Boyutu**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İzmir, 2008, s. 39.

¹³⁶ **Azerbaycan Milli Güvenlik Stratejisi Belgesi**, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, (Erişim)

http://www.mgk.gov.tr/calismalar/calismalar/004_azerbaycan_milli_guvenlik_stratejisi_belgesi.pdf, 28.03.2014.

¹³⁷ Haluk Alkan, **Azerbaycan Paradoksu, Azerbaycan'ın İç ve Dış Politikası**, USAK Yayınları, Ankara, 2010, s. 140-141.

olmasına¹³⁸ ayrıca Azerbaycan'ın güvenlik politikalarına ağırlık vermesine neden olmuştur.¹³⁹

Yine bu duruma paralel olarak Azerbaycan dış politikası 1920-1991 yılları arasında Moskova'dan yürütüldüğü için bağımsızlık sonrası Azerbaycan açısından dış politikanın yeni bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Bu alandaki tecrübe eksikliği ve yeterli kadroların bulunmayışı Azerbaycan'ı bağımsızlığının ilk yıllarında İran ve Rusya gibi yakın komşularıyla gerilimli bir dış politika döneminin yaşanmasına neden olmuştur.

2.1.3. Demografik Boyut

Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu'nun 2009 yılı verilerine göre Azerbaycan nüfusunun %91,6'sı Azerbaycanlı; %2'si Lezgi; %1,3'ü Rus; %1,3'ü Ermeni; %1,3'ü Talış, kalan nüfus ise %2,5'i de Yahudi, Ukraynalı, Avar, Tatar, Ahıska Türkleri ve diğer milletlerden oluşmaktadır.¹⁴⁰ Azerbaycan Cumhuriyeti dini İşlerden Sorumlu Devlet Komitesi'nin 2009 yılı verilerine göre ise ülkede nüfusun %96'sı Müslümandır. Müslümanların ise %65'i Şii; %35 ise Sünni'dir.¹⁴¹ Azerbaycan'da hakim kitlenin Şii Azerbaycan Türklerinden oluştuğu görülmekte ancak Azerbaycan'ın siyasal anlamda Pan-Türkist ya da Şii İslamcı bir retorikten uzak durmakta, ulusal çıkarlarını esas alan dengeli bir dış politika anlayışını benimsemektedir.¹⁴² Bununla birlikte Azerbaycan zaman zaman, dış politikasında demografik özelliklerinin ülke menfaatleri için sunduğu imkânları avantaja çevirmeye çalışmaktadır. Örneğin İran'la ilişkilerinin gerildiği dönemlerde Bakü yönetimi İran'daki Güney Azerbaycan Türkleri üzerinde siyasi bir nüfuza sahip

¹³⁸ R. Yılmaz ve F.M. Sayın, **a.g.m.**

¹³⁹ Samir Mardanov, "Azerbaycan Dış Politikasının Temelleri", **Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan** (Ed.), Çağrı Erhan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013, s. 50.

¹⁴⁰ Ahalinin milli terkihi, **Azərbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi**, (Erişim) <http://www.stat.gov.az/source/demography/ap/>, 26.04.2014.

¹⁴¹ **Dini Kurumlardan Sorumlu Devlet Komitesi**, (Erişim) <http://www.state.gov/documents/organization/163952.pdf>, 26.04.2014.

¹⁴² Rafiq Rustamov, **Azerbaycan Dış Politikasında Kimlik, Tehdit Algılaması Ve Güvenlik Yaklaşımları**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara, 2008, s. 184.

olduğunu gösterebilmek adına Azerbaycan Türklerinin bağımsız devleti argümanı kullanmaktadır.¹⁴³ Bu bağlamda Ebulfez Elçibey dönemi dış politika anlayışında Azerbaycan'ın bölünmüşlüğüne vurgu yapan *Bütöv Azerbaycan* söylemi,¹⁴⁴ İran'daki Türklerin bağımsızlığını ifade eden "Güney Azerbaycan meselesi," ülkenin bağımsızlığını ilan ederken devletin isminin "Kuzey Azerbaycan Cumhuriyeti" olmasına dair teklifler gündeme getirilmiştir.¹⁴⁵ Ancak Elçibey iktidarının devrilmesinin ardından Azerbaycan'ın yeni Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, İran'la ilişkilerde denge politikası izleyerek Güney Azerbaycan kartını bir dış politika argümanı olarak kullanmamayı tercih ederken;¹⁴⁶ İlham Aliyev, Haydar Aliyev'in izinden gitmekte¹⁴⁷ ancak zaman zaman Azerbaycan'ın sahip olduğu bu demografik özelliği İran'la ilişkilerde bir koz olarak kullanmaktadır.

İlham Aliyev, Azerbaycan'ın bu demografik kozunu parlamenterler, sivil toplum kuruluşları ve basın yayın organları üzerinden kullanmaktadır. İran-Azerbaycan ilişkilerinin gerildiği dönemlerde Azerbaycan meclisinde Azerbaycan'ın adının Kuzey Azerbaycan olarak değiştirilmesi tartışmaları¹⁴⁸ ile Bakü'de İran Türklerinin sorunlarının tartışıldığı konferansların¹⁴⁹ gerçekleştirilmesine izin vermekte ve İran'daki Azerbaycan Türklerinin sorunlarına yönelik yayın yapan GünazTV, Azerbaycan tarafından desteklenmektedir.¹⁵⁰ Bununla birlikte Azerbaycan, ortak dil ve tarih geçmişine sahip olduğu Türkiye ve Türkistan ülkeleriyle iyi ilişkilerin geliştirilmesi konusunda Türk Konseyi, Türksoy ve Türkpa gibi Türk

¹⁴³ R. Yılmaz ve F.M. Sayın, **a.g.m.**

¹⁴⁴ Ebulfez Elçibey, **Bütöv Azerbaycan Yolunda**, Ecdad Yayınları, Ankara, 1998, (Erişim) <http://bay.tc/pdf/butov-azerbaycan-yolunda.pdf> , 23.03.2014.

¹⁴⁵ Nazim Cafersoy, "Azerbaycan-İran İlişkilerindeki Temel Sorun", **The First News**, 31.03.2012, (Erişim) <http://www.1news.com.tr/yazarlar/20120331025617539.html> , 23.03.2014.

¹⁴⁶ Rafiq Rustamov, **a.g.tez**, s. 175.

¹⁴⁷ Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'e "Haydar Aliyev" nişanının tdkim edilmesi için yapılan merasim, 28.04.2005, (Erişim) http://archive.president.az/articles.php?item_id=20070815050312400&sec_id=15 , 23.03.2014.

¹⁴⁸ Azerbaycan'ın ismi değişsin teklifi, 02.02.2012, **İnternational Press**, (Erişim) <http://www.pressmedya.com/?aType=haber&ArticleID=6394> , 20.03.2014.

¹⁴⁹ İran Azerbaycan'a Nota Gönderdi, 01.04.2013, **Salam News Agency**, (Erişim) <http://salamnews.info/tr/news/read/53304/iran-azerbaycana-nota-goumlnderdindnbsp/> , 23.03.2014.

¹⁵⁰ Azerbaycan diaspora teşkilatlarının matbu organları və internet sayfaları, Diasporadan Sorumlu Devlet Komitesi, (Erişim) <http://diaspora.gov.az/index.php?options=content&id=518> , 23.03.2014.

Dünyası'nda işbirliğinin arttırılması fikrini hayata geçirmeye çalışan bölgesel örgütlerin faaliyetlerine doğrudan katılmakta ve destek vermektedir.¹⁵¹

Azerbaycan'ın dış politikaya etki eden önemli demografik parametrelerinden bir diğerini ise ülkedeki azınlıklar oluşturmaktadır. Ülkedeki özellikle Ermeni, Lezgi ve Talış gibi etnik azınlıklar, Ermenistan, Rusya ve İran tarafından Azerbaycan'a karşı baskı aracı olarak kullanılmaktadır. Azerbaycan'ın dış politikada çözüme kavuşturmak için en fazla çaba gösterdiği Karabağ Sorunu, Karabağ'daki demografik yapının Azerbaycan için yarattığı dezavantajdan kaynaklanmaktadır. Ülkedeki Ermenilerin büyük bölümü Ermenistan işgali altındaki Karabağ'da yaşamaktadır. Ermenistan, Karabağ'daki Ermeni varlığını Azerbaycan için siyasi koz olarak kullanmaktadır. Yine ülkedeki Lezgi nüfusu, SSCB'nin çözülmesinin ardından Rusya tarafından Azerbaycan iç siyasetine müdahale aracı olarak görülmüş ve Lezgi milliyetçileri Rusya tarafından desteklenmiştir.¹⁵² İran dilli halklar arasında sınıflandırılan Talışlar ise Şiilik inancı ve dil yakınlığı üzerinden İran tarafından yönlendirilmeye çalışılmaktadır. İran, Talışlar üzerinde özellikle Azerbaycan İslam Partisi aracılığıyla etkinlik kurmayı hedeflemektedir. Buna karşı İran'ın elindeki etnik enstrümanı etkisiz hale getirmek isteyen Azerbaycan, ülkedeki Talışları, başkanlığını Talış kökenli müftüsü Allahşükür Paşazade'nin yürüttüğü Kafkas Müslümanları idaresi üzerinden kırmaya çalışmaktadır.¹⁵³ Kafkas Müslümanları İdaresi yalnızca ülkedeki iç dinamikler üzerinde değil aynı zamanda Kafkasya'daki Müslümanlar üzerinde bir etki alanı oluşturmaya çalışmaktadır. Bu idare Kafkasya'daki Sünni ve Şii din adamlarının idaresi konusunda tek yetkili kurum olması iddiasını taşımaktadır.¹⁵⁴

¹⁵¹ Türksoy, (Erişim) <http://www.turksoy.org.tr/tr/turksoy/hakkimizda> 20.03.2014.; Türkpa, (Erişim) <http://www.turk-pa.org/news.php?id=1113&lang=tr> 20.03.2014; Türk Konseyi, (Erişim) <http://www.turkkon.org/icerik.php?no=26> , 20.03.2014.

¹⁵² Rasim Musabeyov, "Azerbaycan'daki Etnik Azınlıklar", **Avrasya Dosyası**, İlkbahar 2011, Cilt:7, Sayı:1, s. 186.

¹⁵³ Rasim Musabeyov, **a.g.m.**, s. 191.

¹⁵⁴ Ali Asker, "Kafkasya'da Müslümanları Kim Yönetecek?", **21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, 07.06.2011, (Erişim) <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/gurcistan/2011/06/07/6203/kafkasyada-muslumanlari-kim-yonetecek> , 20.03.2014.

2.1.4. Ekonomik Boyut

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından pazar ekonomisine girişi, ülke ekonomisinin temel eksenini oluşturan enerji sektörü çok sayıda yabancı yatırımcının dikkatini Azerbaycan'a yöneltmiştir.¹⁵⁵ Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji rezervleri ülkenin kalkınmasında temel dinamik olarak görülmüş, GSYİH'nin ve ekonomik göstergelerin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Azerbaycan, sahip olduğu enerji rezervlerini belirlediği yabancı ortaklarla birlikte işlemekte, dünya pazarlarına sunmakta ve bundan elde ettiği geliri ülkenin kalkınması için harcamaktadır.¹⁵⁶ Azerbaycan yaklaşık 75 petrol üreticisi arasında üretim miktarına göre 25. sırada, doğalgaz üretimine göre ise 35. sırada bulunmakta, dünya petrolünün % 1'inden biraz fazlasını üretmesine rağmen, geliştirdiği enerji politikalarıyla bölgede politik açıdan önemli bir nüfuz elde etmektedir.¹⁵⁷ Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait bölgesinde Azerbaycan Enerji Bakanlığı'nın 2010 yılı verilerine göre kanıtlanmış 7 milyar varil (1 milyar ton) petrol,¹⁵⁸ 3,45 trilyon metreküp gaz rezervi bulunmaktadır.¹⁵⁹ Azerbaycan, sahip olduğu petrol ve doğalgaz rezervlerini toplam yedi kemerle dünya pazarlarına ulaştırmaktadır. Bunlardan üçü petrol, dördü ise gaz hatlarıdır.¹⁶⁰ Bu bakımdan Azerbaycan'ın enerji rezervlerini işleyerek dünya pazarlarına sunma konusunda yabancı ortaklarıyla geliştirdiği ekonomik ilişkiler dış politikasının önemli belirleyicisi olmaktadır. Nitekim Hazar Denizi'ndeki enerji kaynaklarının küresel aktörlerle ortaklaşa çıkarılması, işletilmesi ve pazarlanması Azerbaycan'ın uluslararası politikada elini güçlendirmektedir. Dolayısıyla enerji

¹⁵⁵ Mehmet Dikkaya ve Onur Demirci, "Petrol Doğaz Gaz ve Ötesi: Modern Azerbaycan'da ilham Aliyev Döneminin Ekonomi Polisiği", **Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan** (Ed.), Çağrı Erhan, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013, s. 205.

¹⁵⁶ Ali Hasanov, **a.g.e.**, s. 72.

¹⁵⁷ Avrupa'nın Rusya'ya bağımlılığını Azeri gazı azaltacak, **TRT Türk**, 04.03.2014, (Erişim) <http://www.trtturk.com/haber/avrupanin-rusyaya-bagimlilikini-azeri-gazi-azaltacak.html>, 20.03.2014.

¹⁵⁸ Ministry of Industry and Energy of Azerbaijan, **Follow-Up In-Depth Review Of The Investment Climate And Market Structure In The Energy Sector**, 2011, (Erişim) http://www.minenergy.gov.az/db/Azerbaijan_ICMS_2011_ENG.pdf, 26.04.2014.

¹⁵⁹ Azerbaycan'ın Petrol ve Doğalgaz Rezervleri 10 Milyar Ton, **The First News**, 12.06.2012, (Erişim) <http://www.1news.com.tr/azerbaycan/ekonomi/20120612080435558.html>, 20.03.2014.

¹⁶⁰ Asef Zeynal, "Avrupa'nın enerji güvenliği ve Azerbaycan – 1", **The First News**, 05.05.2011, (Erişim) <http://www.1news.com.tr/yazarlar/20110505051356209.html>, 20.03.2014.

gelirlerinin arttırılması ve çeşitlendirilmesi dış politikanın oluşumunda önemli bir parametre olarak görülmektedir.¹⁶¹

Azerbaycan, başarılı bir ekonomik kalkınma için ABD, AB, Japonya ve Çin gibi güçlerin ekonomik ve teknolojik imkanlarından yararlanmak adına bu ülkelerle olan ikili ilişkilerine önem vermektedir.¹⁶² Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz hattı, Azerbaycan'ın dış ilişkilerde enerji odaklı ortaklıklar geliştirmesine olanak sağlamaktadır.¹⁶³ Hazar havzasından çıkarılan petrol ve doğalgaz Karadeniz, Akdeniz ve Baltık Denizi limanlarına ve merkezi Avrupa ülkelerine ulaştırılmakta bu durum Azerbaycan'ın hem enerji ihracatını hem de dış politikadaki ilişkilerini çeşitlendirmesini sağlamaktadır.¹⁶⁴ Bu doğrultuda Batı'nın Azerbaycan'ı enerji güvenliği konusunda önemli bir ortak olarak görmesi, AB-Azerbaycan ilişkilerinin stratejik düzeye gelmesini sağlamış ve 7 Kasım 2006'da Azerbaycan ile AB arasında Enerji Meselelerinde Stratejik Ortaklık Memorandumu imzalanmıştır.¹⁶⁵ Ayrıca Hazar petrollerinin dünya pazarlarına ulaştırılması ABD ve Batılı ülkelerin jeopolitik çıkarlarıyla örtüşmekte özellikle Rusya'nın enerji tekeli kırma konusunda alternatif bir rol üstlenmektedir.¹⁶⁶ Özellikle ABD, Azerbaycan'ı Rusya'ya karşı dengeleyici bir güç olarak görmekte ve ABD'li petrol şirketleri bu kapsamda Azerbaycan'da önemli yatırımlar yapmaktadır.¹⁶⁷ Böylece ABD'nin Hazar petrollerinin dünya pazarlarına ulaştırılması konusunda doğu-batı boru hattı güzergahlarını kuzey-güney boru hatlarına tercih etmesi Azerbaycan'ın uluslararası arenadaki siyasi konumunu da güçlendirmektedir.¹⁶⁸

¹⁶¹ Samir Mardanov, "Azerbaycan Dış Politikasının Temelleri", **a.g.e.**, s. 55.

¹⁶² **Asef Zeynal. a.g.m.**

¹⁶³ Ali Hasanov, **a.g.e.**, s. 125.

¹⁶⁴ Rovshan İbrahimov, "Azerbaycan Enerji Politikası: Alternatif Enerji Nakil Hatları Arayışı", USAK, **OAKA**, Cilt:7, Sayı: 14, 2012, s. 139.

¹⁶⁵ Azerbaycan Cumhuriyetinin Avrupa Birliği ile İlişkilerinin Hukuki Çerçevesi, **Azerbaycan Cumhuriyetinin Ekonomi ve Sanayi Bakanlığı**, (Erişim) http://economy.gov.az/index.php?option=com_content&view=article&id=1038&Itemid=183&lang=a_z, 20.03.2014.

¹⁶⁶ "Avrupa'nın Rusya'ya bağımlılığını Azeri gazı azaltacak", **TRT Türk**, 04.03.2014, (Erişim) <http://www.trtturk.com/haber/avrupanin-rusyaya-bagimlilikini-azeri-gazi-azaltacak.html>, 20.03.2014.

¹⁶⁷ N. Saheb ve M. Javadi, "Oil: Azerbaijan Economic Rebirth", **Azerbaijan International**, Cilt 2, No: 2 (Yaz 1994), s.12.

¹⁶⁸ Charles Recknagel, "Central Asia: US Support Multiple Pipelines from Caspian Sea", **RFE/RL**, 13 Kasım 1999.

2.2. İRAN DIŞ POLİTİKASININ GENEL ÇERÇEVESİ

İran dış politikasının genel çerçevesini belirleyen unsurları, ülkenin jeopolitik konumu, tarihi gelişimi, demografik yapısı ve ekonomik kapasitesi olarak sıralamak mümkündür. Bu bağlamda çalışmanın bu kısmında İran'ın jeopolitik konumunun ülkenin dış politikasına olan etkileri irdelenerek, İran'ın jeopolitik konumunun bölgesel ve uluslararası politika açısından yarattığı risk ve fırsatlara dikkat çekilecektir. İran, coğrafi konumu ve tarihi geçiş yolları üzerinde bulunması nedeniyle birçok kez işgale uğramış ve birçok farklı medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu bakımdan İran'da kurulan devletlerin ve ülkenin tarih boyunca uğradığı dış müdahalelerin İran dış politikasının oluşumundaki etkileri incelenecektir.

İran'ın tarihi göç yolları üzerinde bulunması ve birçok farklı medeniyete ev sahipliği yapması demografik yapısı üzerinde etkili olmuştur. Fars, Türk, Kürt, Arap ve Beluç gibi etnik grupların bulunduğu İran, etnik bir mozaiktir. Bu bakımdan bahsi geçen etnik kimliklerin merkezle olan ilişkilerine göz atılarak, bu grupların İran dış politikasının şekillenmesindeki etkileri açıklanacaktır. Bununla birlikte nüfusunun yaklaşık %90'ı Şii olan ve İslam Devrimi'yle birlikte Şiiliği bir dış politika enstrümanı olarak kullanan İran'ın dış politikadaki dini söylemi ele alınacaktır.

Petrol rezervleri açısından S. Arabistan'dan sonra dünyanın ikinci büyük ülkesi olan İran'ın sahip olduğu enerji rezervlerinin ülke ekonomisindeki konumu tartışılarak, ülkenin petrol ve doğalgaz rezervlerinin dış politika üzerindeki belirleyiciliği incelenecektir. Bu bağlamda uluslararası politikada İran'a yönelik petrol odaklı ekonomik yaptırımların ve İran'ın elini güçlendiren enerji kaynaklarının dış politika üzerindeki etkilerine değinilecektir.

2.2.1. Stratejik Boyut

Coğrafi özellikleri itibarıyla İran, etrafı dağlarla çevrelenmiş büyük bir plato görünümündedir. Bu platonun kuzeyinde Elbruz, güneyinde ise Zağros dağları yer

almaktadır.¹⁶⁹ Ülkenin doğusunun büyük kısmında, kuzey orta bölgesinde ülkenin en büyük çölü olan Kebir Çölü ve güneyinde ise Lut Çölü gibi çöl havzaları bulunmaktadır. Büyük ovalar yalnızca Hazar Denizi kıyısında ve Basra Körfezi'nin kuzey ucunda İran'ın Şatt-ül-Arap deltasındaki sınırları boyunca bulunmaktadır. Küçük, düzensiz ovalar ise Basra Körfezi'nin Hürmüz Boğazı ve Umman Körfezine bakan kıyılarındadır.¹⁷⁰

İran'ın coğrafi yükseltileri, açık denizlere çıkışının bulunması ve bölgeler arasında geçiş noktasında olması, önemli enerji rezervlerine sahip olması jeopolitik konumunu belirleyen en önemli coğrafi özellikleridir. İran, doğu-batı yönünde bir kara ülkesi görünümüne sahipken, kuzeyden bir iç deniz olan Hazar ile güneyden ise Basra Körfezi ile çevrilmiş önemli bir koridor görünümündedir. Hazar Denizi ve Basra Körfezi'nin dünyanın önemli enerji havzaları içinde oluşu İran'ın bölgesel ve küresel konumunu güçlendirmektedir.¹⁷¹ Çünkü İran, Ortadoğu enerji rezervlerinin Avrupa sanayi merkezlerine taşınmasında ve Avrupa mallarının Ortadoğu'ya ulaştırılmasında önemli merkezlerden biridir.¹⁷² Ayrıca İran, jeopolitik konumunun sunduğu imkanları rakipleri için tehdide çevirebilmekte ve Basra Körfezi'nin kilidi konumundaki Hürmüz Boğaz'ını kapatma kozunu sık sık hatırlatmaktadır.¹⁷³

İran jeopolitik konumu nedeniyle önemli fırsatlara sahip olduğu önemli risk alanlarının da ortasındadır. Bunlardan ilki doğrudan İran'ın coğrafi unsurlarından kaynaklanmaktadır. Özellikle İran'ın Irak sınırında yer alan Kürdistan, Kirmanşah ve Huzistan'ın bazı bölgeleri İran açısından jeopolitik boşluklar meydana getirmektedir. Bu boşluklar Kürdistan, İlam, Kirmanşah ve Huzistan'ın bazı bölgelerinde yer almaktadır. Söz konusu jeopolitik boşlukların Kürdistan, İlam ve Kirmanşah'taki uzunluğu 300 km; Huzistan'daki uzunluğu ise 400 km'den fazladır. Kürdistan Kürtler tarafından bölünen bir bölgedir. Kirmanşah ise antik devirlerden 20.

¹⁶⁹ Ramazan Özey, **Dünya ve Ülkeler Coğrafyası**, Öz Eğitim Yayınları, Konya, 1997, s. 238.

¹⁷⁰ Bülent Keneş, **İran: Tehdit mi, Fırsat mı?**, Timaş, İstanbul, 2012, s. 20.

¹⁷¹ Ünal Gündoğan, **İran ve Ortadoğu**, Adres Yayınları, Ankara, 2010, s. 220.

¹⁷² Bülent Sürücü, **İran'ın Etnik, Siyasi, Ekonomik Yapısı ve Komşu Devletlerle İlgili Stratejik Yaklaşımlar**, Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü Strateji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze, 2005, s. 28.

¹⁷³ Ünal Gündoğan, **a.g.e.**, s. 220.

Yüzyıl'daki Mirsad Operasyonuna kadar İran'ın kaderinin belirlendiği bölge olmuştur. Bu bölge İran Güvenlik Koridoru olarak adlandırılmaktadır.¹⁷⁴

İran'ın her dönemde kendini yeniden üreten jeopolitik konumu bu coğrafyada kurulan devletleri, dış müdahalelerin hedefi haline getirirken; İran'da kurulan devletlerin de güçlü bir dış politika konseptini de beraberinde getirmiştir. İran, coğrafi açıdan bu ayrıcalıklı konumunun farkında hareket ederek yüksek bir özgüven ile kendisini bölgenin merkezine yerleştirmiştir.¹⁷⁵ Bu doğrultuda devrimden sonra İran'ı Ortadoğu'nun merkezinde konumlandıran birçok kuram ortaya atılmıştır. İran'ın eski cumhurbaşkanı Rafsancani döneminin dışişleri bakanı Muhammed Cevad Erdeşir Laricani'nin "*Ümmül-Kura*" teorisi ile İran'ın İslam ümmetinin bekası için özel bir konuma sahip olduğu ve İslam dünyasının İran'ın liderliğinde olması gerektiği savunulurken; Devrim Muhafızları eski komutanı Muhsin Rızai, "Bölgesel İran" teorisiyle İran'ın jeopolitik konumundan hareketle İran merkezde olmak üzere bölgenin alt sistemleriyle ittifaklar yapılması gerektiğini; İran ulusal Cephesi Genel Başkanı Perviz Vercavan, "Büyük Horasan" teorisiyle bölge ülkeleri arasında İran'ın sahip olduğu nüfus, kaynak ve teknik ile medeniyetin yeniden kurgulanması gerektiğini savunmuştur.¹⁷⁶

2.2.2. Tarihi Boyut

İran geçiş yolları üzerindeki konumu, etnik ve mezhep yapısı nedeniyle tarihin hemen her döneminde küresel ve bölgesel aktörlerin ilgi alanı içerisinde yer almıştır. Bu açıdan İran'ın tarih boyunca yaşadığı dış müdahaleler, dış politikadaki ikili ilişkilerine referans olmuştur. Özellikle ABD ile ilişkileri olumsuz yönde etkileyen yaklaşımın temelinde halkına işkenceler yapan İran ordusu ve istihbarat örgütü SAVAK'ın ABD tarafından eğitilmesi ve 1953'te İran Başbakanı Muhammed Musaddık'ın operasyon *Ajax* adı verilen ABD-İngiliz destekli bir darbe ile devrilmesi halkta büyük bir travmanın yaşanmasına neden olmuştur.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Bülent Keneş, **a.g.e.**, s. 22.

¹⁷⁵ Bülent Keneş, **a.g.e.**, s. 23.

¹⁷⁶ Nasır Kashef Asl, **a.g.e.**, s. 145-146.

¹⁷⁷ Ünal Gündoğan, **a.g.e.**, s. 224.

İslam Devriminin ardından İran dini lideri Humeyni, uluslararası arenadaki bölgesel ve küresel gelişmeleri “büyük komplo” teorisi ile açıklamaya çalışmıştır. Humeyni, İran’ın tarih boyunca yaşadığı dış müdahalelere karşı koyma refleksini siyasal anlamda genişleterek, İslam dünyasında da etki yaratmayı hedefleyen bir dış politika retorikini benimsemiştir. Buna göre uluslararası politikanın egemen güçleri yüzyıllardır İslam dünyası üzerinde egemen olmak ve bunu devam ettirebilmek için kurdukları büyük komployu hayata geçirmeye çalışmaktadırlar.¹⁷⁸ Bu nedenle İran anayasasının 154. maddesine göre İran İslam Cumhuriyeti, zulme uğrayanların zalimlere karşı haklı mücadelesini dünyanın neresinde olursa olsun himaye edeceğini ifade etmektedir.¹⁷⁹ Bu paralelde İran resmi makamları Irak, Suriye, Lübnan ve Körfez ülkelerindeki Şii/Nusayri unsurları “Direniş Ekseni” olarak tanımlamaktadır. Direniş Ekseni, İran Dışişleri Bakanlığı bünyesinde kurulan “Bağlantı ve Lojistik Destek Merkezi” ile desteklenmektedir.¹⁸⁰ Böylece İran, etrafında Şii unsurlardan bir güvenlik şemsiyesi kurarak toprak bütünlüğünü ve ulusal güvenliğini hedef alabilecek tehlikeleri henüz kendi sınırlarına gelmeden ortadan kaldırmayı dış politikanın temel önceliği haline getirmektedir.¹⁸¹

İran dış politikasının bu önceliğinde batının tarihi süreç içerisinde İran’a yönelik müdahalelerini önceden engellemek bulunmaktadır. Nitekim devrim sürecinin ABD, Avrupa ve İsrail karşıtlığından beslenmiş olması dış politikada anti-empyralist bir siyaset dilinin benimsenmesine, bahsi geçen ülkelerle ve bu ülkelerle işbirliği yürüten Arap monarşileriyle çatışmacı bir ilişki izlemesine neden olmuştur.¹⁸² Dolayısıyla İran dış politikasının izlediği siyaset ABD-AB ve İsrail’in bölgeye yönelik planlarının boşa çıkarılması amacını gütmektedir. Buna karşın İran,

¹⁷⁸ Ünal Gündoğan, **a.g.e.**, s. 185.

¹⁷⁹ Ömer Okumuş, **İran İslam Cumhuriyeti Anayasası**, Kayihan Yayınevi, İstanbul, 1980, s. 69-70

¹⁸⁰ Erdem Kaya ve Hazar Vural, “İran Dış Politikasında Tehdit Algıları ve Dinamikler”, **Bilgesam**, 13.10.2011, (Erişim)

http://www.bilgesam.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1425:ran-d-politikasinda-tehdit-alglar-ve-dinamikler&catid=168:ortadogu-analizler, 13.03.2014.

¹⁸¹ Mehmet Şahin, “Şii Jeopolitiği: İran İçin fırsat ve Engeller”, **Akademik Ortadoğu**, Cilt 1-Sayı 1, 2006, s. 42.

¹⁸² Arif Keskin, “İran’ın Yeni Güvenlik Konsepti ve Değişen Küresel Konumu”, **Global Strateji**, Yıl:3, Sayı:10, Yaz, 2007, s. 125.

19. Yüzyıldan SSCB'nin çözülmeye başladığı 1990'a kadar kuzey komşusu Rusya'nın baskısı altında kalmıştır. Ancak SSCB'nin dağılmasıyla Rusya-İran ilişkileri karşılıklı çıkar ilişkisi temelinde iyileşerek derinleşmiştir. Özellikle ABD'nin bölgeye yönelik politikaları ve Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmasına karşı her ülkenin de aynı endişeleri taşıyor olması iki ülkeyi birbirine daha da yakınlaştırmıştır.¹⁸³

Türkiye ve İran ilişkileri ise tarih boyunca perde arkasında çatışan siyasi menfaatlere rağmen karşılıklı olarak devam eden politik, ekonomik ve kültürel sebeplerin etkisi ile mecburi birliktelik ilişkisi çerçevesinde devam etmiştir. Çok tartışmalı bir konu olarak kabul edilse de, 1639'da imzalanan Kasr-ı Şirin'den sonraki dönemlerde vuku bulan ufak çaplı sınır değişikliklerine¹⁸⁴ ve hatta zaman zaman oluşan politik gerilimlere rağmen iki ülke toplumlarının birbirlerine düşmanlık beslemelerine neden olacak herhangi bir sıcak çatışma yaşanmamıştır. Diğer taraftan İran ve Azerbaycan ilişkileri ise sahip oldukları ortak geçmiş ve kültürel benzerliklere rağmen iki ülke arasındaki ilişkiler daima gerilimlerle dolu olmuş, İran Azerbaycan'ı tarihi topraklarının bir parçası olarak görmüştür.¹⁸⁵

2.2.3. Demografik Boyut

İran istatistik kurumunun 2011 yılı verilerine göre İran'ın toplam nüfusu yaklaşık 76 milyondur.¹⁸⁶ Nüfusun etnik dağılımı konusunda ise farklı görüşler bulunmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri Kongre Kütüphanesi Araştırma Servisi'nin 2008 yılında yayınladığı rapora göre İran'daki etnik nüfusun % 51'i Fars, % 26'sı Türk, % 8'i Gilani-Mazenderan, % 8'i Kürt, % 3'ü Arap, % 2'si Lor, % 2'si

¹⁸³ Arif Keskin, **a.g.m.**, s. 135.

¹⁸⁴ Efdal As, "Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Say: 46, Güz 2010, s. 219-253, (Erişim) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/1564/16983.pdf>, 13.03.2014.

¹⁸⁵ Hüseyin İsalı, "Fars Milliyetçiliğinin Türk Karşıtı Kuramsal Çalışmaları: Azeri Dili ve Aran Teorileri", **Günaskam**, (Erişim)

http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=43, 13.04.2014

¹⁸⁶ **Statistical Centre of Iran**, (Erişim) <http://www.amar.org.ir/Default.aspx?tabid=500>, 27.04.2014.

Beluç, % 1'i ise diğer etnik gruplardan oluşmaktadır.¹⁸⁷ Yunan asıllı Fransız tarihçi Stefanos Yerasimos da *Milliyetler ve Sınırlar* isimli eserinde Kongre Kütüphanesi Araştırma Servisi'yle aynı oranları vermektedir.¹⁸⁸ Buna karşın Hakan Kaygusuz'a göre nüfusun % 39'u Fars, % 37'si Türk, % 8'i Kürt, %6'sını Gilaki-Mazenderan, % 4'ü Arap, % 3'ü Lor, % 2'si Beluç ve % 1'nin diğer etnik gruplardan oluştuğunu iddia ederken¹⁸⁹, Nesib Nesibli ve Ferhad Hosrovar'ın araştırmalarına göre Türkler, İran'daki etnik nüfusun %40'ını oluşturmaktadır.¹⁹⁰ İran'daki Türk nüfusu hakkında bir diğer önemli bilgi ise İran'ın eski Dışişleri Bakanı Ali Ekber Salihî'nin, Ocak 2012'deki İstanbul ziyaretinde ifade edilmiştir. Bakan Salihî, İranlıların yüzde 40'ının Türkçe konuştuğunu ifade etmiştir.¹⁹¹ Dini olarak ise nüfusun % 89'u Şii, % 8'i Sünni, % 3'ü ise diğer dini gruplardan oluşmaktadır.¹⁹²

İran'ın etnik açıdan tam bir etnik mozaik oluşu, ülkeyi dış müdahalelere açık hale getirmektedir. Nitekim devrim süreci ve hemen sonrasını içine alan 1978-1980 yılları arasında Türkler, Kürtler ve Arapların etnik kimlikleri ileri düzeyde mobilizasyon sergilemiştir.¹⁹³ Ancak İslam Devrimi, Fars ulusçuluğunu karşısında yok sayılan ve bunun yanı sıra ülkenin ikinci büyük etnik grubu olan Azerbaycan Türkleri üzerinde katalizör etkisi yaratmıştır. İslam Devrimi'yle birlikte İran, İslam'ın Şii mezhebini esas alarak İran devletini yeniden tanımlamıştır.¹⁹⁴ İran'ın çok etnikli yapısını dağılmadan korumak için Şiiliği bir araç olarak kullanan devrim

¹⁸⁷ Hussein D. Hassan, Iran: Ethnic and Religious Minorities, **Congressional Research Service**, November 25, 2008, (Erişim) <https://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RL34021.pdf> , 27.04.2014.

¹⁸⁸ Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar (Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu)*, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 121-175.

¹⁸⁹ Hakan Kaygusuz, "İran Azerbaycanı'nın Sosyo-Kültürel Yapısı Ve Siyasal Coğrafyası - Birinci Bölüm", *Günaskam*, (Erişim) http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=308 , 17.04.2014.

¹⁹⁰ Nasib L. Nassibli, "Azerbaijan- Iran Relations: Challenges and Prospects (Event Summary)", **Kennedy School of Government, Harvard University**, (Erişim) http://belfercenter.ksg.harvard.edu/publication/12750/azerbaijan_iran_relations.html , 26.04.2014;

Farhad Khosrokhavar, "The Islamic Revolution In Iran: Retrospect after a Quarter of a Century", **Thesis Eleven**, 76, Şubat 2004, s. 80.

¹⁹¹ Ahmet Umur Öztürk, "Pazarlık İstanbul'da", *Türkiye*, 19.01.2012, (Erişim) <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/haber/521437/kunye.aspx> , 26.04.2014.

¹⁹² **GlobalSecurity.org**, "Iranian Religious Groups", (Erişim) <http://www.globalsecurity.org/military/world/iran/religion.htm> , 26.04.2014.

¹⁹³ Gülara Yenisey, *İranda Etnopolitik Hareketler*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008, s. 171.

¹⁹⁴ Hakan Boz, "Şii Hilalinden Direniş Eksenine İran Dış Politikasında Şiilik", *21. Yüzyıl Dergisi*, Aralık 2012, Sayı: 48, s. 65.

kadroları, Fars milliyetçi öğeleri saklı tutularak siyasi İslam olgusu öne çıkarılmıştır.¹⁹⁵ Bu bağlamda hem İran'daki Azerbaycan Türklerinin çoğunlukla Şii oluşu hem de belirgin bir ideoloji ve liderden yoksun oluşları, Azerbaycan Türkleri arasındaki etnopolitik hareketlerin kitleselleşmesini engellemiştir. Buna karşın Araplar, Kürtler ve Beluçlar arasında daha farklı süreçler yaşanmıştır. Çoğunluğu Şii olan Araplar, lider ve örgütleri bakımından daha müteşekkil olduklarından bazı kazanımlar elde ederken; çoğunluğu Sünni olan Kürt grupların merkeze karşı farklı politikalar izlemeleri ve ortak bir liderlikten yoksun oluşları, özerklik taraftarı olan grupları rejimin bastırmasıyla sonuçlanmıştır. Beluçların ise etnik değil dini kimliği öne çıkaran siyasi duruşları, etnik mobilizasyon açısından diğer gruplara göre daha zayıf kalmıştır.¹⁹⁶

İran'daki etnik grupların siyasi hareketleri kitlesel anlamda başarıya ulaşamamış olsa da bu etnik grupların sınır bölgelerinde yoğunlaşmaları, sınırın ötesindeki soydaşlarının bağımsız olmaları ya da bağımsızlık eğiliminde bulunmaları ülke yöneticilerini sınırın ötesindeki gelişmeleri yakından takip etmeye zorlamaktadır.¹⁹⁷ Bu bakımdan 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, 2003'te ABD'nin Irak'ı işgali ile Kuzey Irak'taki Kürtlerin özerkliğini kazanması, Irak'taki Şii nüfusun politik bir güç olarak ortaya çıkması, İran dış politikasını demografik açıdan etkileyen önemli gelişmeler olmuştur. İran özellikle Ortadoğu'daki bölgesel etki alanını genişletebilmek için Şiiliği bir dış politika aracı olarak görmüştür.¹⁹⁸ İran'ın çok etnikli yapısını dağılmadan korumak için Şiiliği bir araç olarak kullanan devrim kadroları, dış politikada da Şiiliğin kaynaklarından beslenen dini bir retorik kullanmıştır. Bu kapsamda İran, dünya Müslümanlarının liderliğine soyunarak, bu ülkelere devrimi ihraç etme politikası izlemiştir. Nitekim İran'ın etki alanına girebilecek Şii grupların yaşadığı birçok Ortadoğu ülkesi bulunmaktadır. ABD Merkezli düşünce kuruluşu PEW Araştırma Merkezi'nin 2009 yılı verilerine göre Irak'ta nüfusun % 65-70'i, Suriye'de % 15-20'si (Nusayri),

¹⁹⁵ Arif Keskin, "İran'da Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: 'İranlılığa' Giden Yol", **Günaskam**, http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=42 , 13.03.2014.

¹⁹⁶ Gülara Yenisey, **a.g.e.**, s. 173-174.

¹⁹⁷ Ünal Gündoğan, **a.g.e.**, s. 225.

¹⁹⁸ Barış Doster, "Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası", **Ortadoğu Analiz**, Cilt 4-Sayı: 22, Ağustos 2012, s. 50.

Lübnan'da % 45-55'i, Bahreyn'de % 65-75'i, Yemen'de % 35-40'ı (Zeydi), Kuveyt'te % 20-25'i, Katar'da %10'u, BAE'de %10'u ve S. Arabistan'da % 10-15'i Şii'dir.¹⁹⁹ Bu kapsamda İran, Körfez ülkelerinin Batı ülkeleri ile geliştirdiği İran karşıtı politikaları dengelemek için S. Arabistan, Katar, BAE ve Kuveyt gibi ülkelerdeki Şii nüfus üzerinde etki kurmaya çalışmaktadır.²⁰⁰

2.2.4. Ekonomik Boyut

İran ekonomisinin dış politikayı belirleyen en önemli unsuru sahip olduğu petrol ve doğalgaz rezervleridir. Dünya petrol rezervlerinin 2/3'ünün; dünya doğalgaz rezervinin %30'unun bu bölgede olması İran'ın bölgesel ve küresel güçlerle olan ilişkilerinde önemli manevra alanları sağlamaktadır.²⁰¹ İran, S. Arabistan'ın ardından dünyadaki ikinci büyük petrol üreticisi; Rusya'dan sonra dünyanın ikinci büyük petrol rezervlerinin sahibidir. Petrolün ülke ihracatındaki payı ise %80'dir.²⁰² Ancak petrol gelirleri İran için dış politikada büyük bir koz gibi görünse de içinde birtakım riskleri barındırmaktadır. Nitekim İran ekonomisinin petrol gelirlerine olan bağımlılığı İran'ı rakiplerinin petrol alanındaki baskılarına açık hale getirmektedir. Bu konuda İran'ın sık sık yaşadığı en önemli sorun petrol sektörüne yönelik ekonomik ambargolara maruz kalmasıdır. Özellikle İran'ın Ortadoğu'da ABD ile yaşadığı siyasi çatışma ve geliştirmekte olduğu nükleer program uygulanan ekonomik ambargoların temel nedenini oluşturmaktadır. Örneğin ABD, 1984'ten 2013'e kadar İran ve İran'la iş yapanlara yönelik 20 kez ekonomik yaptırım kararı almıştır. ABD yaptırımları esasen İran'ın uluslararası terörizme desteğini kesmek iddiasıyla başlasa da süreç içerisinde İran ekonomisinin gelişimini engelleyerek dış politikadaki hareket sahasını daraltmak amacına hizmet eder hale gelmiştir.²⁰³ İran'a yönelik yaptırımlar, ihracatta askeri teçhizat, petrol, doğalgaz ve

¹⁹⁹ **Pew Research Center**, "Mapping the Global Muslim Population", October 7, 2009, (Erişim) <http://www.pewforum.org/2009/10/07/mapping-the-global-muslim-population/>, 27.04.2014.

²⁰⁰ Hakan Boz, **a.g.m.**, s. 67.

²⁰¹ Bülent Keneş, **a.g.e.**, Timaş, İstanbul, 2012, s.24.

²⁰² Barış Doster, **a.g.m.**, s. 46.

²⁰³ İsa Dalı, "İran Dize Geldi mi Gelmedi mi? İran ve Ekonomik Yaptırımlar", **2023**, Kasım 2013, s. 37.

petrokimyasalları; ithalatı ise askeri teçhizat, işlenmiş petrol ürünleri, bankacılık, finans ve gemicilik sektörlerini hedef almıştır.²⁰⁴

İran'a yönelik ekonomik ambargolar yalnızca ABD ile sınırlı kalmamış, AB de İran'a yönelik ekonomik yaptırımlarda bulunmuştur. Ancak AB, İran'a karşı daha yumuşak ve uzlaşmacı bir politik tavrı izlemiştir. Buna rağmen İran'ın geliştirmekte olduğu nükleer program konusunda siyasi tavizlere yanaşmaması ve batının uzlaşmacı tavrına karşılık sert mesajlar vermesi nedeniyle 2012'de AB de İran'a yönelik ekonomik yaptırım kararı almıştır. Buna göre AB ülkeleri İran'ın petrol ve doğalgaz sektörlerine yönelik bir ekonomik ambargo uygulayarak, İran'ı dış politikada daha uzlaşmacı bir çizgiye çekmeye çalışmıştır.²⁰⁵ İran ise ekonomik ambargoların etkilerini alt seviyeye indirebilmek için Asya pazarına yönelmekte ve Rusya, Çin, Hindistan, Güney Kore ve Japonya ile kurduğu ticari ilişkilerle bu durumu dengelemeye çalışmaktadır.²⁰⁶ Ancak ABD'nin küresel güç olması ve dünyanın önemli finans merkezlerine ev sahipliği yapıyor olması, İran'ın bu alternatif arayışlarını yine de etkilemektedir. Bu durumda ABD-AB ittifakının İran'a yönelik ekonomik yaptırımlarının başarılı olduğu ve ekonomik olarak büyük darbe alan ve meşruiyetini yitiren dini rejimin taktiksel geri adım attığı görülmektedir.²⁰⁷ Bu doğrultuda 2005'te cumhurbaşkanı seçilerek bu görevi iki dönem üst üste yürüten ve dış politikada tavizsiz politikalar yürüten Mahmut Ahmedinejat'ın yerini 2013'te daha ılımlı söylemleriyle bilinen ve kendisini mutedil olarak tanımlayan Hasan Ruhani almıştır. Dini lider Ali Hamaney ise bu değişimi Hüseyin doktrininden Hasan doktrinine geçiş olarak ifade etmiştir.²⁰⁸

²⁰⁴ Seçkin Berber, "İran'ın Ekonomi Politikası, Yaptırımların Etkisi ve İkilemleri", **Bilge Strateji**, Cilt 5, Sayı 9, Güz 2013, s. 78-79.

²⁰⁵ İsa Dalli, **a.g.m.**, s. 39.

²⁰⁶ Seçkin Berber, **a.g.m.**, s. 79.

²⁰⁷ Hakan Boz, "İran ve Değişim", **21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, 07.10.2013, (Erişim)

<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/iran/2013/10/07/7241/iran-ve-degisim> , 12.04.2014.

²⁰⁸ Khamenei, the Hassan and Hossein doctrines, and "heroic flexibility" versus heroic resistance in nuclear negotiations, **İran Politik**, September 20, 2013, (Erişim)

<http://www.iranpolitik.com/2013/09/20/analysis/khamenei-hassan-hossein-doctrines-heroic-flexibility-heroic-resistance/> , 09.04.2014.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN-İRAN İLİŞKİLERİNDE İKTİDARLAR VE DIŞ POLİTİKA

İran ve Azerbaycan, jeopolitik açıdan oldukça önemli olan Kafkasya ve Ortadoğu'nun kesişim noktasında bulunmaktadır. Ortak devlet ve tarih mirasına sahip olan bu iki ülke etnik, dini ve kültürel özellikleri itibariyle birçok diğer benzerliğe de sahiptir. Bu benzerliklere karşın iki ülke, farklı siyasi bloklarda yer almaları ve farklı siyasal rejim özelliklerine sahip olmaları nedeniyle de birbiriyle ayrılan iki rakip ülkedir. Bu bakımdan İran ve Azerbaycan ilişkilerinin Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan ettiği 1991'den bu yana işbirliği ve çatışma zemininde devam etmiştir. Bu bağlamda çalışmanın bu bölümünde iki ülke arasındaki ilişkiler şüphe ve endişeler dönemi (1991-1992), gerilim dönemi (1992-1993) ve kontrollü gerilim dönemi (1993-2013) olarak sınıflandırılmıştır. İkili ilişkiler Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması ile başladığı ve ilişkilerdeki asıl değişkenin Azerbaycan iktidarları olması nedeniyle çalışmanın bu bölümündeki tasnif ve sınırlandırmalar Azerbaycan ekseninde şekillendirilmiştir.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan ettiği 1991'den Elçibey'in iktidara geldiği 1992 yılına kadar iki ülke arasındaki ilişkileri İran'ın Azerbaycan'a yönelik şüpheleri ve toprak bütünlüğüne yönelik endişeleri hakim olmuştur. Bu paralelde İran'ın bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'a yönelik tutumu, şüphe ve endişeleri ele alınacak, buna karşın ise Azerbaycan'ın da İran'a yönelik tutumu değerlendirilecektir. Azerbaycan Halk Cephesi'nin (AHC) 1992'de iktidara gelmesiyle birlikte İran ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler Elçibey'in Avrupa yönlü politikaları ve Güney Azerbaycan meselesini gündemde tutması nedeniyle gerilimli bir döneme girmiştir. Bu doğrultuda Azerbaycan'ı bağımsızlığa götüren süreçte etkin bir rol üstlenen AHC yönetimindeki Azerbaycan'ın İran'a yönelik tutumu ve İran'ın Azerbaycan'a yönelik tutumu değerlendirilecektir. Son olarak ülkedeki iç karışıklıklar nedeniyle Elçibey'in iktidarı Haydar Aliyev'e bırakması sonucunda Azerbaycan'ın İran'a yönelik tutumundaki değişim ve bu değişim sonucunda iki ülke

ilişkilerindeki ortaya çıkan kontrollü gerilim dönemi irdelenecektir. Bu kısımda Haydar Aliyev'in İran'la ilişkileri yumuşatmak adına gerçekleştirdiği siyasi ve ekonomik girişimler, İran'ın bu değişim karşısındaki tavrı ve İlham Aliyev'in cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından ikili ilişkilerin tarihi seyri ele alınacaktır.

3.1. ŞÜPHE VE ENDİŞELER DÖNEMİ (1991-1992)

Azerbaycan'ın 1991'de bağımsızlığını ilan etmesinin ardından İran, Azerbaycan'la ilişkilerde nasıl bir tutum izleyeceği konusunda ikilemde kalmıştır. Dolayısıyla İran açısından ilk sorun Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olarak tanınıp tanınmaması olmuştur. İran bu bölgenin büyük bölümünü kendi tarihi parçası ve “İran Kültür Havzası” içinde görmüştür.²⁰⁹

Bu doğrultuda İran'da bir görüş, Azerbaycan'ı Gülistan ve Türkmençay Antlaşmalarıyla İran'dan koparılmış bir toprak olarak görerek birleşme seçeneğini savunurken bir diğer görüş ise bu durumun İran'da yaşayan Türk etkisini daha da güçlendirebileceğini ileri sürmüştür.²¹⁰ Bu paralelde İran, Azerbaycan'ı tanıma konusunda aceleci davranmamış, dönemin İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti Kasım 1991'de Moskova'ya gerçekleştirdiği ziyaretin ardından Bakü'ye giderken bölgede batının etkinliğine karşı güçlü bir Sovyet Konfederasyonu varlığının önemine dikkat çekmiştir.²¹¹ Bir diğer ifadeyle İran, SSCB'nin dağılmasıyla Güney Kafkasya'da bağımsızlığını kazanan yeni devletlerden hoşnut olmamış ve ülke güvenliği açısından bu yeni gelişmelerin birtakım tehditler getirdiğini öngörmüştür.²¹²

Ancak İran, başta sergilediği bu çekimser tavra rağmen Azerbaycan'ı Aralık 1991'de tanımıştır. Bu dönemde İran'ın Azerbaycan'a yönelik yaklaşımının değişmesini ise Azerbaycan pazarından pay almak, devrim ihraç etme,

²⁰⁹ Emre Bayır, Araz Aslanlı, “Tehdit Merkezli Bir Dış Politika: İran'ın Azerbaycan Politikası”, **Stratejik Analiz**, sayı 18, Ekim 2001, s. 47.

²¹⁰ Nesib Nesibli, **Azerbaycan-İran İlişkileri: Geçmişte ve şimdi**, Hazar Üniversitesi Yayınları, Bakü, 2000, s. 140.

²¹¹ Nazim Cafersoy, **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993), Bir Bağımsızlık Mücadelesinin Diplomatik Öyküsü**, ASAM, Ankara, 2001, s. 113.

²¹² Reha Yılmaz, **Azerbaycan Dış Politikası ve Türkiye**, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Avrasya Stratejik Uygulama ve Araştırmalar Merkezi, Çankırı, 2012, s. 73.

Azerbaycan'ın Güney Azerbaycan üzerinde etki kurmasını engellemek, Kafkasya'da ABD ve Türkiye etkisini önleme gibi önemli nedenler etkili olmuştur.²¹³

Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından iktidarda bulunan Ayaz Muttalibov ilk resmi ziyaretini 1992'de İran'a yapmıştır.²¹⁴ Bu görüşmelerde Ermenilerin ambargo uyguladıkları Nahçıvan ile bağlantı kurulabilmesi için İran topraklarının kullanılması ve iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi konularında anlaşmalar imzalanmıştır.²¹⁵ Bu süreci, İran'ın Ocak 1992'de Bakü'de büyükelçilik açması, cumhurbaşkanı Muttalibov'un Şubat 1992'de İran Devrimi kutlamalarına katılması ve heyette bulunan bakanlardan birinin İran'ın toprak bütünlüğüne yönelik verdiği olumlu mesajlar izlemiştir.²¹⁶ Bu dönemde İran, Dağlık Karabağ sorununun çözümünde arabuluculuk rolünü üstlenerek, Azerbaycan'da halkın desteğini kazanmış olan Elçibey'in Muttalibov'a karşı güçlenmesini önlemek istemiştir.²¹⁷ Bu çerçevede İran'ın arabuluculuğuyla Azerbaycan ve Ermenistan arasında 15 Mart 1992'de Tahran'da bir ateşkes memorandumu imzalanmıştır. Ancak bu anlaşmanın ardından Ermenilerin 8 Mayıs 1992'de Şuşa; 18 Mayıs 1992'de Laçin'i işgal etmeleri İran'ın arabuluculuk girişimlerini sonuçsuz bırakmıştır.²¹⁸

3.2. GERİLİM DÖNEMİ (1992-1993)

Azerbaycan'da Haziran 1992'deki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Elçibey liderliğindeki AHC'nin iktidara gelişinin ardından İran-Azerbaycan ilişkileri gerilimli bir döneme girmiştir. Elçibey'in Türkiye'ye olan bağlılığı, batı ittifakında yer almaya çalışması ve *Bütöv Azerbaycan* konusunu gündemde tutması İran'ı

²¹³ Bahadır Karimov, **Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan Cumhuriyetinin Dış Politikası (1993-2003)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 92-93.

²¹⁴ Nesib Nesibli, **Azerbaycan Jeopolitiği ve Petrol**, Bakü, Hazar Üniversitesi, 2000, s. 143.

²¹⁵ Ercan Durdular, "İran'ın Azerbaycan ve Ermenistan Politikası", **Avrasya Dosyası**, İlkbahar 1995, cilt:2, sayı:1, s. 128.

²¹⁶ Nazim Cafersoy, **a.g.e.**, s. 113.

²¹⁷ Arif Keskin, "İran'ın Azerbaycan Politikası", **Global Strateji**, Sonbahar, 2006, Yıl:2, Sayı:7, s. 95.

²¹⁸ Araz Aslanlı, "Şuşa'sız 20 yıl: İşgal, katliam, ateşkes...", **Zaman**, 8 Mayıs 2012.

rahatsız etmiştir.²¹⁹ Nitekim henüz iktidara gelmeden önce parti programında “Azerbaycan Türklerinin ulusal ve kültürel birliğini sağlamak amacıyla Azerbaycan ve İran arasında ekonomik, siyasi, dini, bilimsel ve benzeri ilişkilerin güçlendirilmesi, yurtdışındaki Azerbaycan Türkleri ve ilişkilerin güçlenmesi, 31 Aralık gününün Dünya Azerbaycan Türklerinin Ulusal Dayanışma günü ilan edilmesi için çaba gösterilmesi”²²⁰ görüşlerine yer veren AHC’nin, iktidara gelişi İran’ı endişelendirmiştir. Bu dönemde Azerbaycan öncelikli olarak İran ile ilişkilerin karşılıklılık ve eşitlik esasına dayalı olmasını ve İran’daki Azerbaycan varlığının tanınmasını hedeflemiştir.²²¹

İlişkilerin eşitlik esasına dayalı olarak yeniden tesis edilmesi amacıyla yapılan ilk adım Azerbaycan Dışişleri Bakanı Tofiq Gasimov’un Ağustos 1992’deki İran ziyareti olmuştur. Görüşmelerde Nahçıvan ve Tebriz’de karşılıklı konsolosluk açılması, Nahçıvan’a giden ulaşım ve enerji hatlarının yapılması ve İran’ın Azerbaycan’a doğalgaz vermesi karara bağlanmıştır.²²² Resmi temaların görünmeyen diğer boyutunu ise Güney Azerbaycan meselesi oluşturmuştur. Ziyaretin akabinde yapılan ortak basın toplantısında Dışişleri Bakanı Gasimov’a Cumhurbaşkanı Elçibey’in İran’a yönelik eleştirileri sorulduğunda, Gasimov, Elçibey’in bu açıklamalarının devlet başkanı olmadan önce yapıldığı ve Azerbaycan’ın resmi görüşleri olmadığını ifade etmiştir. Fakat Elçibey, 2 Şubat 1993’te yaptığı bir konuşmada Azerbaycan’ı güney-kuzey olarak ayırmadığını ve Güney Azerbaycanlılara devlet kurumlarında görev hakkının sağlanacağını ifade etmiştir.²²³ AHC hükümetinin Türk milliyetçiliği eksenindeki ideolojik duruşu, dış politikadaki adımlarını belirlemiştir. Ebülfez Elçibey’in Türkçülüğü yalnızca Azerbaycan ile sınırlı kalmamış, İran’daki Türkleri de içine alacak birleşik Azerbaycan devletinin kurulmasını hedeflemiştir.²²⁴ Elçibey bununla birlikte Avrupa

²¹⁹ Nazim Cafersoy, **a.g.e.**, s. 115.

²²⁰ Azer Aliyev, **Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Dış Politikasının Oluşturulması Ve Azerbaycan-İran İlişkilerinin Siyasi Ve Askeri Boyutu**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008, s. 44.

²²¹ Nazim Cafersoy, **a.g.e.**, s. 115.

²²² Necef Necefov, “İran’la Azerbaycan Arasında Ortak Anlaşma İmzalanmıştır”, **Azerbaycan Gazetesi**, 21 Kasım 1992.

²²³ Nazim Cafersoy, **a.g.e.**, 120.

²²⁴ Azer Aliyev, **a.g.tez**, s. 42.

ile daha fazla bütünleşme taraftarı olmuş ve İran'ın bölgesel nüfuzunu kısıtlamaya çalışmıştır.²²⁵ Buna karşın İran, birbirine paralel olarak iki yol izlemiştir. İlk sınırları içerisinde yaşayan Azerbaycan Türklerinin tepkilerinden endişe duyduğu için Elçibey'in siyasi söylemlerine sessiz kalmış hatta gazetelerde Azerbaycan aleyhinde haberlerin yapılmasına engel olmuştur.²²⁶ İkincisi ise AHC iktidarına karşı muhalefete sempati göstermiş ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile iyi ilişkiler geliştirmiştir.²²⁷ Nitekim Suret Hüseyinov, Haziran 1992'de Elçibey'i darbe ile devirmiş, 3 Ekim 1993'te gerçekleşen seçimlerde Haydar Aliyev cumhurbaşkanı seçilmiştir.

3.3. KONTROLLÜ GERİLİM DÖNEMİ (1993-2013)

3.3.1. Haydar Aliyev Dönemi: 1993-2003

Haydar Aliyev'in cumhurbaşkanı olmasının ardından Bakü yönetimi, Türkiye-İran-Rusya üçgeninde bir denge oluşturarak, Rusya ve İran'ın enerji kaynaklarından pay alma talepleri belli ölçüde karşılanarak birtakım tavizler verilmiştir.²²⁸ Buna karşılık İran ise Azerbaycan'ın ekonomik gelişimine katkıda bulunmak için 1.5 milyar ABD Doları kredi vermiş ve Karabağ mağduru vatandaşlara iş imkanı sağlanabilmesi için ise 500 bin ABD Doları hibe etmiştir.²²⁹ Bu açıdan Azerbaycan'ın bu yeni politikası İran'la yaşanan gerilimli dönemin yerini daha kontrollü bir döneme bırakmasını sağlamıştır. Bu doğrultuda İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani'nin 28 Ekim 1993'teki Bakü ziyareti önyargıların giderilmesinde etkili olurken, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 29 Haziran 1994'teki İran ziyaretiyle iki ülke arasındaki ilişkilerde kısa süreli de olsa bir bahar havasının esmesine neden olmuştur.²³⁰ Bu ziyaret sırasında

²²⁵ Nazim Cafersoy, **a.g.e.**, 71.

²²⁶ Atay Akdevelioğlu, "İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 1, Sayı 2 (Yaz 2004), s. 145.

²²⁷ A. Aslanlı ve İ. Hesenov, **Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**, Platin, Ankara, 2005, s. 232.

²²⁸ Reha Yılmaz, **a.g.e.**, s.74.

²²⁹ Gültekin Habibli, **Güney Kafkasya'da Güvenlik Bağlamında İran-Azerbaycan İlişkileri**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013, s. 23.

²³⁰ Gültekin Habibli, **a.g.tez.**, s. 80.

İran, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına yönelik saldırgan tutumunu kınamış, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünden yana olduğunu bildirmiş ve Nahçıvan'ın enerji ihtiyacının karşılanması için bir anlaşma sağlanmıştır.²³¹

Bütün bu olumlu gelişmelere rağmen Azerbaycan'da Güney Azerbaycan'a yönelik faaliyetlerin artması ve Mart 1995'te Haydar Aliyev'e darbe girişimiyle suçlanarak çatışmada öldürülen Ruşen Cavadov'un kardeşi Mahir Cavadov'un İran'da bulunmasına izin verilmesi ilişkilerde soğuk rüzgârların esmesine neden olmuştur.²³² Bu gelişmeleri İran'ın, Ermenistan'la olan ilişkilerine ağırlık vermesi izlemiştir. Bu doğrultuda İran, Eylül 1995'te Ermenistan ve Türkmenistan ile ortak ekonomik işbirliği anlaşması imzalamıştır. Üstelik İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti bu anlaşmanın ekonomik işbirliğinden öte üç ülke arasındaki ortak siyasi anlayışı ifade ettiğini söylemiştir.²³³ Buna karşın Haydar Aliyev'in ilişkilerdeki gerilimi yumuşatmak için İran'a resmi ziyarette bulunmuştur. Aliyev'in 12 Mayıs 1996'da İran'a gerçekleştirdiği resmi ziyaret İran'ın Azerbaycan'a yönelik bu tavrında herhangi bir değişim sağlamamıştır.²³⁴ Bu kapsamda Haydar Aliyev, İran'ın Azerbaycan'a yönelik dini nüfuzunu engellemiş, bazı mollaları da ülke dışına çıkartmıştır.²³⁵ İran'ın Ermenistan ile geliştirdiği ikili ilişkiye karşılık Azerbaycan, İsrail'le ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir. Bu durumdan rahatsız İran, Aralık 1997'de Tahran'da gerçekleşen İslam Konferansı Örgütü toplantısında Azerbaycan'a İsrail'le ilişkilerini kesme çağrısında bulunmuştur.²³⁶

Hazar Denizi'ndeki Alov, Araz ve Şerg yataklarının 1998'de Azerbaycan tarafından batılı şirketlerle birlikte işletilmesi için bir anlaşmanın imzalanması ile iki ülke ilişkilerindeki tansiyon yeniden yükselmiştir. Yapılan anlaşmaya başta itiraz etmeyen İran 2001'de bu yatakların kendisine ait olduğunu iddia etmiştir. Bu doğrultuda İran'ın Azerbaycan'a yönelik tavrı giderek sertleşmiş ve 23 Temmuz

²³¹ A. Aslanlı ve İ. Hesenov, **a.g.e.**, s. 233.

²³² Arif Keskin, **a.g.m.**, s. 96.

²³³ M. Vedat Gürbüz, **Kafkasya'da Siyaset Çatışma Ortamı ve Taraf Güçler**, Kadim, Ankara, 2012, s. 83.

²³⁴ "Azərbaycan - İran münasibətləri", aliye-heritage.org, ([Erişim](http://lib.aliyev-heritage.org/az/6163780.html)) <http://lib.aliyev-heritage.org/az/6163780.html>, 24.04.2014.

²³⁵ M. Vedat Gürbüz, **a.g.e.**, s. 126.

²³⁶ A. Aslanlı ve İ. Hesenov, **a.g.e.**, s. 236.

2001’de İran savaş uçakları, Alov yatağında araştırma yapan Azerbaycan gemileri üzerinde uçuş yapmıştır. Bunu İran askeri gemilerinin Azerbaycan adına arama yapan Geofizik-3 gemisini taciz ederek bölgeyi terk etmeye zorlaması izlemiştir. Bu süreçte İran’ın Azerbaycan üzerindeki baskısına ilk tepki Türkiye’den gelmiştir. Dönemin Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu, 21 Ağustos 2001’de Azerbaycan’ı ziyaret etmiş, bu ziyarette Türk Yıldızları’nın Bakü’de bir gösteri gerçekleştirmesi dünya kamuoyunda Türkiye’den İran’a verilen bir mesaj olarak algılanmıştır.²³⁷

İki ülke arasındaki yüksek tansiyon Haydar Aliyev’in Mayıs 2002’de İran’a gerçekleştirdiği ziyaret ile düşürülmeye çalışılsa da beklenen etkiyi yaratamamıştır. Taraflar arasında Azerbaycan-İran Siyasi Sözleşmesi dahil toplam on anlaşma ve protokol imzalanmıştır. Sözleşmede iki ülkenin birbirlerinin içişlerine karışmaması ve dışarıdan gelebilecek müdahalelere karşı kendi topraklarını kullandırmamaları üzerinde mutabakata varılmıştır. İmzalanan sözleşmeye rağmen gerilim sona ermemiş ancak kontrol altına alınmıştır. Ziyaret esnasında yapılan ortak basın toplantısında İranlı bir gazetecinin Hazar Denizi’ni kastederek, “Mazandaran Denizi’nin statüsü ne olacak” şeklindeki sorusu Haydar Aliyev’i kızdırmıştır. Bunun üzerine İran Cumhurbaşkanı Muhammet Hatemi’nin “bundan sonra Hazar Denizi diyelim” sözüne karşılık Haydar Aliyev “zaten hep Hazar’dı” cevabını vererek Azerbaycan’ın Hazar’ın statüsü konusundaki görüşlerinden taviz vermeyeceğini göstermiştir.²³⁸ İran ve Azerbaycan ilişkilerindeki gerilimi kontrol altında tutmak için gerçekleştirilen ikinci ziyaret ise İran dışişleri bakanı Kemal Harrazi’nin Bakü ziyareti olmuştur. Görüşmede iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesi, İran’ın Nahçıvan’a doğalgaz vermesi ve enerji alanındaki işbirliğine vurgu yapılmıştır.²³⁹

Haydar Aliyev’in iktidarında Azerbaycan-İran ilişkileri genel olarak kontrollü gerilim dönemini yaşamıştır. Haydar Aliyev, Elçibey’den devraldığı gerilimli ilişkileri İran’a bazı tavizler vermek suretiyle yumuşatarak Azerbaycan üzerindeki

²³⁷ M. Vedat Gürbüz, **a.g.e.**, s. 86.

²³⁸ “Mazandaran Nereden Çıktı”, **Radikal**, 21 Ağustos 2002, (Erişim) <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=38274> , 24.04.2014.

²³⁹ A. Aslanlı ve İ. Hesenov, **a.g.e.**, s. 243.

baskılarını azaltmıştır. Buna karşın İran'ın Azerbaycan'a rejim ihraç etme faaliyetlerini engellemek için ülkede dini söylem ile siyaset yapan partilerin ve İran destekli mollaların hareket alanını kısıtlamıştır. İran'ın Ermenistan ile geliştirdiği ilişkilere karşılık olarak İsrail ile iyi ilişkiler kurmaya çalışmış, iki ülke arasında zaman zaman ortaya çıkan gerilimi kontrollü bir şekilde yöneterek Azerbaycan'ı İran'a ne çok yakın ne de çok uzak tutmuştur. Buna karşın İran, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından ortaya çıkan risk ve tehditleri göz önünde bulundurarak, Güney Azerbaycan meselesini ve Azerbaycan'ın batı ile geliştirdiği iyi ilişkileri risk olarak görürken, Azerbaycan'a rejim ihraç ederek bölgedeki nüfuz alanını genişletmek istemiştir.

3.3.2. İlham Aliyev Dönemi: 2003 –

15 Ekim 2003'de Azerbaycan'da yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde cumhurbaşkanlığını Haydar Aliyev'in oğlu İlham Aliyev Cumhurbaşkanı devralmıştır.²⁴⁰ İlham Aliyev, iç ve dış politikanın karar verici mercilerinde bazı değişiklikler yapsa da her fırsatta Haydar Aliyev'in belirlediği dış politika çizgisinde devam edileceği mesajını vermiştir.²⁴¹ Bu doğrultuda İlham Aliyev'in cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından İran-Azerbaycan ilişkilerinde büyük değişimler yaşanmamış ve Haydar Aliyev'in belirlediği çizgide kırılma yaşanmamıştır. Bununla birlikte İlham Aliyev, ABD-İsrail ittifakı ile İran arasındaki siyasi krizi Azerbaycan açısından fırsata çevirmiştir. Azerbaycan, ABD ve İsrail ile iyi ilişkilere sahip olmasını İran'a karşı bir koz olarak kullanarak önemli kazanımlar elde etmiştir.²⁴² Bu paralelde İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin 7 Ağustos 2004'te Azerbaycan'a gerçekleştirdiği resmi ziyarette iki ülke arasında siyasi ve ekonomik konularda 10 anlaşma ve protokol imzalanmıştır. İran, dört elektrik santrali için Bakü'ye 75 milyon dolar kredi vermeyi taahhüt etmiş, özellikle

²⁴⁰ Araz Aslanlı, “Devlet Başkanlığı seçimleri ve Sonrasındaki Gelişmeler”, **KARAM**, (Erişim) http://www.karam.org.tr/Makaleler/1118809257_aslanli.pdf , 16.04.2014.

²⁴¹ Azer Aliyev, **a.g.tez**, s. 53.

²⁴² Fariz İslamzade, “Is Azerbaijan Turning Towards Russia?”, **Central Asia and Caucasus Analyst**, 11 Subat 2004, s. 4.

Nahçıvan'ın enerji ihtiyacının karşılanması ve Azerbaycan ile karayolu bağlantısının kurulması gibi konularda önemli anlaşmalar imzalanmıştır.²⁴³

Söz konusu kazanımlara karşılık ABD'nin İran'a yönelik olası askeri müdahalesinde Azerbaycan topraklarından yararlanacağının sık sık gündeme gelmesi üzerine 2005 yılında iki ülke arasında savunma ve güvenlik anlaşması imzalanarak İran'ın güvenlik endişeleri ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Anlaşmaya göre taraflar, kendi topraklarını diğerine saldırmak için üçüncü bir ülkeye kullandırmayacağı yönünde taahhütte bulunmuştur.²⁴⁴ 2005'de iki ülke ilişkileri açısından bir diğer önemli gelişme ise İlham Aliyev'in Tahran ziyareti olmuştur. Bu ziyarette İran Türkleri açısından önemli bir şehir olan Tebriz'de Azerbaycan Başkonsolosluğu açılmasına onay verilmiş ve Ermenistan'ın ambargo uyguladığı Nahçıvan'a İran tarafından doğalgaz sevkiyatının başlatılması kararı alınmıştır. Buna karşılık Azerbaycan, İran'ın geliştirmekte olduğu nükleer programa tarafsız kalacağını ilan etmiştir.²⁴⁵ Bunu enerji alanındaki anlaşmalar izlemiş, doğalgaz ihtiyacının büyük bölümünü Rusya'dan temin eden Azerbaycan, Rusya'nın Ocak 2006'da doğalgazı kesmesi ve ardından gaz fiyatını yükseltmesi üzerine Azerbaycan, doğalgaz alımını çeşitlendirmeye başlamıştır. Bu kapsamda Azerbaycan 2006 yılında 1 milyar m3 doğalgaz almak için Azerbaycan İran'la görüşmelere başlamıştır.²⁴⁶

İki ülke arasındaki bir diğer önemli gelişme Ağustos 2007'de İran Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedinejat'ın Azerbaycan ziyareti olmuştur. Ziyaret sırasında iki devlet arasında dört anlaşma ve bir ortak bildiri imzalanmıştır. Ziyaret sonunda Ahmedinejat, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü destekledikleri mesajını verirken, Aliyev, İran'ın nükleer enerjiye barışçıl amaçlarla sahip olması meşru

²⁴³ "Bakü, Hatemi ile sıkı fıkı", **Radikal**, 07.08.2004, (Erişim)

http://www.radikal.com.tr/veriler/2004/08/07/haber_124325.php , 29.04.2014.

²⁴⁴ Cavid Veliev, "İran Ermenistan'ı neden besliyor?", 25.01.2011, **The First News**, (Erişim)

<http://www.1news.com.tr/yazarlar/20110125034102815.html> , 16.04.2014.

²⁴⁵ Rovshan Ismayilov, "Azerbaijan and Iran: Dangerous Liaisons?", **Eurasia Insight**, 18.01.2006, (Erişim) <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav011906a.shtml> , 01.05.2014.

²⁴⁶ Mina Muradova ve Rufat Abbasov, "Azerbaijan Eyes Iran as Baku Seeks to Diversify Energy Imports", **Eurasia Insight**, 09 Aralık 2007, (Erişim)

<http://www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav010506.shtml> , 28.04.2014.

gördükleri mesajını vermiştir.²⁴⁷ Bu ziyaretin ardından yapılan toplantıda İlham Aliyev, Tahran'da yapılacak Hazar Zirvesi'ne katılmayı kabul etmiş, ancak Ahmedinejat'ın ziyaretiyle oluşan bu olumlu hava 2007'de gerçekleşen Hazar zirvesine yansımamıştır. Nitekim Azerbaycan, zirvede İran ve Rusya'nın Hazar'ın statüsü konusundaki ortak tavrına karşın Rusya'nın güdümündeki Hazar Boru Hattı fikrine karşı çıkmıştır.²⁴⁸ İkili ilişkiler özellikle 2008'den itibaren İran'ın geliştirmekte olduğu nükleer programa yönelik ABD ambargoları nedeniyle daha gerilimli bir hal almıştır. Bu paralelde Nisan 2008'de Azerbaycan'ın Rusya'dan İran'a giden bir kargonun sevkiyatını engellemiş ve resmi makamlardan yapılan açıklamada gerek kargoyu gönderen şirket, gerekse kargonun gittiği yerin İran'da nükleer tesislerin bulunduğu Buşehr olduğu şüphesi gündeme getirilmiştir.²⁴⁹

Azerbaycan, İran'ın geliştirmekte olduğu nükleer program dolayısıyla resmi olarak tarafsız kaldığını açıklasa da fiili olarak ABD-İsrail ekseninin yanında yer almıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerin nükleer programa odaklandığı süreçte gerginleşen ortam, kontrol İlham Aliyev'in 2009 yılında Tahran'a gerçekleştirdiği resmi ziyaret ile kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Aliyev, ziyarette Cumhurbaşkanı Ahmedinejat ve Dini lider Ali Hamaney ile temaslarda bulunmuş, görüşmede komşuluk ve kardeşlik ilişkilerine vurgu yapılmıştır.²⁵⁰ Aliyev'in 2009'daki resmi ziyaretini Ahmedinejat'ın 2010'daki Azerbaycan ziyareti takip etmiştir. Görüşme sonrasında ise iki ülke arasında enerji ve ulaştırma alanında işbirliğini içeren memorandum imzalanmıştır.²⁵¹

Ancak İran-Azerbaycan ilişkilerindeki sorunlar nedeniyle cumhurbaşkanlığı seviyesindeki karşılıklı ziyaretler ile dengede tutulmaya çalışılsa da İran'ın nükleer

²⁴⁷ "Ahmedinejad: Azerbaycan kardeşimizdir", **Zaman**, 22.08.2007, (Erişim)

http://www.zaman.com.tr/dunya_ahmedinejad-azerbaycan-kardesimizdir_578911.html , 01.05.2014.

²⁴⁸ Rovshan Ismayilov, "Caspian Sea: Azerbaijan Differs with Russian on Pipeline Construction", **Eurasia Insight**, 22 Ekim 2007, (Erişim)

<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav102207a.shtml> , 01.05.2014.

²⁴⁹ Haluk Alkan, **a.g.e.**, s. 143.

²⁵⁰ "Azerbaycan - İran münasibetleri", **Haydər Aliyev İrsi Uluslararası Elektronik Kütüphanesi**, (Erişim) <http://lib.aliyev-heritage.org/az/6163780.html> , 01.05.2014.

²⁵¹ "Azerbaycan'la İran arasında enerji ve ulaşım alanında işbirliği anlaşması imzalandı", **The First News**, 17.11.2010 (Erişim) <http://www.1news.com.tr/azerbaycan/ekonomi/20101117032139162.html> , 01.05.2014.

programına yönelik yaptırımlar nedeniyle Azerbaycan ve İran arasında bu süreçten sonra yaşanan krizlerin büyük bölümü Bakü'nün, ABD-AB-İsrail bloğu ile geliştirdiği ilişkiler belirlemiştir. Nitekim Irak, Afganistan ve Basra Körfezi'ndeki ABD askeri varlığı düşünüldüğünde doğu-batı ve güneyden kuşatılmış bir ülke görüntüsü veren İran, kuzeyden de Kafkasya'nın kilit ülkesi Azerbaycan sınırları üzerinden çevrenlenmeye çalışılmaktadır. İsrail'in bu strateji çerçevesinde Azerbaycan'la olan ilişkileri İran'ı oldukça rahatsız etmiştir. Bu bağlamda İran resmi makamları, nükleer fizikçilerine yönelik olarak gerçekleştirilen örtülü operasyonlarda Bakü'nün bir üs olarak kullanıldığını düşünmüştür.²⁵²

Ocak 2012'de öldürülen nükleer fizikçi Mustafa Ahmedi Roşan suikastının ardında MOSSAD'ın olduğunu iddia ederken, İran Meclisi Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Komitesi Üyesi Esmail Kovsari Bakü'yü suçlayarak Azerbaycan'ın CIA ve MOSSAD için önemli merkezlerden biri olduğunu ifade etmiştir.²⁵³ Tahran yönetimi, iddialarını resmi temas kanallarıyla da iletme yolunu seçerek, Azerbaycan'ın İran Büyükelçisi Cavanşir Ahundov'u İran Dışişleri Bakanlığına çağırarak protesto notası vermiştir. Görüşmede, Azerbaycan'ın İsrail istihbarat servisi MOSSAD'la olan ilişkisinden memnuniyetsizlik dile getirilmiştir.²⁵⁴ İran, Azerbaycan'daki MOSSAD varlığına karşılık, *Seher* televizyon kanalı ve Azerbaycan İslam Partisi gibi Tahran yanlısı politik yapılar üzerinden geliştirdiği karmaşık ilişkilerle Bakü'de beşinci kol faaliyetlerini yürütürken, Hizbullah'a bağlı suikast hücreleri, Bakü'de sansasyonel eylem hazırlıklarıyla gündeme gelmiştir.²⁵⁵ İran'ın Azerbaycan'a yönelik politikaları sonucunda Bakü yönetimini, *Seher* kanalı çalışanları ile İran'la bağlantılı olduğu düşünülen Azerbaycan İslam Partisi üyelerine yönelik baskıyı arttırmış ve bazı isimleri tutuklamıştır.²⁵⁶ Tahran ise bu duruma karşılık Azerbaycan'a nota vererek,

²⁵² Hakan Boz, "İran İstihbarat Örgütünün Azerbaycan'a Yönelik Operasyonları", **21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, 18.06.2012, (Erişim) <http://www.21yyte.org.tr/arastirma/iran/2012/06/18/6641/iran-istihbarat-orgutunun-azerbaycana-yonelik-operasyonlari> , 28.04.2014.

²⁵³ "Iran has proof Azerbaijan aids Mossad, CIA agents: MP", **Press TV**, 22 Şubat 2012.

²⁵⁴ Seymur Kazimov, Azerbaijan Dismisses Iran's "Mossad" Claims, **Eurasiareview**, 21.02.2012.

²⁵⁵ "Azerbaycan'da İran Bağlantılı Terör Girişimi Önlendi", **The First News**, 22.02.2012.

²⁵⁶ "Son Hapisler İran-Azerbaycan Münasibetlerinin Gerginleştiğini Gösteriyor", **Musavat**, 20.02.2012.

"İranlı gazetecilerin Bakü'de tutuklanmasının uluslararası normlara aykırı olduğunu ve serbest bırakılmaları gerektiğini" bildirmiştir.²⁵⁷

Azerbaycan'ın İlham Aliyev döneminde İran ile ilişkileri genel olarak Haydar Aliyev'in belirlediği dış politika çizgisinin takipçisi olmuştur. Bu bakımdan İran'ın Azerbaycan'a yönelik politikalarında büyük kırılmalar yaşanmamıştır. Ancak, Azerbaycan'da İlham Aliyev'in iktidara gelişi ile birlikte İran'ın bölgedeki en önemli rakibi olan İsrail ile ilişkilerinin derinleşmesi ve ABD'nin Orta Doğu'da İran'a yönelik kuşatma çemberini günden güne daraltırken, Azerbaycan'ın İran'a yönelik bu kuşatmayı örtülü olarak desteklemesi İran-Azerbaycan ilişkilerini daha da germiştir. Ancak iki ülke arasındaki işbirliği alanlarının varlığı ilişkilerdeki gerilimin daima kontrollü şekilde kalmasını sağlamıştır.

²⁵⁷ "İran, Azerbaycan'a nota verdi", **Vatan**, 21.02.2012.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN-İRAN İLİŞKİLERİNDE İŞBİRLİĞİ VE ÇATIŞMA ALANLARI

İran ve Azerbaycan ilişkileri Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan ettiği 1991'den bu yana inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi yoğun bir Türk nüfusuna sahip olan İran'ı endişelendirmiş, Tahran bu paralelde Azerbaycan'ı tanıyıp tanımama konusunda bazı çekincelere sahip olmuştur. Ancak her iki ülkenin de zamanla işbirliği temelinde mecburi birliktelik alanlarına yönelmesi, ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır. Bununla birlikte Azerbaycan ve İran'ın farklı siyasi dengeler içerisinde yer alması ve farklılaşan siyasal çıkarlara sahip oluşları iki ülke arasındaki krizleri derinleştirerek çatışma alanlarının işbirliği alanlarının önüne geçmesiyle sonuçlanmıştır. Bu bağlamda çalışmanın bu bölümünde bağımsızlıklarının ardından İran-Azerbaycan ilişkilerinde iş birliği ve çatışma alanları irdelenecektir.

Azerbaycan ve İran arasındaki işbirliği alanları, ticari faaliyetlerin gelişmesi ve ikili siyasi anlaşmalar çerçevesinde şekillenmiştir. Bu kapsamda çalışmada iki ülke arasındaki ticaret hacminin ortaya konulabilmesi için 2004-2012 yılları arasındaki veriler incelenerek, ithalat ve ihracatın hangi alanlarda yoğunlaştığı ve siyasi ilişkilerden nasıl etkilendiği değerlendirilecektir. Diğer taraftan işbirliği alanlarının ikinci önemli başlığı olan ikili işbirliği anlaşmaları kronolojik olarak ele alınarak, anlaşmaların içeriği izah edilecektir. İki ülke arasındaki işbirliği alanlarının yeterli seviyede olmadığı görülse de İran ve Azerbaycan arasında ilişkilerin kurulduğu günden bu yana devam eden kontrollü gerilimi belirli bir seviyede tutmak konusunda dengeleyici bir özelliğe sahip olduğunu ifade etmek mümkündür.

İran-Azerbaycan ilişkilerinin büyük bölümü işbirliğinden ziyade çatışma ve rekabet alanlarından oluşmaktadır. Bu çerçevede çatışma alanları Güney Azerbaycan, Hazar'ın statüsü, farklı siyasi dengeler içerisinde yer alma ve enformasyon savaşları olarak sınırlandırılmıştır. Güney Azerbaycan başlığı altında

Güney Azerbaycan'ın siyasi ve coğrafi alanı izah edilerek, öncelikli olarak İran'ın Güney Azerbaycan'a yönelik endişe ve politikaları ardından ise Azerbaycan'ın Güney Azerbaycan'a yönelik politikaları irdelenecektir. Hazar'ın statüsü ve farklılaşan enerji politikaları başlığı altında Hazar sorunun ortaya çıkışı anlatılarak, İran ve Azerbaycan'ın Hazar'ın statüsü hakkında çatışan tezleri ele alınacaktır. Denge siyasetinde İran ve Azerbaycan başlığı altında Azerbaycan'ın İsrail ile geliştirdiği ikili ilişkiler ve buna karşı İran'ın Ermenistan ile geliştirdiği ilişkiler tartışılacaktır. Son başlık olan Enformasyon savaşlarında ise Seher Tv örneğinden hareketle İran'ın Azerbaycan'a yönelik propaganda araçları ve Azerbaycan'ın bu konudaki tutumu değerlendirilecektir.

4.1. İŞBİRLİĞİ ALANLARI

4.1.1. İki Ülke Arasındaki Ticaret Hacmi

Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin hemen ardından İranlı işadamları Azerbaycan pazarında pay sahibi olabilmek için harekete geçmiştir. İki ülke arasındaki kültürel ve coğrafi yakınlık İranlı yatırımcıların Azerbaycan pazarından özel bir konuma sahip olmasını sağlamıştır.²⁵⁸ İran ve Azerbaycan arasında ekonomik alanda toplam 30'a yakın anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmalar arasında en fazla öne çıkanlar, yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması, ticaret, enerji, ulaşım, turizm, gümrük konularında işbirliği ve gelir üzerinden alınan vergilere ilişkin çifte vergilendirmenin kaldırılması konularını kapsamaktadır.²⁵⁹

Yıl	Azerbaycan'ın İran'dan gerçekleştirdiği ithalat rakamları (milyon ABD doları)	Azerbaycan'ın İran'dan gerçekleştirdiği ihracat rakamları (milyon ABD doları)	Azerbaycan-İran arasındaki ticaret hacmi (milyon ABD doları)	Azerbaycan'ın toplam ticaret hacmi (milyon ABD doları)
2004	45, 32	153, 66	198, 98	-

²⁵⁸ “İki taraflı iktisadi münasibetler (İthalat ve İhracat)”, **Ticari Ateşeliği**, (Erişim) <http://www.aztpo.com/Azerbaijan-az/Desc.asp?id=2075&id2=110&id5=1> , 02.05.2014.

²⁵⁹ “Azerbaycan Cumhuriyeti ile İran İslam Cumhuriyeti arasındaki iktisadi sahadaki ikitaraflı münasibetlere dair”, **Azerbaycan Cumhuriyetinin İran İslam Cumhuriyetindeki Elçiliği**, (Erişim) http://www.azembassy.ir/az/pages.php?id_menu=340 , 02.05.2014.

2005	76, 32	166, 47	242, 79	8558,373
2006	85, 91	295, 9	381, 81	11638,908
2007	105, 2	434, 7	539, 9	11771,747
2008	97, 2	355, 7	452, 9	54926,021
2009	78,7	90, 1	168, 8	20824,469
2010	118, 2	124, 9	243, 2	27960,821
2011	160, 4	144, 8	305, 3	36326,867
2012	176, 4	87, 3	263,7	33560,854

Tablo 1: *Azerbaycan ile İran arasında ticaret hacmi*²⁶⁰

Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu'nun açıkladığı 2004-2012 arası ithalat, ihracat ve ticaret hacmi verilerine göre Azerbaycan ve İran arasındaki ticaret hacmi 2004-2008 arasında büyüme eğilimi gösterirken 2008'de iki ülke arasında arasındaki gerilim, kendini ticari ilişkilerde de göstermiştir. 2008'deki en sert düşüş ihracatta yaşanmıştır, buradan hareketle İran'ın Azerbaycan ihraç ürünlerine yönelik bir kısıtlamaya gittiği görülmüştür. Ancak 2004-2012 arasında Azerbaycan'ın ihracat hacmindeki en sert düşüş ise 2009'da yaşanmıştır. 2008'de 355,7 milyon ABD Doları olan ihracat hacmi 2009'da 90,1 ABD Dolarına düşmüştür. Ayrıca 2009 yılındaki toplam ticaret hacmi, 2004-2012 arasında iki ülke arasında gerçekleşen ticaret hacminin en düşük seviyesini görmüştür. 2010-2011 yıllarında ticaret hacminde artış gözlemlense de bu artış ileriki yıllarda istikrarlı bir yükseliş grafiği çizmemiştir.

Azerbaycan İstatistik Kurumunun 2012 verilerine göre iki ülke arasındaki toplam dış ticaret hacmi 263 milyon ABD Dolarıdır. Azerbaycan dış ticaretinde toplam 196 ülke üzerinden hesaplanan istatistiklerde İran, 24. Sırada yer almaktadır. Azerbaycan'ın 2012 ithalat verilerine göre 176 milyar dolarlık satış ile 201 ülke üzerinden hesaplanan istatistiklerde İran, 14. sırada yer almaktadır. Azerbaycan'ın Azerbaycan, 2012 ihracat verilerine göre İran'a 87 milyon dolarlık mal ihraç etmiştir. 2012 verilerine göre toplam 158 ülke üzerinden hesaplanan istatistiklerde de İran, 27.

²⁶⁰ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi'nin 2012 yılı dış ticaret verilerinden derlenerek hazırlanmıştır. 26.07.2013, (Erişim) <http://www.stat.gov.az/source/trade/>, 02.05.2014.

sırada yer almaktadır.²⁶¹ Azerbaycan'ın İran'a ana ihraç mallarının başında doğalgaz, elektrik, gıda ürünleri, maden ürünleri, plastik ürünleri, sanayi bitkileri ve ipek gelmektedir. İran'dan ithal edilen malların başında ise çimento ve çimento ürünleri, cam ürünleri, maden ürünleri, sanayi ürünleri, seramik, gıda, sanayi makineleri ve elektronik cihazlar gelmektedir.²⁶²

4.1.2. İran ve Azerbaycan Arasındaki İkili Anlaşmalar

İran ve Azerbaycan arasında imzalanan ikili anlaşmalar, siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri alanlarda iş birliği yapılmasını kapsamaktadır. İkili anlaşmalarda siyasi alanda yapılan işbirliği her iki ülkenin birbirlerinin içişlerine karışmaması, toprak bütünlüğüne saygı duyması ve bölgesel sorunlara karşı ortak hareket edilmesini; ekonomik alanda yapılan işbirliği anlaşmaları iki ülkenin ticaret hacmini arttırmayı ve enerji alanında işbirliği yapılmasını; kültürel alandaki işbirliği anlaşmaları her iki ülkenin de sahip olduğu ortak tarih ve medeniyet anlayışının karşılıklı olarak güçlendirilmesini; askeri alandaki işbirliği ise teknik konularda bilgi alış verişinin yapılması ve karşılıklı resmi ziyaretleri içine almaktadır. Bu başlık altında İran ve Azerbaycan arasındaki yalnızca ikili ilişkileri doğrudan etkileyen ve işbirliği alanlarını arttıran anlaşmalar incelenmiştir.

Azerbaycan'ın 1991'de bağımsızlığını kazanmasının ardından iki ülke arasında imzalanan ilk kapsamlı anlaşma İran Cumhurbaşkanı Ali Ekber Rafsancani'nin 28 Ekim 1993'teki Azerbaycan ziyaretinde iki ülke arasında dostluk ve işbirliğinin prensipleri hakkında bir memorandum ve siyasi ilişkiler için ise bir protokolün imzalanması olmuştur. Bu ziyarette siyasi, ekonomik, kültürel ve teknik alanlarda imzalanan toplam 14 anlaşma iki ülke ilişkilerinde daha önceki yıllardaki

²⁶¹ Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi'nin 2012 yılı dış ticaret verilerinden derlenerek hazırlanmıştır. 26.07.2013, (Erişim) <http://www.stat.gov.az/source/trade/>, 02.05.2014.

²⁶² “Azerbaycan Cumhuriyeti ile İran İslam Cumhuriyeti arasındaki iktisadi sahadaki ikitaraflı münasebetlere dair”, **Azerbaycan Cumhuriyetinin İran İslam Cumhuriyetindeki Elçiliği**, (Erişim) http://www.azembassy.ir/az/pages.php?id_menu=340, 02.05.2014.

gerilimin azalmasını sağlamıştır.²⁶³ Bu süreci 10 Aralık 1994'te kültürel işbirliği anlaşması imzalanması izlemiştir.²⁶⁴ Ancak İran Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin ziyaretinde imzalanan ikili anlaşmalara muadil olacak adımlar Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 2 Temmuz 1994'teki İran ziyaretinde atılmıştır. Bu ziyarette iki ülke arasındaki ilişkiler ve bölgesel sorunlar müzakere edilerek, dostluk ilişkilerinin geliştirilmesi için 13 maddelik bir beyanat ve siyasi, ekonomik, kültürel ve teknik alanlarda toplam 7 anlaşma imzalanmıştır.²⁶⁵

Buna karşın Azerbaycan ve İran ilişkilerindeki olumlu, hava ikili anlaşmalarda kendini gösterse de 1995'ten itibaren İran'ın Ermenistan ile geliştirdiği ikili ilişkiler ve Azerbaycan'da Güney Azerbaycan'a yönelik faaliyetlerin artması sonucunda ikili anlaşmaların çeşitlendirilmesinde azalma eğilimi görülmüştür. Bu dönemde iki ülke arasında kayda değer tek anlaşma 28 Ekim 1996'da yatırımların teşviki ve korunması hakkında Bakü'de imzalanan sözleşme olmuştur.²⁶⁶ İlişkilerdeki bu eğilim kontrollü bir şekilde gerilime dönüşmüş, 20 Temmuz 2001'de Azerbaycan Güvenlik Konseyi ile İran Yüksek Ulusal Güvenlik Konseyi arasında güvenlik alanında işbirliği zaptı imzalanmış olsa da²⁶⁷ anlaşmadan bir gün sonra İran uçaklarının Hazar Denizi'nde arama yapan Azerbaycan gemileri üzerinde yaptığı uçuşlar bu anlaşmayı fiili olarak geçersiz bırakmıştır.

İlişkilerdeki yüksek tansiyon Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'in 20 Mayıs 2002'deki ziyaretiyle düşürülmeye çalışılmıştır. Bu ziyaret sonrasında iki ülke arasında dostluk ve işbirliği ilişkilerinin prensipleri hakkında Tahran'da işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmada siyasi, ekonomik, kültürel ve teknik alanlarda işbirliğinin geliştirilmesi, kültürel, tarihi ve dini ortaklıkların tespit edilmesi,

²⁶³ Yaqub Veliyev, "Muasir Dövrde Azərbaycan İran-Münasebetləri", **Tarih və Onun Problemləri**, No:4, 2009, s. 254. (Erişim)

<http://static.bsu.az/w8/Tarix%20ve%20onun%20problem/2009%20%204/253-259.pdf> , 02.05.2014.

²⁶⁴ (Erişim) <http://www.e-qanun.az/print.php?internal=view&target=1&docid=9260&doctype=0> , 02.05.2014.

²⁶⁵ Yaqub Veliyev, a.g.m., s. 255.

²⁶⁶ (Erişim) <http://www.e-qanun.az/print.php?internal=view&target=1&docid=3303&doctype=0#> , 02.05.2014.

²⁶⁷ (Erişim) <http://www.e-qanun.az/print.php?internal=view&target=1&docid=2767&doctype=0> , 02.05.2014.

karşılıklı olarak ülkelerin birbirinin içişlerine karışmaması ve toprak bütünlüğüne saygı duyması konuları üzerinde mutabakata varılmıştır. Ayrıca anlaşmaya göre taraflar, üçüncü kişi, kurum ve grupların kendi toprakları üzerinde anlaşmaya taraf olan ülkelere yönelik faaliyetlerine izin vermeyeceğini taahhüt etmiş ve Nahçıvan'ın enerji ihtiyacının karşılanabilmesi için İran gazının Hoy-Culfa hattının yapılması karara bağlanmıştır.²⁶⁸ Bunu 25 Temmuz 2002'de Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Güvenlik Bakanlığı ve İran İslam Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı arasında imzalanan işbirliği memorandumu takip etmiştir. Memorandum iki ülke arasında karşılıklı güvenlik meseleleri ve sorunları hakkında somut adımlar atmaya hedeflemiştir. Buna göre her iki ülke de güvenlik konularında karşılıklı bilgi alış verişi yapılması ve bu bilgilerin üçüncü taraflara paylaşılmaması, gerekli durumlarda olağanüstü toplantıların yapılabilmesi üzerinde anlaşmaya varılmıştır.²⁶⁹

Bu süreçte imzalanan bir diğer önemli anlaşma ise 30 Ekim 2002 Bakü'de iki ülke arasında ekonomik, ticari ve kültürel alanlarda işbirliği için kurulan Devletlerarası Ortak Komisyon'un 5'inci toplantısı sonrasında imzalanan memorandum olmuştur. Buna göre enerji alanında tarafların petrol rezervlerinin araştırılması, keyfi, incelenmesi, işletilmesi, petrolün ve petrol ürünlerinin nakli ve satışı alanında mevcut imkânların analiz edilerek ikili işbirliğini güçlendirilmesi; ulaşım ve iletişim alanında, kara deniz ve hava yolu ulaşımının geliştirilmesi ve iletişim alanındaki projelerin hayata geçirilmesi; tarım-sanayi ve ticaret alanlarında ortak işletmelerin kurulması, iş adamları için gidiş gelişlerin kolaylaştırılması; eğitim-kültür alanında ise işbirliğinin geliştirilmesi konuları karara bağlanmıştır.²⁷⁰

Azerbaycan'da 2003'de gerçekleşen cumhurbaşkanlığı seçimlerini İlham Aliyev'in kazanmasının ardından Azerbaycan, ABD'nin İran'ı tecrit etmeye yönelik politikalarını İran'a karşı bir politik bir manevra olarak kullanmıştır. İlham Aliyev'in bu politik tutumu 2004'ten itibaren kendisini ikili anlaşmalarda da göstermiştir. Bu

²⁶⁸ (Erişim) <http://www.e-qanun.az/print.php?internal=view&target=1&docid=1533&doctype=0> , 02.05.2014.

²⁶⁹ (Erişim) <http://www.e-qanun.az/print.php?internal=view&target=1&docid=1986&doctype=0> , 02.05.2014.

²⁷⁰ (Erişim) <http://www.e-qanun.az/print.php?internal=view&target=1&docid=1985&doctype=0> , 02.05.2014.

paralelde 5 Ağustos 2004'te Bakü'de iki ülke arasında ticaret anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre taraflar arasında ayrım gözetilmeksizin, eşitlik ve karşılıklı çıkarların beklenmesi temelinde ticari ilişkilerin geliştirilmesi ve genişletilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca anlaşmada ticaret daireleri arasında yakın ve etkin işbirliğini teşvik etmek ve zorunluluk oluştursa, ortak ticaret odaları oluşturmak, ticari temsilci kadrolarını takas etmek, birbirinin ürünleri ve piyasa koşulları ile tanışmak amacıyla özel seminerler, konferanslar düzenlemek ve bu amaçla gerekli araçları sağlamak konularında anlaşılmıştır.²⁷¹

İkili anlaşmalarda dikkat çeken bir diğer önemli metin ise Azerbaycan ve İran arasında 16 Mayıs 2005'te Tahran'da imzalanan askeri işbirliği anlaşması olmuştur. Azerbaycan ve İran'ın savunma yeteneklerinin güçlendirilmesi amacıyla yapılan bu anlaşmayla uluslararası güvenlik ve savunma politikası; askeri-ekonomik faaliyetler; askeri tarih; askeri tıp ve sağlık; silahlı kuvvetlerde askeri, kültürel ve idman tedbirleri; asker-sivil işbirliği ve asker-sivil olağanüstü planlama gibi alanlarda işbirliği yapılması kararlaştırılmıştır. Bu alanlardaki işbirliğinin gerçekleştirilebilmesi için ise resmi ziyaretlerin yapılması, karşılıklı bilgi alış verişinin sağlanması ve işbirliği çerçevesinde ortak etkinliklerin yapılması konularında mutabakata varılmıştır.²⁷²

Ağustos 2007'de İran Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedinejat'ın Azerbaycan ziyaret sırasında iki devlet arasında dört anlaşma ve bir ortak bildiri imzalanmıştır.²⁷³ Ancak 2008'den itibaren Azerbaycan'ın İran'ın geliştirmekte olduğu nükleer program konusunda daha önce benimsediği tarafsız söylemlerinin aksine bir politik tutum sergilemesi ilişkilerin gerilmesine neden olsa da ikili anlaşmaların içeriği ve niteliğinde bir daralmanın yaşamasına sebebiyet vermemiştir. Nitekim 19 Şubat 2009'da Bakü'de iki ülke arasında ekonomik, ticari ve kültürel alanlarda işbirliği için kurulan Devletlerarası Ortak Komisyon'un 7. Toplantısı sonrasında bir memorandum

²⁷¹ (Erişim) <http://www.e-qanun.az/print.php?internal=view&target=1&docid=9609&doctype=0> , 02.05.2014.

²⁷² (Erişim) <http://www.e-qanun.az/print.php?internal=view&target=1&docid=10464&doctype=0> , 02.05.2014.

²⁷³ "Ahmedinejad: Azerbaycan kardeşimizdir", **Zaman**, 22.08.2007, (Erişim) http://www.zaman.com.tr/dunya_ahmedinecad-azerbaycan-kardesimizdir_578911.html , 01.05.2014.

imzalanmıştır. Buna göre enerji alanında işbirliğinin geliştirilebilmesi için çalışma grubunun kurulması, karşılıklı uzman değişimi, petro-kimya endüstrisinin geliştirilmesi için işbirliği imkânlarının yaratılması; ekonomik ve ticari alanlarda işbirliğinin geliştirilebilmesi için her iki ülkenin şirketleri arasında ticari alış verişin teşvik edilmesi, her iki ülkenin sanayi ve ticaret odaları arasında Ortak Konsey oluşturulması; kültür ve eğitim alanlarında ise Azerbaycan'da Farsça'nın İran'da Türkçe'nin geliştirilmesi için bilimsel ve kültürel tartışmaların yapılması, iki ülkede de eğitim belgelerinin karşılıklı tanınması alanında gerekli çalışmanın yapılması gibi konularda anlaşmaya varılmıştır.²⁷⁴ Bu süreci ise 10 Mart 2009'da ekonomi ve ticaret alanlarında kapsamlı işbirliğinin gerçekleştirilmesi için imzalanan protokol izlemiştir. Buna göre tarafların yatırım ve finans alanlarında bu protokol çerçevesinde yapılacak projelerde, ayrıca bu projelerin uygulanmasında uluslararası finans kaynaklarının katılımı yönünde işbirliği yapması, ileri teknolojilerin transferi, ticari ilişkilerine yardım amacıyla ticaret sergilerinin ve konferansların yapılması, ticari işbirliğinin geliştirilebilmesi amacıyla kara ve demir yolu ortak projelerinin hayata geçirilmesi yönünde işbirliği yapılması gibi konularda mutabakata varılmıştır.²⁷⁵

4.2. ÇATIŞMA ALANLARI

4.2.1. Güney Azerbaycan

Güney Azerbaycan, İran sınırları içerisinde yer alan Azerbaycan coğrafyasını tanımlamak üzere kullanılan siyasi bir kavramdır.²⁷⁶ Zira Güney Azerbaycan kavramı, bu bölgedeki Türkler arasında 1828 Türkmençay Anlaşması ile ayrılan tarihi Azerbaycan coğrafyasının bölünmüşlüğüne ve birleşme arzusuna vurgu yapmaktadır. Kuzey-güney ayrımı siyasi literatüre ilk kez 1928'de Yusuf Akçura'nın

²⁷⁴ (Erişim) <http://www.e-qanun.az/print.php?internal=view&target=1&docid=16805&doctype=0> , 02.05.2014.

²⁷⁵ (Erişim) <http://www.e-qanun.az/print.php?internal=view&target=1&docid=17647&doctype=0> , 02.05.2014.

²⁷⁶ Hüseyin İsalı, Güney Azerbaycan'da Devrimden Sonra Oluşan Siyasal ve Sivil Teşkilatlar, **Günaskam**, Çevrimiçi: http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=317&Itemid=44

neşrettiği *Türk Yılı 1928* isimli yıllığında, Mehmet Emin Resulzade tarafından kaleme alınan *Kafkasya Türkleri* isimli makalesi ile girmiştir. Resulzade, bu makalesinde *Kuzey Azerbaycan* terimini kullanarak, Azerbaycan'ın bölünmüşlüğüne ve Azerbaycan için kuzey-güney ayrımı yapıldığının işaretlerini vermektedir.²⁷⁷ Ancak Güney Azerbaycan kavramının yaygın olarak kullanılması İran'da Seyit Cafer Pişaveri tarafından 1946'da kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ardından gerçekleşmiştir. Kavramın bugünkü siyasal anlamını kazanması ise SSCB'nin dağılması sonucunda gerçekleşmiştir. Özellikle 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasına paralel olarak *Bütöv Azerbaycan* idealini savunan Elçibey'in Azerbaycan'da cumhurbaşkanı seçilmesi İran'daki Azerbaycan Türklerinin kimlik ve mensubiyet motivasyonunu etkilenmiştir. Bu paralelde İran Azerbaycan'ının siyasi özerkliği/bağımsızlığını gerçekleştirmek için birçok siyasi parti ve sivil toplum örgütü kurulmuştur.²⁷⁸ Böylelikle Güney Azerbaycan kavramı süreç içerisinde coğrafi ve kültürel anlamının yanı sıra güçlü bir siyasi anlam kazanmıştır.²⁷⁹

Güney Azerbaycan, İran siyasal coğrafyasının bir parçasıdır ve İran'da bu isimde bir idari birim bulunmamaktadır. Fakat tarihi süreç içerisinde siyasi bir coğrafyanın adı olarak tanımlanan Güney Azerbaycan, coğrafi olarak Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye sınırından başlayarak 250,000 km²'lik yüzölçümü ile İran'ın merkezine kadar uzanmaktadır.²⁸⁰ Güney Azerbaycan, İran'ın bugünkü idari yapısına göre, Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Erdebil, Zencan, Kazvin, Hamedan eyaletlerini ve Gilan, Kürdistan, İsfahan ve Fars eyaletlerinin bazı şehirlerini kapsamaktadır.²⁸¹

²⁷⁷ M. E. Resulzade "Kafkasya Türkleri" İstanbul, 1993, s. 29.

²⁷⁸ Hüseyin İsalı, a.g.m.

²⁷⁹ Ahmad Mahdian, **İran'ın Bölgesel Politikaları Çerçevesinde Güney Azerbaycan'ın Sosyoekonomik Yapısı**, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu İktisadi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s. 101.

²⁸⁰ Hüseyin İsalı, a.g.m.

²⁸¹ Ahmad Mahdian, **a.g.tez.**, s. 101.

Eyalet	Nüfus
Doğu Azerbaycan	3.724.620
Batı Azerbaycan	3.080.576
Erdebil	1.248.488
Zencan	1.015.734
Kazvin	1.201.565
Hamedan	1.758.268
Toplam	12.029.252

Tablo 2: İran İstatistik Kurumu'nun 2011 yılı verilerine göre Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Erdebil, Zencan, Kazvin ve Hanedan Eyaletleri'nin nüfus bilgileri²⁸²

İran İstatistik Kurumunun 2011 yılı nüfus verilerine göre Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Erdebil, Zencan, Kazvin ve Hanedan Eyaletleri'nin toplam nüfusu 12.029.252'dir. Güney Azerbaycan'da yaşayan nüfusun % 90'ını Türkler, % 8'ini Kürtler, % 1'ini Talışlar ve % 1'ini ise Lorlar ve diğer etnik guruplar oluşturmaktadır. Bölgede Azerbaycan Türklerinin dışında Şahseven, Kaçar, Karapapak, Avşar ve Kiresunlu Türkleri yaşamaktadır.²⁸³ Bu paralelde adı geçen şehirlerdeki Türk nüfusu yaklaşık 10 milyon civarındadır. Güney Azerbaycan Türklerinin kalan nüfusu ise İran'ın bütününe dağılmış durumdadır. Ancak bu şehirlerdeki Türk nüfusunu tek tek tespit etmek mümkün olmadığından İran'ın bütünündeki toplam Türk nüfusu hakkında ancak yaklaşık bir rakama ulaşmak mümkün olmaktadır.

Güney Azerbaycan'ın tarihi, kültürel ve demografik yapısı dikkate alındığında bu coğrafya İran'ın zayıf kalelerinden biri olarak öne çıkarken; Azerbaycan dış politikanın potansiyel nüfuz alanları içerisinde yer almaktadır. Bu bağlamda çalışmanın bu başlığında öncelikli olarak İran'ın Güney Azerbaycan'a

²⁸² Selected Findings of National Population and Housing Census, **Islamic Republic of Iran Vice Presidency for Strategic Planning and Supervision Statistical Centre of Iran**, 2011 (Erişim) <http://www.amar.org.ir/Portals/1/Iran/90.pdf> , 05.05.2014.

²⁸³ Hakan Kaygusuz, **İran Azerbaycanı'nın Sosyo-Kültürel Yapısı Ve Siyasal Coğrafyası**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Orta Öğretim Sosyal Alanlar Ana Bilim Dalı Coğrafya Öğretmenliği Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2009, s. 41.

yönelik endişelerinden ve uyguladığı politikalardan ardından Azerbaycan'ın Güney Azerbaycan'a yönelik potansiyel nüfuzu alanı ve politikaları ele alınacaktır.

4.2.1.1. İran'ın Güney Azerbaycan'a Yönelik Endişeleri ve Politikaları

İran'da yaklaşık 10 asır boyunca devam eden Türk hâkimiyeti 20. Yüzyılın başında yerini Fars kökenli Pehlevi Hanedanı'na bırakmıştır. Bu değişim İran'daki Türkler açısından önemli bir kırılma noktası olmuş, Türklerin ülkede yönetimdeki siyasal katılımı ve kendilerini kültürel olarak ifade etme imkânları kısıtlanmıştır. Pehlevi Şahı Rıza Han, Fars kimliğini merkeze alan siyasi yaklaşım ile İran'da yeni bir ulus inşasına girişmiştir. Şah'ın bu uygulamalarının İran'da yoğunlaştığı en önemli bölge ise Güney Azerbaycan olmuştur.²⁸⁴ Pehlevi iktidarı kurulana kadar tek bir idari birim olan Azerbaycan, doğu ve batı olarak iki idari birime ayrılmış, ardında ise bu bölgelerin Türkiye ve Sovyet Azerbaycanı'na olan sınırı kapatılmıştır. Bu nedenle ekonomik olarak ciddi bir bunalıma giren Tebriz esnafı Tahran'a göç etmek zorunda kalmıştır.²⁸⁵ Fars milliyetçileri, özellikle bu dönemde Farsların Ari ırkının mensupları olduğu varsayımından hareketle İran halklarının tarihi süreç içerisinde başka dilleri benimsediklerini savunmuştur. Bu paralelde ülkedeki Türklerin aslında etnik köken itibarıyla Fars oldukları ve Moğol akınları nedeniyle Türkçe konuştukları tezi işlenmiştir.²⁸⁶ Şahın Pers tarihini esas alan ve Fars kimliğini öne çıkartarak İslam'ı geride bırakan ulus devlet modeli, Güney Azerbaycan'ı, siyasal kimliğini ifade edebileceği adem-i merkezîyetçi bir İran arayışına itmiştir. Bu paralelde İran'da merkezi idarenin zayıfladığı 1945-46 arasında Güney Azerbaycan'da Cafer Pişaveri liderliğinde yerel bir hükümet kurulmuştur. Kısa süreli bu hükümet Güney Azerbaycan'ı temsilen eyalet meclisi ve halk ordusu kurmuş, eğitim-öğretim kurumlarında Türkçe'nin kullanılmasını ve kültürel varlığın korunmasını hedeflemiştir.²⁸⁷ İran merkezi hükümeti 1946'da "Azerbaycan

²⁸⁴ Cemil Doğan İpek, Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies**, XII/1 (Yaz 2012), s. 271.

²⁸⁵ Brenda Shaffer, **Sınırlar ve Kardeşler, İran ve Azerbaycanlı Kimliği**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 57

²⁸⁶ Arif Keskin, "İran'da Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: "İranlılığa" Giden Yol", **Günaskam**, http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=42 , 05.05.2014.

²⁸⁷ Cemil Hasanlı, **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, s. 229.

Hükümeti” ile imzaladığı anlaşmalarla bu özerk yapıyı tanımış olsa da aynı yıl içerisinde İran Ordusu, Güney Azerbaycan’a girerek Azerbaycan milli hükümetine son vermiştir.²⁸⁸ İran’da 1946’da merkezi idarenin yeniden tesis edilmesi ile birlikte Fars milliyetçiliğine dayalı uluslaşma süreci yeniden başlamıştır.²⁸⁹

1979 İslam Devrimi’nin ardından resmi politikalarındaki Fars milliyetçiliği yerini ümmetçiliğine bırakmış, ülkede Fars olmayan diğer etnik gruplara bazı anayasal haklar tanınmıştır. Hatta Türkler, şahın devrilmesi sürecinde önemli roller üstlenmişler bunlar arasında İran dini lideri Ali Hamaney, Ayetullah Şeriatmedari, İlk başbakanlardan Hüseyin Musavi ve Mehdi Bazargan gibi isimler de yer almıştır.²⁹⁰ Ancak İslam Devrimi’nin gerçekleşmesinden sonra özellikle Ayetullah Şeriatmedari’nin Tebriz ve çevresindeki yükselişi ve özerklik taraftarı olması Ayetullah Humeyni’ni rahatsız etmiştir. Humeyni buna karşı yeni rejime karşı muhalif ve milliyetçi söylemler geliştiren kişi ve grupları saf dışı bırakmıştır. Böylece Güney Azerbaycan Türklerinin, dini kanaldan yönetime katılmalarının önü kesilmiştir.²⁹¹ Güney Azerbaycan için özerklik talebinde bulunan Ayetullah Şeriatmedari’nin liderliğini üstlendiği Müslüman Halk Parti’si (Hezbi Halk Müselman) İran’ın resmi yayın organı olan *Ettelat* gazetesinde yayınlanan bir bildiri ile devlete yönelik bir komplo olarak nitelendirilmiştir. Bu bildiri Güney Azerbaycan’da rahatsızlık doğurmuş, halk bu durumu düzenledikleri gösterilerle protesto etmiştir. Bu olay özellikle Tebriz’de yaşanan karşı provokasyonlar neticesinde büyümüş, Devrim Muhafızları Güney Azerbaycan’daki olayları sert bir şekilde bastırılmıştır.²⁹² Ancak süreç içerisinde İran’da siyasal sistemin merkezindeki Velayet-i Fakih’e bağlı olan Türkler, etnik taleplerini gündeme getirmemek suretiyle ülkedeki en önemli kadrolara yükselebilmişlerdir.²⁹³

²⁸⁸ Yalçın Sarıkaya, **a.g.e.**, s. 186.

²⁸⁹ Arif Keskin, “Güney Azerbaycan Milli Hareketinin Tarihi Temelleri Arif Keskin”, **Günaz TV**, 09.09.2009, (Erişim) <http://www.gunaz.tv/?id=4&vmode=1&sID=1024&lang=1>

²⁹⁰ Cemil Doğan İpek, a.g.m., s. 272

²⁹¹ Cemil Doğan İpek, a.g.m., s. 274

²⁹² Arif Keskin, “İranlılık Paradigmasının Çöküş Süreci ve Güney Azerbaycan Milli Hareketinin Yükselişi”, **Günaz TV**, 09.09.2009, (Erişim) <http://www.gunaz.tv/?id=4&vmode=1&sID=1025&lang=1>

²⁹³ Gülara Yenisey, **a.g.e.**, s. 164.

1991’de SSCB’nin dağılmasının ardından on beş ulus devlet ortaya çıkmıştır. Bu durum diğer bölge ülkelerinde yaşayan etnik grupların da milli kimlik arayışına yönelmelerine neden olmuştur. Özellikle Azerbaycan’ın bağımsızlığını kazanması, Karabağ Sorunu ve Elçibey faktörü İran’daki Azerbaycan Türkleri arasında siyasi faaliyetlerin artış göstermesini sağlamıştır.²⁹⁴ Kültürel ve siyasi kimliklerinin İran rejimi tarafından tanınmasını ya da İran’da bağımsız bir Azerbaycan devleti kurulmasını isteyen bu gruplar, birçok siyasi parti ve sivil toplum örgütü etrafından bir araya gelmiştir.²⁹⁵ Bu yeni uluslararası gelişmeler karşısında İran Türkleri arasındaki siyasi hareketliliği de dikkate alan İran’ın, Güney Azerbaycan’a yönelik endişeleri artmıştır. Bu kapsamda İran, Güney Azerbaycan’daki idari yapıyı ve coğrafi yer adlarını değiştirmiş, Türkçe eğitim öğretimi *de facto* olarak sınırlandırmıştır.

İran, 1990’lı başında ülkenin demografik ihtiyaçlarını gerekçe göstererek eyalet isimlerini ve sınırlarını değiştirmiştir. Örneğin ilk kez Rıza Şah döneminde doğu ve batı olarak ikiye ayrılan Azerbaycan, ikinci kez 1993’de alınan kararla Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Erdebil olmak üzere üç eyalete bölünmüştür. Yine Kazvin ili önce Tahran’a bağlanmış ardından ayrı bir eyalet haline getirilmiştir. Azerbaycan adını taşıyan eyaletler daraltılırken yeni kurulan eyaletlere Azerbaycan adının verilmesinden kaçınılmıştır.²⁹⁶

Merkezi hükümetin Güney Azerbaycan’a uyguladığı güvenlik merkezli yaklaşımının diğer boyutunu ise Türkçe eğitim oluşturmaktadır. İran İslam Cumhuriyeti Anayasası’nın 15. ve 19. Maddeleri Türkçe eğitim-öğretime ve yayına izin verse de rejim Güney Azerbaycan’ın bu hakkı kullanmasına müsaade etmemektedir. Zira bu maddenin uygulanması için devletin bütçe sağlamaması, öğretmen yetiştirmemesi, azınlık dillerinde okul kitaplarının basılmaması İran

²⁹⁴ Aylinah Jurabchi, “Who are Azeris?”, **The Iranian**, 08.08.2002, (Erişim) <http://iranian.com/Opinion/2002/August/Azeri/index.html>, 16.05.2014.

²⁹⁵ Gün Taş, “İran’ın İçindeki Zayıf Kaleler – Etnik Sorunlar I: Güney Azerbaycan”, **Günaskam**, (Erişim) http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=339&Itemid=1, 05.05.2014.

²⁹⁶ Hakan Kaygusuz, **a.g.tez.**, s. 62.

Türklerinin kendi dillerinde eğitim yapabilmelerinin önündeki en büyük engel olmuştur.²⁹⁷ Ayrıca bu konudaki talepler de pek hoş karşılanmamıştır. Nitekim 1995’de Tebriz ve Urmiye Üniversitelerinde okuyan Türk öğrencilerin anayasanın 14. Maddesinde tanınan kültürel haklarının İran Türklerine verilmesini istemesi üzerine rejim 800 kadar öğrenciyi tutuklayarak cevap vermiştir.²⁹⁸

İran’da 1979-2013 yılları arasındaki siyasal iktidarlar reformcular ve muhafazakarlar arasında değişse de rejimin Güney Azerbaycan’a yönelik politikalar benzerlik göstermektedir. Bu bakımdan Güney Azerbaycan’ın güncel sorunlarını kültürel özerkliğin inkârı, siyasi aktivistlerin hapsi, Türkçe eğitim-öğretimin kısıtlanması, Türkçenin radyo ve televizyonlarda Farsça ve Türkçe karışık kullanımı, Türkçe coğrafi adların değiştirilmesi, Azerbaycan Türklerinin İrani olduğu ve Moğolların gelişiyle zorla dillerinin değiştirildiği tezinin savunulması olarak sıralamak mümkündür.²⁹⁹

4.2.1.2. Azerbaycan’ın Güney Azerbaycan Politikaları

Azerbaycan’ın Güney Azerbaycan’a yönelik ilk siyasi faaliyetleri, 1941-1946 yılları arasında gelişmiştir. Bu dönemde SSCB’ye bağlı Sovyet Cumhuriyetlerden biri olan Azerbaycan’ın, SSCB’nin İran petrollerinden fayda sağlama hedefi doğrultusunda Güney Azerbaycan ile yakın ilişkiler kurması hedeflenmiştir.³⁰⁰ Bu kapsamda SSCB askeri birlikleri 1941’de Güney Azerbaycan’ı işgal etmiş ardından Sovyet Azerbaycan’ı yetkililerinin Güney Azerbaycan’a yönelik ekonomik, siyasi, askeri ve kültürel faaliyetlerini teşvik etmiştir. Sovyet Azerbaycanı bu dönemde Güney Azerbaycan’a çok sayıda milis, istihbarat ajanı, bürokrat, siyaset adamı göndermiş, bunu daha sonraki yıllarda petrol ve yardım paketleri takip etmiştir.³⁰¹ Sovyet Azerbaycan’ın Güney Azerbaycan’a yönelik siyasetini ise Sovyet Azerbaycan Birinci Sekreteri Mir Cafer Bağirov belirlemiştir. Sovyet Azerbaycan’ın Güney

²⁹⁷ Hakan Kaygusuz, **a.g.tez.**, s. 64.

²⁹⁸ Mustafa Balbay, **İran Raporu**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2006, s. 122.

²⁹⁹ Osman Metin Öztürk, Yalçın Sarıkaya, **Kaosa Doğru İran – Güncel İran İncelemeleri**, Fark Yayınları, Ankara, 2006, s. 201.

³⁰⁰ Cemil Hasanlı, **a.g.e.**, s. 37-43.

³⁰¹ Cemil Hasanlı, **a.g.e.**, s. 47.

Azerbaycan'daki siyasi faaliyetleri sonucunda Bağırov'un Güney Azerbaycan'da temas halinde olduğu Seyid Cafer Pişaveri liderliğindeki ADP, 12 Aralık 1945'de özerkliğini ilan etmiştir. Ancak bu yerel hükümet uzun soluklu olmamış, SSCB İran'dan geri çekilmek zorunda kalınca Sovyet Azerbaycan'ının da Güney Azerbaycan'a yönelik faaliyetleri son bulmuştur.³⁰²

SSCB'nin 1991'de dağılmasının ardından Azerbaycan bağımsız bir cumhuriyet olarak bölge siyasetindeki yerini almıştır. Bağımsızlığının ilk yıllarında komşusu İran'ın sınırları içerisinde bulunan Güney Azerbaycan'a büyük ilgi göstermiş, özellikle Elçibey, güney ve kuzey Azerbaycan'ın birleşmesini öngören *Bütöv Azerbaycan* idealini savunmuştur. Elçibey, iktidarda olduğu dönemde Azerbaycan'ı güney-kuzey olarak ayırmadığını ve Güney Azerbaycanlılara devlet kurumlarında görev hakkının sağlanacağını ifade etmiş,³⁰³ cumhurbaşkanlığı görevini yürüttüğü sırada TBMM ziyaretinde Güney Azerbaycan'ı kastederek “Rus imparatorluğu çöktü. Bu topraklar üzerinde yaşayan Türkler öz benliklerine kavuştular. İnşallah ortaçağ zihniyeti taşıyan devletler çöker de yeni bayraklar ve sancaklar doğar. Tarihi şerefli kardeşlerimiz, ortaçağ zihniyeti taşıyan bu devletlerden özgürlüklerini alacaklardır”³⁰⁴ mesajını vermiştir. Ancak 1993'de Elçibey'in devrilmesinin ardından Azerbaycan'ın Güney Azerbaycan'a yönelik *Bütöv Azerbaycan* söylemi terk edilmiş, Haydar Aliyev'in iktidarı devralmasının ardından Azerbaycan, Güney Azerbaycan konusunda İran'ı rahatsız edecek söylemlerden uzak durmuştur. Haydar Aliyev'in politikaları oğlu İlham Aliyev tarafından da devam ettirilmiştir. Ancak İlham Aliyev'in “dünyadaki 50 milyon Azerbaycan Türk'ünün cumhurbaşkanıyım”³⁰⁵ şeklindeki siyasi çıkışı ile Azerbaycan'ın zaman zaman Güney Azerbaycan konusundaki kozunu göstermek istediğini ortaya koymuştur. İlham Aliyev 2005 yılında Tebriz'e gerçekleştirdiği

³⁰² Yalçın Sarıkaya, **a.g.e.**, s. 182.

³⁰³ Nazim Cafersoy, **a.g.e.**, s. 120.

³⁰⁴ Fazil Gezenferoğlu, **Ebülfez Elçibey: Tarihten Geleceğe**, İstanbul, 1995, s. 196.

³⁰⁵ Hüseyin Raşit Yılmaz, “Bloklar Arası Gerilimin Yeni Cephesi: Azerbaycan-İran”, **TEPAV**, Eylül 2012, (Erişim) http://www.tepav.org.tr/upload/files/1347545348-4.Bloklar_Arasi_Gerilimin_Yeni_Cephesi_Azerbaycan_Iran.pdf, 21.05.2014.

ziyaret ile Azerbaycan'ın, Güney Azerbaycan'a giden ilk cumhurbaşkanı olmuştur.³⁰⁶

4.2.2. Denge Siyasetinde İran ve Azerbaycan

İran ve Azerbaycan ilişkilerinde çatışmaya neden olan önemli bir diğer önemli başlık her iki ülkenin de birbirinin birinci dereceden rakibi olan üçüncü ülkelerle olan ilişkileridir. Bu çerçevede İran, Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal altında bulunduran Ermenistan ile iyi ilişkiler kurarken; Azerbaycan, İran'ın "küçük şeytan" olarak tanımladığı İsrail ile ilişkilerini derinleştirmektedir. Bu kapsamda çalışmanın bu kısmında Bakü'nün Tel Aviv'le gelişen ilişkileri ele alınacak, iki ülke arasında 1991-2012 arasında imzalanan ikili anlaşmalar ve ziyaretlerin kapsamı incelenerek, İran'ın Azerbaycan-İsrail ilişkilerinden duyduğu rahatsızlık anlatılacaktır. Derinleşen Azerbaycan-İsrail işbirliğine karşın Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Bakü'nün Güney Azerbaycan üzerinde siyasal bir etki yaratmasını engellemek ve süreç içerisinde gelişen Azerbaycan-İsrail ilişkilerini dengelemek üzere Ermenistan ile geliştirdiği ikili işbirliği ve ziyaretlerin kapsamı tartışılacaktır.

4.2.2.1. Bakü'nün Tel Aviv'le Gelişen İlişkileri

Azerbaycan ile İsrail arasındaki resmi ilişkilerde, ilk adım 1991 yılında İsrail'in Azerbaycan'ın tanınmasıyla atılmış, diplomatik ilişkiler ise 1992'de kurulmuştur.³⁰⁷ İkili ilişkiler İsrail'in 1994'te Bakü'de büyükelçilik açmasıyla gelişme göstermiştir. Azerbaycan'a ziyarette bulunan ilk üst düzey yetkili ise İsrail Sağlık Bakanı Efraim Sneh olmuştur. Sneh'in 1996 yılındaki resmi ziyaretini 1997'de İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu'nun Bakü ziyareti izlemiştir. Bu ziyarette Azerbaycan ve İsrail arasında enerji ve savunma sanayi alanlarında işbirliği

³⁰⁶ Yalçın Tahiroğlu, "Güney Azerbaycan'a giden ilk başkan", **NTVMSNBC**, 30.01.2005, (Erişim) <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/307121.asp>, 05.05.2014.

³⁰⁷ Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, (Erişim) [http://mfa.gov.az/files/file/Azerbaycan - Israil_munasibetleri.pdf](http://mfa.gov.az/files/file/Azerbaycan_-_Israil_munasibetleri.pdf), 10.05.2014.

anlaşmaları imzalanmıştır.³⁰⁸ Bu görüşmede İsrail Başbakanı Benyamin Netanyahu, yaptığı Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev'e, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının Akdeniz'in altından İsrail'e uzatılmasını önermiş, bu öneri iki ülke arasında etraflı olarak görüşülmüştür. Ayrıca Netanyahu'nun Aliyev'e, İran'ın köktendinci ideolojisi ve nükleer silahlanma politikasına karşı "İsrail-Azerbaycan-Türkiye arasında işbirliği" önermesi İran tarafından sert bir dille eleştirilmiştir.³⁰⁹ Azerbaycan ve İsrail arasındaki ikili ilişkiler, 1990'lı yıllar boyunca özellikle İran faktörü nedeniyle özellikle İsrail'in çabalarıyla gelişme eğilimi gösterirken 2000'li yıllar Azerbaycan'ın İran faktörünü daha az dikkate aldığı bir dönemin başlangıcı olmuştur. Nitekim İsrail 2000'de ikili ticari ilişkilerin geliştirilmesi için Bakü'ye gönderilen heyetin ziyareti, 2001'de İsrail Başbakan Yardımcısı Navaf Masalhu'nun, 2007'de Başbakan yardımcısı Avigdor Lieberman ve Dışişleri Bakanı Tzipi Livni'nin Bakü ziyaretleri gerçekleştirilmiştir.

Azerbaycan-İsrail ilişkileri özellikle 2008'de İran'ın geliştirmekte olduğu nükleer programa yönelik uygulanan siyasi ve ekonomik yaptırımlar nedeniyle farklı bir boyut kazanmıştır. Bu süreçte iki ülke arasında bir istihbarat anlaşması imzalanmış,³¹⁰ Azerbaycan, Rusya'dan İran'a giden bir kargoyu Buşehr'deki nükleer tesise gittiği gerekçesiyle sevkiyatı engelleyerek³¹¹ İsrail'i memnun edecek bir adım atarken yine aynı yıl içerisinde Tavor silahı, çeşitli roket sistemleri, casus uçakları almak için İsrail'le anlaşmıştır.³¹² Bu noktada Azerbaycan, Ermenistan ile olan Karabağ rekabetinde İsrail'den silah teknolojisi ithal ederken; İsrail, İran ile olan bölgesel rekabetinde Azerbaycan'ı istihbarat operasyonlarının önemli merkezlerinden biri olarak görmektedir. Dolayısıyla Azerbaycan-İsrail ilişkilerinin karşılıklı çıkarlar doğrultusundaki gelişimi her iki ülkeyi de birbirine daha fazla yakınlaştırmıştır. İki ülke arasındaki en yüksek seviyeli ilk ziyaret ise İsrail

³⁰⁸ Elnur İsmayilov, "Azerbaycan-İsrail Stratejik Ortaklığı", **Bilgesam**, 05 Ocak 2013, (Erişim) http://www.bilgesam.org/incele/1101/azerbaycan-israil-stratejik-ortakligi/#.U23c0Pl_t8E

³⁰⁹ Suat Taşpınar, "Türkiye-İsrail petrol ittifakı", **Sabah**, 01.09.1997, (Erişim) <http://arsiv.sabah.com.tr/1997/09/01/d01.html> , 10.05.2014.

³¹⁰ Fehim Taştekin, "Kafkasya'da İsrail için Cephe Açmak", **Radikal**, 05.03.2012, (Erişim) http://www.radikal.com.tr/yazarlar/fehim_tastekin/kafkasyada_israil_icin_cephe_acmak-1080728 , 10.05.2014.

³¹¹ Haluk Alkan, **a.g.e.**, s. 143.

³¹² Fehim Taştekin, a.g.m.

Cumhurbaşkanı Şimon Perez'in 2009'daki Azerbaycan ziyareti olmuştur.³¹³ İsrail'den 75 şirketin üst yöneticisinin bulunduğu bu ziyarette iki ülke arasında casus uçağı, uydu sistemi *TecSAR* ve zırhlı araç *Namer*'in ortak üretimi konuları ele alınmış,³¹⁴ Azerbaycan'da İsrail lisansı ile pilotsuz uçak üretimi için tesis kurulması ve askeri amaçlı kullanılabilecek uydu üretilmesiyle ilgili ön anlaşmaya varılmıştır. Bu anlaşma üzerine İran tepki olarak Bakü'deki büyükelçisi Muhammed Bagir Bahrami'yi geri çekmiştir.³¹⁵ Ancak Azerbaycan ve İsrail arasında 26 Şubat 2012'de imzalanan 1.6 milyar Dolarlık silah anlaşması Azerbaycan'ın İran'ın tepkisinden çekinmediğini ve iki ülke arasındaki işbirliğinin giderek artmakta olduğunu ortaya koymuştur.³¹⁶

Buna karşın kuzey sınırında gelişmekte olan tehlikenin giderek artmakta olduğunu düşünen İran, Azerbaycan'a yönelik psikolojik bir savaş yürüterek, gelişen İsrail-Azerbaycan ilişkilerinden duyduğu rahatsızlığı açıkça ortaya koymuştur. İran, Ocak 2012'de öldürülen nükleer fizikçi Mustafa Ahmedi Roşan suikastının ardında MOSSAD'ın olduğunu ifade ederken, İran Meclisi Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Komitesi Üyesi Esmail Kovsari Bakü'yü suçlayarak Azerbaycan'ın CIA ve MOSSAD için önemli merkezlerden biri olduğunu iddia etmiştir.³¹⁷ Tahran yönetimi, iddialarını resmi temas kanallarıyla da iletme yolunu seçerek, Azerbaycan'ın İran Büyükelçisi Cavanşir Ahundov'u İran Dışişleri Bakanlığına çağırarak protesto notası vermiştir. Görüşmede, Azerbaycan'ın İsrail istihbarat servisi MOSSAD'la olan ilişkisinden memnuniyetsizlik dile getirilmiştir.³¹⁸ İran resmi makamlarının Azerbaycan-İsrail arasındaki istihbarat odaklı işbirliği dünya basınında da yer bulmuş, İngiliz *The Times* Gazetesi, Bakü'deki İsrail Büyükelçiliği yakınlarında Şimon kod adlı bir MOSSAD ajanıyla yaptığı görüşmede İsrailli istihbaratçı,

³¹³ "İsrail Cumhurbaşkanı Peres Bakü'de", **Milliyet**, 29.06.009, (Erişim)

<http://www.milliyet.com.tr/israil-cumhurbaskani-peres-baku-de/dunya/sondakika/29.06.2009/1112068/default.htm> , 10.05.2014.

³¹⁴ Fehim Taştekin, a.g.m.

³¹⁵ Nerdun Hacıoğlu, "İran'ın 'One Minute'u Aliyev'i durduramadı", **Hürriyet**, 01.07.2009, (Erişim) <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/11977688.asp> , 10.05.2014.

³¹⁶ "Israel signs \$1.6 billion arms deal with Azerbaijan", **Haaretz**, 26.02.2012, (Erişim) <http://www.haaretz.com/news/diplomacy-defense/israel-signs-1-6-billion-arms-deal-with-azerbaijan-1.414916> , 10.05.2014.

³¹⁷ "Iran has proof Azerbaijan aids Mossad, CIA agents: MP", **Press TV**, 22 Şubat 2012.

³¹⁸ Seymour Kazimov, "Azerbaijan Dismisses Iran's 'Mossad' Claims", **Eurasiareview**, 21.02.2012.

Bakü'yü istihbaratın sıfır noktası ve gri bölgesi olarak tanımlamıştır.³¹⁹ İran, Azerbaycan'daki MOSSAD varlığına karşılık, yalnızca Azerbaycan'a nota vermekle kalmamış *Seher* televizyon kanalı ve Azerbaycan İslam Partisi gibi politik yapılar üzerinden geliştirdiği karmaşık ilişkilerle Bakü'de beşinci kol faaliyetlerini yürütürken, Hizbullah'a bağlı suikast hücreleri, Bakü'de sansasyonel eylem hazırlıklarıyla gündeme gelmiştir.³²⁰ Bu bağlamda İsrail'in İran'ı Bakü üzerinden çevreleme politikaları, kritik bir çizgide devam ederken Azerbaycan-İran ilişkilerini daha fazla germiştir. Azerbaycan'ın bağımsızlığını, kendi sınırları içerisinde yaşamakta olan yoğun Türk nüfusu nedeniyle etnik bir tehlike olarak algılayan İran, Erivan'la olan ilişkilerini çeşitlendirerek Azerbaycan'ın Güney Kafkasya'daki etkisini sınırlandırmayı hedeflemiştir.³²¹

4.2.2.2. Tahran'ın Erivan'la Gelişen İlişkileri

İran ile Ermenistan arasındaki resmi ilişkilerde, ilk adım 1991 yılında İran'ın Ermenistan'ı tanımasıyla atılmış, diplomatik ilişkiler ise 1992'de kurulmuştur. 1992'dan itibaren İran ve Ermenistan arasında ekonomik, kültürel, teknik ve finansal alanda birçok anlaşma imzalanmıştır.³²² İran ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin temel eksenini İran-Azerbaycan ilişkileri oluşturmuştur. SSCB'nin dağıldığı süreçte Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması ve İran'daki Türkler ile bütünleşmeyi hedefleyen Elçibey'in iktidara gelmesinden ötürü kaygı duyan İran, Ermenistan ile ilişkilerini geliştirerek Azerbaycan'ı dengelemek istemiştir.³²³ Dolayısıyla İran'ın Azerbaycan'a yönelik tehdit algısı Tahran-Erivan ilişkilerinde belirleyici olmuştur. Bu bağlamda İran-Ermenistan ilişkilerinin ilk test alanı Karabağ sorunu olmuştur. İran, Karabağ sorununda Azerbaycan ve Ermenistan arasında bir denge politikası

³¹⁹ Medical Singer, "Israeli Intelligence Monitoring Iran from Azerbaijan", **The Jewish Press**, 12.02.2012.

³²⁰ "Azerbaycan'da İran Bağlantılı Terör Girişimi Önlendi", **The First News**, 22.02.2012, Çevrimiçi: <http://www.1news.com.tr/azerbaycan/siyaset/20120222121054907.html> , 10.05.2014.

³²¹ Hakan Boz, "İsrail'in Beka Stratejisi ve Azerbaycan", **21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, 14.03.2012, (Erişim) <http://www.21yyte.org.tr/arastirma/azerbaycan/2012/03/14/6529/israilin-beka-stratejisi-ve-azerbaycan> , 10.05.2014

³²² "Bilateral Relations: Iran Islamic Republic of", **Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia**, (Erişim) <http://mfa.am/en/country-by-country/ir/> , 10.05.2014.

³²³ Ali Haydar Şenyurt, "İran-Ermenistan İlişkileri: Tecride Karşı Dayanışma", **Bilgesam**, 27.08.2012, (Erişim) http://www.bilgesam.org/incele/162/iran-ermenistan-iliskileri--tecride-karsi-dayanisma/#.U24oRv1_t8E , 10.05.2014.

izlemiştir.³²⁴ Bu çerçevede İran'ın arabuluculuğuyla Azerbaycan ve Ermenistan arasında 15 Mart 1992'de Tahran'da bir ateşkes memorandumı imzalanmıştır. Ancak Ermenistan'ın Şuşa'yı işgal etmeleri üzerine bu girişim sonuçsuz kalmış hatta İran, Ermenistan'ın bu tutumunu kınamıştır.³²⁵

Buna karşın İran diğer taraftan Ermenistan'ın Karabağ'ı işgal ettiği bu süreçte, Aralık 1992'de Ermenistan'a askeri operasyonları devam ettirebilmesi için gereken doğal gaz ve enerji ihtiyacını sağlamıştır.³²⁶ Yine aynı yıl içerisinde İran ve Ermenistan arasında ticari, ekonomik, bilimsel, kültürel alanlarda birçok anlaşma imzalanmıştır. Bu paralelde İran, 1993'de Türkiye ve Azerbaycan'ın Ermenistan'a yönelik ambargolarına destek vermemiş; hatta 1993'de Ermenistan ile ortak ticaret anlaşması imzalamıştır.³²⁷ İran, Karabağ savaşının devam ettiği bu süreçte Ermenistan'ın gıda, hammadde ve enerji ihtiyaçlarının önemli tedarikçilerinden olmuştur.³²⁸ Diğer taraftan yine aynı yıl içerisinde Azerbaycan'ı da karşısına almamak adına Karabağ konusunda bazı küçük manevralar yaparak Karabağ mağduru vatandaşlara iş imkânı sağlanabilmesi için ise Azerbaycan'a 500 bin ABD Doları hibe etmiştir.³²⁹ Bu paralelde İran, hem Azerbaycan'ı karşısına almamış hem de Ermenistan'ın Azerbaycan karşısında zor durumda kalmasını engellemiştir.³³⁰ Ancak, İran'ın Azerbaycan ve Ermenistan arasında kurduğu bu denge 1995'de Azerbaycan'ın aleyhine bozulmuştur. Azerbaycan'ın yabancı ortaklarıyla Hazar

³²⁴ Geoffrey Gresh, "Coddling the Caucasus: Iran's Strategic Relationship with Azerbaijan and Armenia", **Caucasian Review of International Affairs**, Vol 1-Winter 2006, s. 3, (Erişim)

<http://www.cria-online.org/Journal/1/Coddling%20the%20Caucasus%20by%20Geoffrey%20Gresh.pdf>, 10.05.2014.

³²⁵ Turgut Demirtepe (Ed.), **Dağlık Karabağ Sorunu; Dar Alanda Büyük Oyun**, USAK, Rapor No: 11-07, Eylül 2012, s. 66.

³²⁶ Soner Cagaptay and Alexander Murinson, "Good Relations between Azerbaijan and Israel: A Model for Other Muslim States in Eurasia?", **The Washington Institute for Near East Policy**, 30.03.2005, (Erişim)

<http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/good-relations-between-azerbaijan-and-israel-a-model-for-other-muslim-state>, 10.05.2014.

³²⁷ "Bilateral Relations: Iran Islamic Republic of", **Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia**, (Erişim) <http://mfa.am/en/country-by-country/ir/>, 10.05.2014.

³²⁸ Emil Suleymanov and Ondrej Ditrych, "Iran and Azerbaijan: A Contested Neighborhood", **Middle East Policy**, Volume 14, Issue 2, June 2007, s.106. (Erişim)

http://home.ku.edu.tr/qdurfurrena/public_html/Hist334/, 10.05.2014.

³²⁹ Gültekin Habibli, **Güney Kafkasya'da Güvenlik Bağlamında İran-Azerbaycan İlişkileri**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2013, s. 23.

³³⁰ Kamer Kasım, **a.g.e.**, s. 146.

Denizi'nden çıkarılacak petrolün dünya pazarlarına ulaştırılmasını öngören Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı anlaşmasından İran'a verdiği %5'lik payı ABD'nin baskısı üzerine iptal etmesinden³³¹ yaklaşık bir ay sonra İran, Ermenistan ekonomik ve siyasal alanlarda işbirliği anlaşması imzalamıştır. Buna göre İran, Ermenistan'a 20 yıl süreyle doğalgaz ve elektrik satışı konusunda anlaşmıştır.³³²

İki ülke arasındaki işbirliğini 1996, 1998 ve 2001 yıllarında sağlık, gümrük, tarım, ticaret, gümrük ve ulaşım alanlarında imzalanan anlaşmalar ile 2002 ile 2011 yılları arasında imzalanan ekonomi, ticaret, enerji, eğitim, teknik ve diğer alanlarda imzalanan anlaşmalar takip etmiştir.³³³ Özellikle İran Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedinejad'ın 23 Aralık 2011'deki Erivan resmi ziyareti³³⁴ sırasında gizli askeri ortaklık iddiaları gündeme gelmiştir. Bu çerçevede Azerbaycan basınında yer alan haberlerde Ermenistan ve İran sınırında, uydu fotoğraflarıyla gözlemlenen iri tonajlı nakliye hareketliliği, Erivan'a ait Hava Savunma Sistemleri'nin işgal altındaki Azerbaycan toprakları üzerinden İran'a taşındığı iddiası gündeme getirilmiştir.³³⁵ Bu bağlamda İran-Ermenistan ilişkileri başta Azerbaycan'ın Güney Azerbaycan'a yönelik etki alanını kısıtlamayı hedeflerken süreç içerisinde Azerbaycan-İsrail ilişkilerinin derinleşmesine yönelik bir dengeleme siyasetine doğru evrilmiştir.

4.2.3. Hazar'ın Statüsü ve Enerji Alanında Farklılaşan Çıkarlar

SSCB ekonomisinin belkemiğini oluşturan Kafkasya ve Orta Asya'daki ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından Sovyetler Birliği'nin nüfuzu altında bulunan bölge, enerji kaynakları ve nakil hatları üzerinden oynanan oyunun mücadele konusu olmuştur. Bu mücadelenin temel amacı ise batılı ülkelerin Körfez

³³¹ Araz Aslanlı, "Asrın Anlaşması'nın İmzalanmasının Üzerinden 19 Yıl Geçti", **The First News**, 20.09.2013, (Erişim) <http://www.1news.com.tr/yazarlar/20130920045741311.html>, 11.05.2014.

³³² Svante E. Cornell, **The Nagorno-Karabakh Conflict**, Report no. 46, Department of East European Studies, Uppsala University, 1999, s. 95.

³³³ "Bilateral Relations: Iran Islamic Republic of", **Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia**, (Erişim) <http://mfa.am/en/country-by-country/ir/>, 10.05.2014.

³³⁴ "Iran's Ahmadinejad to visit Armenia on December 23", **News.am**, 23.12.2011, (Erişim) <http://news.am/eng/news/86859.html>, 11.05.2014.

³³⁵ "Ermenistanın Hhm Sistemleri İrana Taşınıyor", **Yeni Musavat**, 27.12.2011, (Erişim) http://www.musavat.com/new/G%C3%BCnd%C9%99m/114669-ERM%C6%8FN%C4%B0STANIN_HHM_S%C4%B0STEML%C6%8FR%C4%B0_%C4%B0RAN_A_DA%C5%9EINIR, 11.05.2014.

petrolüne olan bağımlılığını azaltmak, bölgedeki kaynaklarını çeşitlendirmek ve Rusya'nın enerji tekelini kırarak Avrasya enerji transferi güvenliğini sağlamaktır. Bu bakımdan Hazar havzasındaki enerji kaynakları Hazar'a kıyıdaş ülkelerin ulusal çıkarlarını ilgilendirdiği kadar uluslararası aktörlerin de bölgeye yönelik ilgisini artırmaktadır. Bu paralel de Azerbaycan, Hazar'daki doğal kaynakların batılı ortaklarla çıkartılması ve işletilmesi politikasını güderken İran, Hazar'ın bölge dışı aktörlere kapalı olması gerektiğini savunmaktadır. Bununla birlikte Azerbaycan, Hazar'ın ulusal sektörel bölünmesi tezini savunurken, İran Hazar'ın ortak paylaşımını ya da %20 prensibine göre eşit olarak paylaşılması tezini savunmaktadır. Dolayısıyla Hazar'ın statüsü hakkındaki tartışmaların Azerbaycan ve İran ilişkilerinde öne çıkan çatışma alanlarından biri olduğu görülmektedir. Bu bağlamda çalışmanın bu kısmında Hazar'ın statüsü hakkındaki tartışmaların ortaya çıkmasında etkili olan faktörler, İran ve Azerbaycan'ın Hazar'ın paylaşılmasına yönelik tezleri ve farklılaşan çıkarları ele alınacaktır.

4.2.3.1. Hazar Sorununun Ortaya Çıkması

SSCB'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan yeni devletlere paralel olarak yeni sorunlar da ortaya çıkmıştır. Yeni devletlerarasındaki en önemli rekabet alanı ise Hazar bölgesi olmuştur. Zengin petrol ve hidrokarbon kaynaklarına sahip olması dolayısıyla Hazar bölgesinin hukuki statüsü ve doğal kaynaklarının paylaşımı sorunu Hazar'a kıyıdaş ülkeler arasında tartışmaya neden olmuştur.³³⁶ Nitekim Hazar bölgesindeki toplam petrol rezervinin 200 milyar varil, doğal gazın rezervinin ise 18 trilyon m³ olduğu tahmin edilmektedir.³³⁷ Bu rakamlar Hazar Bölgesi'nin enerji konusunda ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Bu paralelde SSCB'nin dağılmasından önce yalnızca İran ve SSCB arasındaki ikili ilişkilerin konusu olan Hazar, SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan üç yeni devletle (Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan) çok yönlü bir nitelik kazanmıştır.³³⁸

³³⁶ Sinan Ogan, "Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü", **Türksam**, 14.02.2005, (Erişim)

<http://www.turksam.org/tr/makale-detay/601-yeni-global-oyun-ve-hazar-in-statusu> , 13.05.2014.

³³⁷ Osman Nuri Aras, **Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, İstanbul, Der Yayınları, 2001, s. 5.

³³⁸ Selçuk Colakoğlu, Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu, (Erişim) <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/479/5535.pdf> , s. 107.

Hazar'ın statüsü hakkındaki ilk toplantı 17 Şubat 1992'de Tahran'da gerçekleşmiş ancak toplantıda herhangi bir sonuç elde edilememiştir.³³⁹ Hazar'ın hukuksal statüsünün uluslararası bir sorun haline gelmesi ise 1994'te olmuştur. Nitekim Azerbaycan, Hazar'da Bakü'ye bitişik kıyılarda bulunan Güneşli, Çıracık ve Azeri yataklarının işletilmesi için 1994'te batılı ülkelerin içinde bulunduğu bir konsorsiyum ile anlaşmıştır.³⁴⁰ Bu süreci Azerbaycan'ın uluslararası konsorsiyum ile 1995 ve 1996'da imzaladığı üç ayrı anlaşma ve Tengiz petrol sahası ihaleleriyle Kazakistan'ın attığı adımlar izlemiştir. Bu ihalelere karşı kıyıdaş diğer iki ülke İran ve Rusya tepki göstererek Hazar'ın hukuki statüsünü gündemde tutmuştur. Bu durum hukuki statünün yanı sıra siyasi ve ekonomik unsurlarında sürece dâhil olmasına neden olmuştur. Nitekim Hazar'ın statüsü sadece kıyıdaş ülkeleri değil Hazar'a ilgili olan üçüncü ülkeler de meseleye dâhil olmuştur.³⁴¹

Hazar'ın statüsünü belirlemeye yönelik önemli sayılabilecek ilk adım ise 1996'da Aşkabat'ta yapılan toplantıda atılmıştır. Bu toplantı sonunda üç görüş öne çıkmıştır. Buna göre Azerbaycan, Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesi gerektiğini; Kazakistan, Hazar'da uluslararası hukuk normlarına bağlı kalınarak kıyıdaş ülkeler için karasuları ve münhasır ekonomik bölgelerin belirlenmesi gerektiğini; Rusya ise Hazar'ın 40-50 millik sektörlere bölünmesi ve geri kalan alanın da ortak kullanılmasını savunmuştur. Toplantıda görüşler üzerinde nihai bir uzlaşmaya varılamamıştır.³⁴² Fakat Hazar'ın statüsü belirlenene kadar mevcut rejimin korunması kararlaştırılmıştır.³⁴³ 1992'den bu yana Hazar'ın statüsü hakkında birçok zirve gerçekleştirilmiş olsa da uzlaşmaya varılamamıştır. Zira bu durum Hazar'a kıyıdaş ülkelerin Hazar'ın statüsü konusunda farklı tezleri savunmasından kaynaklanmaktadır. Bu konuda üç temel yaklaşım bulunmaktadır. Birinci yaklaşıma göre Hazar, nevi şahsına münhasır bir bölgedir. Dolayısıyla Hazar'ın yasal statüsü

³³⁹ Raczka, Witt, "A Sea or a Lake? The Caspian's Long Odyssey", **Central Asian Survey**, 2010, s. 206.

³⁴⁰ "Asrın Anlaşması", **Azerbaycan**, (Erişim) http://azerbaijans.com/content_775_tr.html , 13.05.2014.

³⁴¹ Selçuk Colakoğlu, a.g.m., s. 108.

³⁴² Kazbek Zhaiassenbayev, **Hazar Havzası Enerji Kaynakları ve Bölgesel Politikalar 1991-2004**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004, s. 38.

³⁴³ Sinan Ogan, a.g.m.

yalnızca mevcut uluslararası yasal normlarla çözülemez. Bu nedenle statünün belirlenmesi sürecinde yeni normlar üzerinde konuşulmalıdır. Bu yaklaşıma göre Hazar'ın her ülkenin yetki alanı dışında kalan bölgeleri ortak kullanımı gibi geleneksel olmayan uygulamalar dillendirilmektedir.³⁴⁴ İkinci yaklaşımda ise 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi esas alınmaktadır. Buna göre Hazar deniz yatağının kıyı ülkelerine bağlı bölümlerinin eşit bir şekilde bölünmesi ve kalan bölgenin ise bütün kıyıdaş ülkelerin ortak kullanımında olması gerektiğini savunmaktadır. İkinci görüşün ilk görüşten farkı ise kıyıların bölüşülmesinde eşitlik prensibinin öne çıkmasıdır.³⁴⁵ Üçüncü yaklaşımda ise göre Hazar'ın bir göl olduğu ve Hazar'ın yüzde 20 prensibi ile beş eşit parçaya bölünmesi veya tamamıyla ortak kullanıma açılması gerektiği savunulmaktadır.³⁴⁶

4.2.3.1.1. Hazar'ın Statüsü Hakkında Azerbaycan'ın Tezleri

SSCB'nin dağılmasının ardından Azerbaycan, siyasi ve ekonomik açıdan Hazar bölgesinin önemli ülkelerinden biri haline gelmiştir. Zira Azerbaycan, batı sermayesini Hazar havzasına çekmek için önemli roller üstlenmiş ve Rusya'yla birlikte Hazar'ın statüsü konusunda aktif ülkelerden biri olmuştur.³⁴⁷ Bu paralelde Azerbaycan, Hazar'ın statüsü konusunda ilk zamanlarda bu havzayı göl olarak nitelendirmiştir. Azerbaycan, Hazar'ın göl olduğunu savunarak, ona kıyısı olan devletler arasında bölüşülmesini meşrulaştırmak istemiştir.³⁴⁸ Ancak Rusya ve İran'ın Hazar'daki kaynakların ortak kullanımını öngören yaklaşımı karşısında politika değişikliğine gitmiştir. Zira Rusya ve İran, Hazar'ı göl olarak nitelendirerek bu havzayı Deniz Hukuku Sözleşmesi kapsamı dışına çıkarmayı ve sonucun belirlenmesinde 1921 ve 1940'ta SSCB ve İran arasında yapılan anlaşmaların tek başvuru kaynağı olmasını hedeflemişlerdir.³⁴⁹ Bahsi geçen anlaşmalar Hazar'daki yer

³⁴⁴ Ömer Faruk Ünal, "Azerbaycan-Rusya İlişkilerinde Hazar Sorunu", **Journal of Qafqaz University**, Cilt: 2, Sayı: 2, 1999, s. 21.

³⁴⁵ S. Süreyya Terzioğlu, "Hazar'ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri", **ÖAKA**, Cilt:3, Sayı: 5, 2008, s. 34.

³⁴⁶ Selçuk Colakoğlu, a.g.m., s. 115.

³⁴⁷ Kazbek Zhaissenbayev, **a.g.tez**, s. 47.

³⁴⁸ Elnur Soltan, "Hazar'ın Hukuki Statüsü: Çizilmeyen Sınırlar", **Stratejik Analiz**, Cilt 12, Sayı 13, Mayıs 2001, s. 65.

³⁴⁹ Kenan Çelik, Cemalettin Kalaycı, "Azeri Petrolün Dünü ve Bugünü", **Avrasya Etütleri**,

altı kaynaklarının paylaşımını ve ülkelerin sınırlarının tespitini değil ticaret, seyir ve balıkçılık gibi konuları kapsıyor olsa da³⁵⁰ özellikle İran bu anlaşmaları öne çıkartarak öncelikli olarak Hazar'dan yararlanma konusunda eşitlik ilkesini ardından bölgenin Hazar'a kıyısı olmayan ülkelere kapalı tutulmasını hedeflemiştir.³⁵¹

Bu durum karşısında Azerbaycan, Hazar'ın bir deniz olduğunu ve 1982 tarihli BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin uygulanmasını istemiştir. Bu kapsamda Azerbaycan, Hazar'ın bir deniz olduğu ve deniz hukuku çerçevesinde her devletin münhasıran egemenlik haklarını kullanabileceğini ve Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesi gerektiği yönünde yeni bir söylem geliştirmiştir.³⁵² Azerbaycan'ın Hazar'ın sektörel olarak bölünmesi gerektiği yönündeki tezi, 1970'de Hazar'ın Sovyet bölgesinin dörde bölünmesi uygulamasına dayandırılmaktadır. Ancak İran, SSCB'nin Hazar'a yönelik bu uygulamayı kendi içinde yaptığı ve bu bölümlenmenin hukuki bir dayanağının olmadığı gerekçesiyle reddetmektedir.³⁵³ Buna karşın Rusya, Hazar'da kendi payına düşen sektörlerde zengin petrol kaynaklarının ortaya çıkması üzerine Hazar'ın statüsü konusunda ulusal sektörel bölünme tezine yakınlaşmış, böylece Azerbaycan'ın siyasal konumunu güçlenmiştir.³⁵⁴

4.2.3.1.2. Hazar'ın Statüsü Hakkında İran'ın Tezleri

İran, Azerbaycan'ın aksine Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesine karşı çıkmaktadır. Bu paralelde İran, Hazar'ın bir göl olduğunu ve kıyıdaş ülkelerle ortaklaşa kullanılması gerektiğini³⁵⁵ zaman zaman da %20 prensibi ile beş eşit parçaya bölmeyi savunmaktadır.³⁵⁶ Hatta Azerbaycan'ın ve Kazakistan'ın Hazar kaynaklarını tek taraflı olarak işletmesini de eleştirmektedir. Temel olarak Hazar kıyıdaş olan ülkelerin rızası olmadan kaynak araması ve işletilmesine karşı durmakta

Sonbahar-Kış 1999, No 16, s. 111.

³⁵⁰ T. Gustafson, A. Reteyum, L. Ruseckas, "The Caspian Sea: Whose Waters? Whose Oil?", **Cambridge Energy Research Associates**, July 1995, s. 15.

³⁵¹ Süreyya Terzioğlu, a.g.m., s. 28.

³⁵² Kenan Çelik, Cemalettin Kalaycı, a.g.m., s. 111.

³⁵³ "Law, Basis of Iran's Action in Caspian Sea", **Tehran Times**, Tahrán, 14 Ağustos 2001.

³⁵⁴ Kazbek Zhaißenbayev, **a.g.tez**, s. 49.

³⁵⁵ Sinan Ogan, a.g.m.

³⁵⁶ Nesip Nesipli, "İran Azerbaycan Görüşmeleri Gerçekleşecek mi?", **Yeni Musavat**, 30.07.2001.

ve 1931-1940'ta SSCB ile İran arasında imzalan anlaşmalara bağlı olduğunu belirtmektedir.³⁵⁷

İran'ın Hazar'ın statüsü konusundaki en önemli rahatsızlığı ise batı sermayesinin bölgedeki nüfuzunun artmasına rağmen, ABD ambargoları nedeniyle İran'ın Hazar pastasından isteğini payı alamamasıdır.³⁵⁸ Nitekim 1994'te Azerbaycan'ın batılı konsorsiyumlarla yaptığı anlaşmalarda İran'a verilen %5'lik pay diğer ortakların baskısı nedeniyle iptal edilmiştir. Daha sonra yapılan projelerde İran'a Şahdeniz doğalgaz yatağı ve Talış-Deniz petrol yatağından %10'luk pay verilmiştir. Aslında İran bu anlaşmaları imzalayarak Azerbaycan'ın petrol politikaları ve Hazar'daki petrol yataklarını *de facto* olarak tanımıştır.³⁵⁹ Buna rağmen İran'ın statüsü konusundaki tavrında öncelikli olarak ulusal sektörel bölünme ile kendisine düşen %12'lik payı yetersiz bulması ve uluslararası aktörleri Hazar'ın dışında tutma çabası bulunmaktadır. Bu paralelde İran, 1998'de Kazakistan-Rusya, 2001'de Rusya-Azerbaycan ve Azerbaycan-Kazakistan arasında Hazar'ın denizaltı kaynaklarında sektörel bölünme ve su üstü kaynaklarının ortak kullanımını kabul eden anlaşmalara karşı çıkmıştır.³⁶⁰

4.3.4. İran ve Azerbaycan Arasındaki Enformasyon Savaşları

Bilgi teknolojilerinin hızlı gelişimi, uluslararası sistemdeki rekabet ve savaşlara bir yenisini daha eklemiştir. Bu paralelde bir ülkenin stratejik hedeflerinin dikkate alındığı ve geleneksel savaş konseptinden farklı olarak bilgi teknolojileri üzerinden o ülkenin bilgi kaynakları, bilgi sistemleri ve bilgi hizmetlerinin hedef aldığı savaş türüne enformasyon savaşları adı vermiştir.³⁶¹ Bu tür savaşlarda hedef alınan ülkenin askeri, ekonomik, kültürel ve siyasi alt yapılarını çökmek için gerçekleştirilen bilgi tabanlı faaliyetler, enformasyon savaşlarının en önemli tarafını olmuş ve kitle iletişim araçları enformasyon savaşlarında önemli roller üstlenmiştir.

³⁵⁷ "Hazar'da Kavga Kızıştı", **Radikal**, 09.07.1998.

³⁵⁸ Kazbek Zhaissenbayev, **a.g.tez**, s. 42.

³⁵⁹ "Muharibe Edek, Yoksa...!", **Bizim Esr**, Bakü, 04.09.2001.

³⁶⁰ Selçuk Colakoğlu, a.g.m., s. 112.

³⁶¹ Mustafa Sağsan, "Bilgi Savaşı: Siperlerden Klavyelere Taşınan Savaşın Anatomisi", **Avrasya Dosyası**, İstihbarat Özel, Yaz: 2002, Sayı: 2, s. 221.

Özellikle barış dönemlerinde ülkeler arasındaki gerilimler, hedef kitlenin düşüncelerini etkilemeye yönelik olarak gerçekleştirilen televizyon programları, internet ve radyo yayınları ile siperlerden klavyelere taşınmıştır. Bu paralelde İran ve Azerbaycan ilişkilerindeki çatışma alanlarından birini de enformasyon savaşları oluşturmaktadır. İran, Azerbaycan'a yönelik enformasyon savaşında özellikle *Seher Tv*'yi kullanırken; Azerbaycan belirli bir televizyon kanalını kullanmaktan ziyade ilişkilerin gerildiği dönemlerde resmi devlet kanalında düzenlenen programlarla iddialara karşılık vermektedir. Çalışmanın bu kısmında İran'ın Azerbaycan'a yönelik olarak kullandığı propaganda araçlarından *Seher Tv*'nin amaç, hedef ve faaliyetleri incelenerek, buna karşı Azerbaycan'ın geliştirdiği yöntemler anlatılacaktır.

4.2.4.1. İran'ın Azerbaycan'a Yönelik Propaganda Araçları ve *Seher Tv* Örneği

İran, televizyon kanalları üzerinden Azerbaycan toplumu üzerinde nüfuz alanı oluşturmaya çalışmaktadır. İran her ne kadar bu televizyon kanallarının siyasi motiflerini örtmeye çalışsa da Azerbaycan bu durumdan rahatsız olmaktadır. Azerbaycan'a yönelik propagandalarda İran, 1992'de kurulan *Seher Tv*'yi kullanmaktadır. *Seher Tv*'nin resmi internet sayfasında yer alan bilgilere göre kanal, İran dışında yaşayan "Azeri dilli" ve özellikle Azerbaycan'da yaşayan izleyiciler için yayın yapmaktadır. Kanalin temel amacı ise İran İslam Devrimi'nin etkisini sınır ötesine taşımak, İran ve Azerbaycan'daki Müslüman halklar arasındaki ilişkileri güçlendirmektir. Bu paralelde *Seher Tv*, her yaş grubundan izleyiciye hitap edecek yayınlar yapmaktadır.³⁶² Bu paralelde *Seher TV*'de Azerbaycan'da yaşanan tüm siyasi ve toplumsal gelişmeler hakkında Azerbaycan televizyon kanallarının yer vermediği haberlere yer verilmekte, programlarda Aliyev Hükümeti'ne muhalif gazeteler okunarak, muhalif yazarlar yayına alınmaktadır. Böylece *Seher Tv* ülkedeki muhalifler için ideal bir ortam sunmaktadır. Nitekim *Seher Tv*, Azerbaycan'ın özellikle güney bölgelerinde belirli ölçüde izleyici kitlesini yakalamış, hatta yurtdışındaki Azerbaycanlıların bir kısmı tarafından da takip edilmektedir.

³⁶² "Seher televizyonunun Azeri hizmeti", **Seher Tv**, (Erişim) <http://azeri.sahartv.ir/hagqimizda-128#sthash.MRnZhZqG.dpuf>, 14.05.2014.

Seher Tv'nin programlarında İran'ın Azerbaycan'a yönelik sistematik ve planlı bir yayın politikası izlediği görülmektedir. Bu paralelde özellikle yolsuzluk, işsizlik, eğitim ve toplumsal sorunlar ile dini konularda programlar yapılmaktadır. Yayınlarda Türkçe-Farsça karışık kullanılmakta ve programlardaki sunumlarda kullanılan dil, Farsça dilbilgisi kurallarına uygun şekilde yapılmaktadır. Birçok programda Azerbaycan'ın geçmişte İran'ın parçası olduğu düşüncesi işlenmekte, bölgedeki gelişmelerde İran olmadan yapılan girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanacağı propagandası yapılmaktadır. Bu kapsamda *Seher Tv* yayınlarda ABD ve İsrail'in bölgeye yönelik politikalarını ve NATO'nun Güney Kafkasya'daki faaliyetlerini sık sık eleştirmektedir. Özellikle İran-Azerbaycan ilişkilerinin gerildiği dönemlerde açıkça Aliyev Hükümeti'ni hedef alan yayınlar yapılmaktadır.³⁶³ *Seher Tv*, zaman zaman Azerbaycan'daki etnik farklılıklar üzerinden yaptığı yayınlar ile İran'ın Azerbaycan'a karşı manevra alanını genişlemektedir. Örneğin 24 Haziran 2008'de *Talış'ın Sesi* Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Novruzeli Memmedov ve gazete çalışanlarından Elman Quliyev vatana ihanet ve İran ajanlığı suçundan birinin 10 diğerinin 6 yıl hapse mahkûm edilmesi üzerine *Seher Tv*'de yayınlanan Pusula isimli programda Aliyev Hükümeti'nin ülkedeki Talışlara yönelik ayrımcı politikalar izlediği yönünde yayın yapılmış, özellikle Novruzeli'nin Talış etnik kökeninden olduğu için tutuklandığı görüşü işlenmiştir.³⁶⁴

4.2.4.2. Azerbaycan İran'ın Propaganda Araçlarına Yönelik Tavrı

İran, Azerbaycan'a yönelik propaganda faaliyetlerini, *Seher Tv* kanalı üzerinden yürütürken, Azerbaycan, İran'ın propaganda faaliyetlerine resmi devlet kanalı üzerinden kısmi olarak yanıt vermektedir. Özellikle İran'ın Azerbaycan üzerindeki baskısının arttığı dönemlerde Azerbaycan, *Seher Tv* üzerindeki baskıyı arttırmaktadır. Bu paralelde Şubat 2012'de İran ile ilişkilerin İsrail-Azerbaycan ilişkilerinin derinleşmesi nedeniyle gerilmesi, *Seher Tv* çalışanlarının

³⁶³ X.Əfqani, "SEHER" neden "açılır?": İran TV-lerinin efir "muharebesi", **Ayna.az**, 07.07.2012, (Erişim) <http://www.ayna.az/archive/2012-07-07/siyaset/10024-SeherTV-IranTV-efir>, 14.05.2014.

³⁶⁴ "İran Azərbycana Karşı Enformasyon Savaşı Yapıyor" **GünAzTv**, 04.07.2008, (Erişim) <http://www.gunaz.tv/?id=2&vmode=1&slID=4958&lang=1>, 14.05.2014.

tutuklamalarıyla sonuçlanmıştır.³⁶⁵ Tahran bu durum karşısında Azerbaycan'a nota vererek, İranlı gazetecilerin Bakü'de tutuklanmasının uluslararası normlara aykırı olduğunu ve serbest bırakılmaları gerektiğini bildirmiştir.³⁶⁶ Yine bu doğrultuda İsrail'in Azerbaycan ile geliştirdiği ortaklık, Bakü-Tahran ilişkilerinin karşılıklı psikolojik bir savaşa dönüşmesinde önemli gelişmeleri beraberinde getirmiştir. İran'da Azerbaycan aleyhinde gerçekleştirilen konferanslar ve *Hizbullah Ensari* üzerinden yöneltilen açık tehditler ve resmi devlet kanalı *PressTV* aracılığıyla Azerbaycan siyasilerini hedef alan açıklamalara karşı Bakü, aynı ölçüde karşılık vermiştir. Azerbaycan devlet kanalı *AzTv*'den dünya kamuoyuna Azerbaycan'da Milli Güvenlik Birimi tarafından düzenlenen bir operasyonla İran istihbarat birimi *VEVAK* ve *Hizbullah* üyelerini gözaltına alındığı duyurulmuştur. Ancak ilginç olan husus ise Azerbaycan Milli Güvenlik Birimi'nin operasyonu 2008 yılında düzenlemiş olmasına rağmen kamuoyunu dört yıl sonra yani 2012'de bilgilendirilmiş olmasıdır.³⁶⁷

Azerbaycan, İran'ın propaganda faaliyetlerine *Seher Tv* çalışanlarını baskı altına alarak ve Azerbaycan'daki çeşitli televizyon kanallarının yayınları aracılığıyla yanıt vermekte bununla birlikte farklı seçenekler üzerinde de durmaktadır. *Musavat* Gazetesi'nin 20 Mart 2012 tarihli haberine göre İran'ın Azerbaycan'a yönelik enformasyon savaşından rahatsız olan Aliyev Hükümeti'nin karşı propaganda yapmak için bir televizyon kanalı kuracağı iddia edilmiştir. Habere göre İran özellikle *Seher TV* üzerinden Aliyev Hükümeti'ni hedef alan ve Azerbaycan'ı Siyonist olarak nitelendiren yayınları Azerbaycan'ı rahatsız etmektedir. Bu nedenle İran'ın Azerbaycan'ı hedef alan enformasyon savaşında İran'a yanıt verecek ve karşı propaganda yapacak bir televizyon kanalının kurulması planlanmaktadır. Bu planda birkaç seçenek üzerinde durulmuştur. İlk seçenekte Azerbaycan'da yayın yapacak görünürde devletten bağımsız bir televizyon kanalı kurması düşünülmüş ancak bu durumun İran tarafından tepkiyle karşılanacağından hareketle televizyon kanalı kurmak ikinci seçenek olarak ABD'den İran Türklerine yönelik yayın yapan

³⁶⁵ “Son Hapisler İran-Azərbaycan Münasebetlerinin Gerginleştiğini Gösteriyor”, **Musavat**, 20.02.1012.

³⁶⁶ İran, Azerbaycan'a nota verdi, **Vatan**, 21.02.2012.

³⁶⁷ İbrahim Ali, Azerbaycan - İran geriliminin perde arkası, **Dünya Bülteni**, 24.02.2012.

GünAzTv'ye örtülü ödenekten yardım edilmesi, personel sayısının ve niteliğinin artırılması, Türksat'a girişi için gerekli yardımın sağlanması fikri tartışılmıştır. Habere göre son seçenek olarak ise yürütülecek enformasyon savaşında İran'a karşı yayın yapacak televizyon kanalının devlet tarafından Azerbaycan'da kurulması ve kimliğini de gizlenmeden yayın yapması üzerinde tartışılmıştır. Bahsi geçen televizyon kanalı için ise Kuzey ve Güney Azerbaycan Türklerinin birleşmesi mesajını taşıyan *Bütöv Azərbaycan* adının verilmesi düşünülmüştür.³⁶⁸ İran ile yaşanan enformasyon savaşında Azerbaycan tarafından kurulması planlanan televizyon kanalı projesi basında tartışılmış olsa bu konuda somut adımlar atılmamıştır. Ancak iki ülke arasındaki enformasyon savaşı ilişkilerdeki tansiyonun yükselmesine bağlı olarak devam etmektedir.

³⁶⁸“İktidar İrana Karşı Yeni Televizyon Kuruyor”, **Musavat**, 20.03.2012.

SONUÇ

İran ve Azerbaycan coğrafyaları arasındaki ilk etkileşim XI. Yüzyılda Selçuklu hakimiyeti ile başlamıştır. Bölgenin demografik yapısı Selçukluların fetihleriyle Türkler lehine değişmeye başlamış, bu durum Oğuzların kitlesel göçleriyle zirve noktaya ulaşmıştır. Ancak Selçukluda yaşanan taht kavgaları ve merkezi otoritenin sarsılması nedeniyle bölgeyi 1161-1221 arasında Atabeyler; daha sonra ise Moğollar yönetmiştir. Ancak Moğol akınları onları bölgenin tek hakim gücü yapmamış, bu dönemde Harzemşah komutanları, Memluk emirleri ve Atabeyler de bu siyasi güç mücadelesinin diğer tarafları olmuştur. Dolayısıyla bu rekabet nedeniyle bölgedeki Moğol hâkimiyeti ancak 1258’de kurulabilmiştir. 1317’den itibaren Moğol siyasi gücünün zayıflamasıyla ülke önce Çobanoğulları ardından ise Celayiroğullarının kontrolüne girmiştir. Bu süreçte bölgedeki nüfuz mücadelelerinde yer almayan ancak Anadolu’daki gücünü arttıran Karakoyunlular, bölgenin yükselen ülkelerinden biri olmuştur. Karakoyunlular, 1410’da siyasi rakiplerini ortadan kaldırarak İran ve Azerbaycan coğrafyasının hakimi haline gelmiştir. Karakoyunluların ardından bölge önce Akkoyunluların ardından da Safevilerin kontrolüne geçmiştir.

Başlangıçta bir tarikat olan Safeviler, Anadolu’daki göçebe Türk aşiretlerinin de desteğini alarak, 1501-1732 arasında İran ve Azerbaycan’ın tek egemen gücü olmuştur. 1732’den sonra merkezi otoritenin zayıflamasıyla önce Afşarlar ardında da Kaçarlar devlet otoritesini tesis etmişlerdir. Ancak bu süreçte giderek güçlenen ve sıcak denizlere inmek üzere yayılmacı politikalar izleyen Rusya ile Kaçarlar Güney Kafkasya’da karşı karşıya gelmiştir. XIX. Yüzyıl’da iki ülke arasında yaşanan mücadele sonunda 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Antlaşmalarıyla Kafkas sıra dağlarıyla Hazar Denizi arasındaki bölge Rusya hakimiyetine girmiştir. Böylece 1828’den itibaren İran ve Azerbaycan arasındaki etkileşim devam etse de bu coğrafyalardaki siyasi süreçler yol ayrımına girmiştir.

Rus Çarlığı'nın kontrolüne giren Azerbaycan'da 1860'lardan itibaren Türk burjuvazisinin gelişimiyle doğru orantılı olarak Türk siyasal kimliği de oluşmaya başlamıştır. Böylece Türklerin 1900'lerin başından itibaren yürüttükleri siyasal faaliyetler sonucunda Rus dumasında temsil hakkı kazanılmıştır. 1917 Bolşevik İhtilali, Azerbaycan'da önemli siyasal gelişmelerin de başlangıcı olmuştur. Sovyet baskısı ve yeni siyasal ortamı fırsat olarak değerlendiren Azerbaycan'ın ileri gelenleri, 1918'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetini ilan etmiştir. Ancak Azerbaycan'ın bağımsızlığı uzun sürmemiş, Sovyetlerin askeri müdahalesi ile Azerbaycan 1920'de işgal edilmiştir. Buna karşın İran, 1828'den sonra ağır ekonomik koşullar ve siyasi krizler ile zayıf düşmüştür. Ülkede yeni yeni oluşan burjuvazi ve ulema sınıfı bu nedenle kendisini iktidarın karşısında konumlandırarak 1905'te meşrutiyet sürecini başlatmış olsa da ülkedeki çalkantılı dönem uzunca bir süre devam etmiştir.

1920'li yıllar Azerbaycan ve İran açısından yeni siyasal gelişmelerin habercisi olmuştur. Nitekim Azerbaycan'ın Sovyetler tarafından işgali ile Azerbaycan'da kitlesel eylemler yaşanırken; 1925'te İran'da yaşanan hanedan değişikliğiyle tahta Pehleviler çıkmıştır. Azerbaycan'da 1920-1930 arasında Sovyet işgaline karşı birçok ayaklanma meydana gelmiş; Sovyet yönetimi bu isyanları 1933'te Azerbaycan birinci sekreterliğine getirdiği Cafer Bağirov'la bastırmıştır. Ancak 1953'te Stalin'in ölümüyle Stalinizmin Azerbaycan üzerindeki yıkıcı etkisi azalmaya başlamıştır. 1954'te İman Mustafayev ile başlayan iyileşme süreci 1969'da Haydar Aliyev ile birkaç basamak daha yukarı çıkartılmıştır. 1982'den sonra Azerbaycan toprakları Ermenistan'ın Karabağ'a yönelik yayılmacı politikalarının hedefi olmuştur. Karabağ ve buna bağlı olarak gelişen sorunlar karşısında ülkedeki birçok grup Elçibey liderliğindeki AHC etrafında örgütlenerek Azerbaycan'ın bağımsızlık sürecini başlatmış, Azerbaycan 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir.

Buna karşın İran'da 1925'te yaşanan hanedan değişikliği ülke siyasetinde önemli kırılmalara yol açmıştır. Kaçarları devirerek iktidarı ele geçiren Rıza Şah, İran'da Fars kimliğine dayalı merkezi bir devlet inşa etmeye çalışmıştır. Onun bu girişimleri oğlu Muhammed Rıza tarafından devam ettirilmiş esnaf, ulema ve

muhalif aydınların gücü sınırlandırılmak istenmiştir. Ancak şahın bu uygulamaları toplumun bütün kesimlerinin rejime karşı bir araya gelmesiyle sonuçlanmıştır. Bu paralelde şah, 1979'da ülkeyi terk etmek zorunda kalmış, İran'a yeni orta sınıf ve ulema hakim olmuştur. Kısa süre içerisinde iktidarı ele geçiren radikal muhafazakarlar, İran İslam Cumhuriyeti'ni ilan etmişler ve yeni rejimin ana ekseninde dini liderin bulunduğu *Velayet-i Fakih* çevresinde inşa edilmiştir. Humeyni dönemi İran'ı iç ve dış politikada radikal söylemler ve idealist politikalar izlenmeye çalışılırken onun ardından ülke siyasetinde söz sahibi olan Rafsancani daha ılımlı söylemler ve realist politikalar izlemeye çalışmıştır.

Bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından Azerbaycan ve İran dış politikalarının genel çerçevesini ülkenin jeopolitik konumu, tarihi gelişimi, demografik yapısı ve ekonomik kapasitesi belirlemiştir. Azerbaycan ve İran sahip oldukları jeopolitik konumları nedeniyle hem önemli avantajlara sahip olmuş hem de büyük risklerle karşı karşıya kalmışlardır. Azerbaycan'ın Orta Asya, Orta Doğu ve Ön Asya arasında bir kuşakta bulunması ve enerji rezervleriyle öne çıkan Hazar'a kıyısının bulunması jeopolitik konumunun dış politika üzerinde önemli faktör olmasını sağlamıştır. Buna paralel olarak İran'ın bölgeler arasında geçiş noktasında olması, açık denizlere çıkışının bulunması ve Hazar Denizi ile Basra Körfezi arasında yer alması dış politikadaki etki alanını genişletmiştir. Öte yandan gerek Azerbaycan gerekse İran'ın tarih boyunca birçok kez işgale uğramış olmaları güvenlik politikalarına önem vermelerine zemin hazırlamıştır. Bu açıdan Azerbaycan, Rusya ile denge, İran ile kontrollü gerilim, Türkiye ile müttefik olma siyaseti izlerken; İran, batı ülkeleriyle gerilim, Türkiye ile denge, Rusya ile müttefik olma siyasetini izlemektedir.

Meseleyi demografik boyutuyla ele alacak olursak iki ülke arasında ortak özelliklerin varlığı öne çıkmaktadır. Azerbaycan'da etnik nüfusun neredeyse tamamına yakını Türklerden, dini nüfusun ise yaklaşık üçte ikisi Şii Müslümanlardan oluşurken; İran'da etnik nüfusun önemli bir bölümü Fars ve Türklerden; dini nüfusun ise tamamına yakını Şii Müslümanlardan oluşmaktadır. Bu bakımdan İran, sahip olduğu Şii potansiyel ile Ortadoğu'daki Şii unsurları etki alanına almak isterken;

Azerbaycan, sahip olduğu demografik özellikler nedeniyle Pan-Türkist ya da Şii İslamcı retorikten uzak dursa da zaman zaman İran'daki yoğun Türk nüfusuna yönelik siyasi bir nüfuz alanına sahip olduğunu vurgulamaktadır. Dış politika üzerinde etkili olan bir diğer faktör ise ülkelerin ekonomik kapasitesidir. Bu bağlamda her iki ülkenin temel ekonomik dayanakları ağırlıklı olarak enerji rezervleridir. Azerbaycan, ekonomik kalkınmasında ve bunun bir çeşit diplomasi aracı olarak kullanılmasında Hazar petrolleriyle öne çıkarken; İran, Basra Körfezi'nden çıkardığı petrol ile dünyanın ikinci büyük petrol üreticisi olarak ekonomisini ayakta tutmaktadır. Ancak ekonomisinin ağırlıklı olarak petrole dayalı olması İran'ın bu alanda rakipleri tarafından baskı altına alınmasına neden olmaktadır.

Ortak devlet ve tarih mirasına sahip olan Azerbaycan ve İran, 1828 Türkmençay Antlaşması'nın ardından karşılıklı etkileşim içinde olsalar da kendi siyasi coğrafyaları içerisinde farklı siyasal süreçleri yaşamıştır. Azerbaycan ve İran'ın iki egemen devlet olarak karşılıklı ilişkileri ise 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından kurulabilmiştir. Ancak iki ülke arasında demografik ve tarihi açıdan birçok benzerlik bulunsa da farklı siyasi denklemlerde yer almaları ve farklılaşan enerji politikalarına sahip olmaları gibi nedenlerden ötürü iki ülke arasındaki ilişkiler, 1991'den bu yana işbirliği ve çatışma zemininde devam etmiştir. 1991-1992 arası dönemde ilişkilerin seyrini İran'ın Azerbaycan'a yönelik şüpheleri ve toprak bütünlüğüne yönelik endişeleri belirlemiştir. İran, başta Azerbaycan'ı tanıyıp tanımama konusunda kararsız kalsa da kısa bir süre sonra Azerbaycan pazarından pay almak, Güney Azerbaycan'a yönelik olası tehlikeleri engellemek ve üçüncü ülkelerin Kafkasya'daki nüfuzunu dengelemek için 1991'de Azerbaycan'ı tanımıştır. Buna karşın Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ayaz Muttalibov, İran'ın endişelerini ortadan kaldırmak adına ilk resmi ziyaretini İran'a gerçekleştirmiş ve ziyarette bulunan heyet İran'ın toprak bütünlüğüne saygı duydukları mesajını vermiştir. Ancak, Azerbaycan ve İran arasındaki ilişkiler henüz rayına oturmadan Haziran 1992'de *Bütöv Azerbaycan* fikrini savunan Ebulfez Eliçbey'in cumhurbaşkanı olarak seçilmesi ilişkilerde gerilim dolu bir dönemin habercisi olmuştur. Bu dönemde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Elçibey, Güney

Azerbaycan Türklerinin siyasal haklarına yönelik bir retorik benimserken; İran, Azerbaycan'daki muhaliflere sempati göstermiş ve Haydar Aliyev yönetimindeki Nahçıvan ile iyi ilişkiler geliştirmiştir.

Azerbaycan ve İran arasındaki gerilimli dönem, ülkede yaşanan iç karışıklıklar cumhurbaşkanı Elçibey'in iktidarını Haydar Aliyev'e bırakmasıyla kontrol altına alınmıştır. Aliyev, İran'ın enerji alanındaki taleplerini belirli ölçüde karşılayarak, bazı tavizler vermiştir. Buna karşılık İran Cumhurbaşkanı Haşim Rafsancani'nin 1993'teki Azerbaycan ziyaretinde önemli ikili anlaşmalara imza atılarak önyargıların giderilmesi amaçlanmıştır. Ancak iki ülke arasındaki gerilim ilişkilerdeki ihtilaflı konular nedeniyle tam anlamıyla ortadan kaldırılamamıştır. İran ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler bu tarihten itibaren kontrollü gerilim stratejisiyle yönetilmiştir. Azerbaycan'da 2003'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde iktidarı Haydar Aliyev'in oğlu İlham Aliyev devralmıştır. İlham Aliyev, iktidara geldikten sonra İran'la ilişkilerde Haydar Aliyev'in belirlediği çizgide yürümeye devam etmiştir. İlham Aliyev, uluslararası politikada İran aleyhinde oluşan siyasi iklimi Azerbaycan'ın lehine çevirmeyi bilmiş, Haydar Aliyev'den farklı olarak İran'la ilişkilerde zaman zaman Güney Azerbaycan kozuna kullanabileceğini de göstermiştir.

Azerbaycan'ın İran ile ilişkileri bağımsızlığını ilan ettiği 1991'den itibaren şüphe ve kontrollü gerilim ikilemi içerisinde gelişmiştir. Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması, demografik açıdan yoğun Türk nüfusuna sahip olan İran'ı kaygılandırmıştır. Üstelik daha sonra buna Hazar'ın statüsü ve farklılaşan enerji çıkarları, her iki ülkenin de farklı siyasi dengeler içerisinde yer alması ve zaman zaman iki ülke ilişkilerinde krize neden olan enformasyon savaşları gibi çatışma alanları da eklenince iki ülke arasındaki gerilim süreklilik kazanmıştır. Buna karşın gerek Azerbaycan gerek İran bu gerilimin sıcak çatışmaya dönüşmesi riskine karşılık ticari ilişkiler ve siyasi anlaşmalarla gerilimi kontrol altında tutmayı hedeflemişlerdir.

İki ülke arasında işbirliği zeminindeki ilk alan, karşılıklı ticari ilişkilerden oluşmaktadır. Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından İran sermayesi bu yeni pazarda pay sahibi olabilmek adına girişimlerde bulunmuştur. İranlı işadamlarının bu adımı her iki ülkenin resmi otoriteleri tarafından desteklenmiş ve teşvik edilmiştir. Bu kapsamda Azerbaycan ve İran arasında ticari faaliyetlerin gelişebilmesi için toplam otuza yakın antlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmalarda özellikle enerji, ulaşım, turizm ve karşılıklı yatırımların teşviki/korunması gibi konulara önem verilmiştir. Azerbaycan İran'a enerji, elektrik, maden, plastik ürünler ihraç ederken; İran'dan inşaat malzemeleri, maden, sanayi ve gıda ürünleriyle elektronik cihazlar ithal etmektedir. Ancak iki ülke arasındaki ticaret hacmi siyasi krizlerden doğrudan etkilenmektedir.

İki ülke arasındaki diğer işbirliği alanı ise imzalanan siyasi antlaşmalardır. Bu antlaşmalar siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri alanlardaki işbirliğinin artırılmasını hedeflemektedir. Ancak bahsi geçen alanlardaki antlaşmalar iki ülke ilişkilerini derinleştirmekten ve ülkeleri birbirlerine yakınlaştırmaktan ziyade ilişkilerdeki gerilimleri kontrol altında tutma amacına yöneliktir. Nitekim siyasi antlaşmalarda her iki ülkenin de birbirlerinin iç işlerine karışmamaları ve toprak bütünlüğüne saygı duyması yönünde vurgu yapılmaktadır. Buna karşın ticari alanda karşılıklı yatırımları koruyan ve teşvik eden antlaşmalara rağmen, ilişkilerdeki krizler bu antlaşmaları fiili olarak geçersiz kılmaktadır. Bununla birlikte enerji alanındaki işbirliği antlaşmalarına rağmen Azerbaycan ve İran'ın enerji alanında çıkarları farklılık göstermektedir. Yine kültürel ve askeri alanlardaki antlaşmalar, diğer iki önemli konu başlığını oluştursa da karşılıklı ziyaretler ve ortak programların gerçekleştirilmesini öngörmekten öte geçememektedir. Bu doğrultuda İran ve Azerbaycan arasında imzalanan ve ilişkilerdeki gerilimin sıcak çatışmaya dönüşmesini önleyen antlaşmaların dar kapsamlı ve sınırlı etkiye sahip oldukları görülmektedir.

İran ve Azerbaycan ilişkilerindeki işbirliği alanlarının dar kapsamlı oluşu ilişkilerdeki çatışma alanlarının süreklilik kazanmasına hatta dolaylı bir savaşın unsurları haline gelmesine neden olmaktadır. İki ülke ilişkilerindeki çatışma

alanlarının başında Güney Azerbaycan konusu gelmektedir. Zira, İran'daki Türklerin nüfusu Azerbaycan'ın toplam nüfusundan daha fazladır. Üstelik İran içerisindeki Türkler, yaklaşık on asır boyunca İran'ın siyasal sistemine hakim olmuştur. Ayrıca İran Türklerinin siyasal kimlik arayışları kendisini 1905 Meşrutiyet Devrimi'nde Settar Han hareketi; 1920'de Şeyh Hıyabani'nin Azadistan Devlet'i; 1954'de Mircafer Pişaveri'nin Azerbaycan Milli Hükümeti; 1979 İslam Devrimi'nin ardından Ayetullah Şeriatmedari'nin Müslüman Halk Partisi ve 1991'den sonra Güney Azerbaycan'ın özerkliği/bağımsızlığını savunan siyasal gruplar ile devam ettirmiştir. Aslında İran'da Güney Azerbaycan adından bir idari birim bulunmamaktadır. Güney Azerbaycan, İran Azerbaycanı'nı tanımlamak için kullanılan siyasal bir kavramdır. Tarihi Azerbaycan coğrafyasının bölünmüşlüğüne vurgu yapmak için kullanılan bu kavram, İran'da 1946'da ADC'nin kurulmasının ardından yaygınlaşmıştır. Ancak bugünkü siyasal anlamını 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığının ardından kazanmıştır. Güney Azerbaycan, İran'ın idari yapısına göre Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Erdebil, Zencan, Kazvin ve Hamedan eyaletleri ile Gilan, Kürdistan, İsfahan ve Fars eyaletlerinin bazı şehirlerini kapsamaktadır.

Yalnızca bahsi geçen eyaletlerdeki Türk nüfusu yaklaşık 10 milyon civarındadır. Güney Azerbaycan'daki demografik yapının %90 oranında Türk etnisitesinden oluşması İran'ı siyasal açıdan tedirgin etmekte ve İran'ın Güney Azerbaycan'a yönelik politikalarının temel prensiplerini belirlemektedir. İran'ın Güney Azerbaycan'a yönelik endişesinin temelinde ise 1925'te yaşanan hanedan değişikliği bulunmaktadır. Yaşanan bu değişikliğe paralel olarak iktidarın yeni sahibi olan Pehlevi Şahı Rıza Han, Türklerin siyasal katılımını ve kültürel varlıklarını kısıtlamıştır. İran, Rıza Han'ın Fars kimliğini siyasal sistemin merkezine alan yaklaşımı neticesinde Güney Azerbaycan'ı farklı idari birimlere bölmüş, Türkçe coğrafya adlarını değiştirmiştir. Bu dönemde Türklere etnik olarak Fars oldukları ancak Moğol akınları nedeniyle dillerinin Türkçe olduğu tezi dayatılmıştır. Ancak bu süreç 1979'daki İslam Devrimi ile kısmen değişiklik göstermiştir. Devrimin ardından resmi politikadaki Fars ulusçuluğunun ümmetçiliğe dönüşmesi ile Velayet-i Fakih'e bağlı olan ve etnik taleplerde bulunmayan Türklerin İran'da yeniden siyasal sisteme katılımının önü açılmıştır.

Buna karşın İslam Devrimi'nin önemli isimlerinden Ayetullah Şeriatmedari gibi önderlerin Güney Azerbaycan'a özerklik öngören talepleri sert bir şekilde bastırılmıştır. İran'ın Güney Azerbaycan'a yönelik güvenlik odaklı yaklaşımı bugün hala devam etmekte Türklerin kültürel özerkliği inkar edilmekte, Türkçe eğitim öğretim kısıtlanmakta, Türkçe coğrafi adlar değiştirilmekte, kitle iletişim araçlarında Türkçe-Farsça karışık kullanılmakta ve siyasi aktivistler uzun gözaltı ve tutukluluk süreçleri yaşamaktadır.

Azerbaycan'ın Güney Azerbaycan'a yönelik ilk siyasi faaliyetleri 1941-1946 yılları arasında gerçekleşmiştir. Bir Sovyet cumhuriyeti olan Azerbaycan, SSCB'nin İran petrollerinden fayda sağlama hedefi doğrultusunda Güney Azerbaycan'la yakın ilişkiler kurmuştur. 1946'da SSCB, İran'dan geri çekilince Sovyet Azerbaycanı'nın Güney Azerbaycan'a yönelik faaliyetleri de son bulmuştur. Ancak SSCB'nin 1991'de dağılmasının ardından Azerbaycan'ın Güney Azerbaycan'a yönelik ilgisi yeniden gündeme gelmiştir. Özellikle 1992'de cumhurbaşkanlığı seçimlerini kuzey ve güney Azerbaycan'ın birleşmesini savunan Elçibey'in kazanması üzerine bu ilgi yüksek sesle dile getirilmiştir. Elçibey'in kısa süreli iktidarının ardından cumhurbaşkanı olan Haydar Aliyev ise Elçibey'in *Bütöv Azərbaycan* söylemini terk etmiş, İran'ı bu konuda rahatsız edecek politikalardan uzak durmuştur. Haydar Aliyev'in ardından cumhurbaşkanlığına seçilen İlham Aliyev de bu politikanın takipçisi olmuş, ancak Güney Azerbaycan kartını İran'a yönelik politikalarında bir koz olarak kullanmaktadır. Azerbaycan'ın Güney Azerbaycan'a yönelik politikalarında Elçibey dönemi hariç tutulduğunda Azerbaycan'ın politikalarının romantik söylemden uzak pragmatik esaslara dayandığı görülmektedir.

Azerbaycan, İran'a karşı Güney Azerbaycan üzerinden manevra alanı yaratmaya çalışırken İran, Ermenistan ile kurduğu ilişkilerle bu durumu dengelemeye çalışmaktadır. Ancak bu süreç Azerbaycan-İran ilişkilerini daha da karmaşık bir hale getirmekte; Azerbaycan, İran'ın Ermenistan'la geliştirdiği ilişkilere karşılık İsrail'le ilişkilerini derinleştirmektedir. Böylece İran-Azerbaycan arasındaki çatışma alanlarından biri diğerini de bu denge siyaseti oluşturmaktadır.

Azerbaycan ile İsrail; İran ile Ermenistan ilişkilerindeki ilk adım Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlıklarını ilan ettikleri 1991'de başlamıştır. Azerbaycan ve İsrail arasındaki ilişkiler enerji ve savunma sanayi alanlarında gelişirken; Ermenistan ve İran arasındaki ilişkiler ise enerji ve ticaret alanlarında yoğunlaşmıştır. İran, Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan ettiği ilk aralıkta her iki ülkeyle de ilişkilerinde bir denge politikası izlemiş, Karabağ konusunda inisiyatif üstlenmek istemiştir. Ancak bu denge 1995'te Hazar petrolünün dünya pazarlarına ulaştırılmasını öngören antlaşmadan İran'ın tecrit edilmesi nedeniyle Ermenistan lehine bozulmuştur. İran bu projenin dışında tutulmasından duyduğu rahatsızlığı Ermenistan ile ekonomik ve siyasi işbirliğini geliştirerek göstermiştir.

Buna karşın Azerbaycan-İsrail ilişkileri de İran-Ermenistan ilişkilerinin gelişmesine paralel bir seyir izlemiştir. Azerbaycan-İsrail ilişkileri İsrail Başbakanı Netanyahu'nun 1997'deki Bakü ziyaretiyle derinleşmeye başlamıştır. Ancak Bakü-Tel Aviv arasındaki ilişkiler 1990'lı yıllar İran faktörü nedeniyle İsrail'in gayretleriyle gelişme gösterirken 2000'li yıllar İran'ın daha az dikkate alındığı bir sürecin başlangıcı olmuştur. Azerbaycan ve İran ilişkilerinin çatışma alanlarından biri olan denge siyaseti 2008'de İran'ın nükleer programına yönelik yaptırımlar nedeniyle yeni bir boyut kazanmıştır. Azerbaycan görünürde İran'ın barışçıl amaçlarla nükleer enerji sahibi olabileceği yönünde görüş bildirirken aslında İsrail istihbaratının İran'a yönelik istihbarat operasyonlarının Bakü üzerinden gerçekleştirilmesine göz yummuştur. Buna karşın 2011'de İran ile Ermenistan arasında gizli askeri ortaklık tartışmaları gündeme gelmiştir. Bu paralelde İran-İsrail ve Ermenistan-Azerbaycan ilişkilerinde yaşanan sorunlar Azerbaycan-İran denge siyasetine zemin hazırlamıştır.

Azerbaycan ve İran arasındaki çatışma alanlarına 1994'te bir yenisi daha eklenmiştir. Nitekim SSCB'nin dağılmasından önce yalnızca İran-SSCB ilişkilerinin konusu olan Hazar, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın bağımsızlığının ardından çok taraflı bir nitelik kazanmıştır. Hazar'ın statü konusunda birçok toplantı gerçekleşmiş olsa da herhangi bir sonuç elde edilememiştir. Ancak Azerbaycan, Hazar'ın statüsüyle ilgili tartışmalar devam ederken 1994'te Hazar'ın Bakü kıyılarındaki petrol yataklarının işletilmesi için batılı ortakların bulunduğu bir

konsorsiyum ile anlaşılmıştır. Bu antlaşmayı 1995 ve 1996'daki üç ayrı antlaşma ve Tengiz petrol sahası ihaleleriyle Kazakistan'ın girişimleri izlemiştir. Bu ihalelere Hazar'ın diğer iki ülkesi olan Rusya ve İran tepki göstermiştir. Bu paralelde Azerbaycan Hazar'ın deniz olduğunu, deniz hukuku çerçevesinde her devletin münhasıran ekonomik haklarını kullanabileceğini ve Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesi gerektiği tezini savunmaktadır.

Azerbaycan'ın Hazar'ın deniz olduğu görüşüne karşı İran, Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesine karşı çıkmakta ve Hazar'ın bir göl olduğunu savunmaktadır. İran, zaman zaman Hazar'ın %20 prensibiyle beş eşit parçaya bölünmesini zaman zaman da ortak kullanımını savunmaktadır. İran'ın Hazar'ın statüsü konusundaki itirazının temel nedeni bu havzadan istediği payı alamaması ve bölge dışı aktörlerin Hazar'da faaliyet göstermesidir. Ancak İran, Hazar'ın statüsü konusunda her ne kadar Azerbaycan'a muhalefet etse de 1995'te Şahdeniz doğalgaz ve Talış-Deniz petrol yataklarından %10'luk pay aldığı projeleri imzalayarak Azerbaycan'ın Hazar'daki petrol ve doğalgaz yataklarını *de facto* olarak tanımıştır.

İran ve Azerbaycan ilişkilerindeki çatışma alanlarında yer alan son başlık ise iki ülke arasındaki televizyon yayıncılığına dayalı enformasyon savaşlarıdır. İran bu savaşta Azerbaycan'a karşı *Seher Tv*'yi kullanırken, Azerbaycan belirli bir televizyon kanalından ziyade televizyon yayınları üzerinden karşılık vermektedir. İran'ın *Seher Tv*'si her türden izleyici kitlesine yönelik yaptığı yayınlarla Azerbaycan'a karşı planlı bir yayın politikası izlemektedir. Yapılan programlarda İran lehinde Aliyev Hükümeti'nin aleyhinde propaganda içerikli yayınlar yapılmaktadır. Buna karşı Azerbaycan bazen *Seher Tv* çalışanları üzerindeki baskıyı attırarak, bazen de televizyon kanallarındaki yayınlar üzerinden İran'a karşılık vermektedir.

Genel olarak bakıldığında İran-Azerbaycan ilişkileri işbirliği ve çatışma zemininde yürümektedir. Ancak ilişkilerdeki çatışma alanlarının sayısı işbirliği alanlarından fazladır, bu durum işbirliği alanlarının derinleşmesini engellemektedir. Bununla birlikte iki ülke arasındaki işbirliği alanları ilişkilerin derinleşmesi

amacından ziyade kronik hale gelmiş çatışma alanlarının doğrudan çatışmaya dönüşmesini önlemek amacına yöneliktir. İran ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler çatışma alanlarının kronik hale gelmiş olmasından ötürü daima gerilime açıktır. Ancak her iki ülke de ilişkilerde yer yer ortaya çıkan gerilimin kontrolden çıkmasına izin vermemektedir. Taraflar arasındaki kontrollü gerilim stratejisinin temelinde ise iki ülke halkı arasında ortak motivasyonların varlığı ve krizin büyümesi durumunda üçüncü ülkelerin soruna dahil olma ihtimali bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Sürekli Yayınları

- Açıkkaya, S., (2010). “Çarlık Rusyası Hâkimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 28, s. 403-420.
- Ahmedova, F., (2013). “Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti-95”, **İrs**, No:6, s. 4-9.
- Akdevelioğlu, A., (2004). “İran İslam Cumhuriyeti’nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 1, Sayı 2, Yaz, s. 129-160.
- Ali, İ., (2012, Şubat 21). “Azerbaycan - İran geriliminin perde arkası”, **Dünya Bülteni**.
- Aydoğmuşoğlu, C., (2011). “Abbas Mirza (1789-1833) ve Dönemi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 4 Sayı: 19, Güz, s. 127-137.
- Bayır, E. ve ASLANLI, A. (2001). “Tehdit Merkezli Bir Dış Politika: İran’ın Azerbaycan Politikası”, **Stratejik Analiz**, sayı 18, s. 47-56.
- Berber, S., (2013). “İran’ın Ekonomi Politikası, Yaptırımların Etkisi ve İkilemleri”, **Bilge Strateji**, Cilt 5, Sayı 9, s. 61-84.
- Boz, H., (2012). “Şii Hilalinden Direniş Eksenine İran Dış Politikasında Şiilik”, **21. Yüzyıl**, Sayı:48, s. 65-70.
- Çelik, K. ve Kalaycı, C., (1999). “Azeri Petrolün Dünü ve Bugünü”, **Avrasya Etütleri**, No 16, s. 105-128.

- Dallı, İ., (2013). “İran Dize Geldi mi Gelmedi mi? İran ve Ekonomik Yaptırımlar”, **2023**, s. 36-42.
- Doster, B., (2012). “Bir Bölgesel Güç Olarak İran’ın Ortadoğu Politikası”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 4-Sayı: 22, s. 44-51.
- Durdular, E., (1995). “İran’ın Azerbaycan ve Ermenistan Politikası”, **Avrasya Dosyası**, cilt:2, sayı:1, s. 124-135.
- Durmaz, Ş., (2010). “20. Asrın Başında Azerbaycan’da Modern Bir Eğitim Kurumu: Tağıyev’in Kız Mektebi”, **Journal Of Qafqaz University**, Number 29, Volume 1, s. 98-107.
- Genceliyeva, S. T., (2008). “Tarikteki İlk Milli, Demokratik ve Çağdaş Türk Cumhuriyeti Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (1918-1920)”, **Azerbaycan Türk Kültür Dergisi**, Sayı: 374, s. 14-18.
- Gustafson, T., Reteyum, A. ve Ruseckas, L., (1995). "The Caspian Sea: Whose Waters? Whose Oil?", **Cambridge Energy Research Associates**, s. 1-26.
- Hasanlı, C., (2013). “Nisan 1920 Darbesi Ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin Düşmesi”, **İrs**, No:6, s. 10-14.
- İbrahimov, R., (2012). “Azerbaycan Enerji Politikası: Alternatif Enerji Nakil Hatları Arayışı”, **OAKA**, Cilt:7, Sayı: 14, s. 125-148.
- İpek, C. Doğaç, (2012). “Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies**, XII/1, s. 267-283.
- İslamzade, F., (2004). “Is Azerbaijan Turning Towards Russia?”, **Central Asia and Caucasus Analyst**.

- Karadeniz, Y., (2008). “II. Meşrutiyetin Ön Denemesi: İran Meşrutiyet Hareketi ve Sebepleri (1906)”, **Bilig**, sayı 47, s. 193-214.
- Karadeniz, Y., (2013). “İngiltere’nin İran’da Askeri Darbe İle Rıza Han Pehlevi’yi İktidara Getirmesi (1921). **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 6 Sayı: 27, s. 292-306.
- Keskin, A., (2006). “İran’ın Azerbaycan Politikası”, **Global Strateji**, Sonbahar, Yıl: 2, Sayı:7, s. 92-104.
- Keskin, A., (2007). “İran’ın Yeni Güvenlik Konsepti ve Değişen Küresel Konumu”, **Global Strateji**, Yıl:3, Sayı:10, Yaz, s. 125-144.
- Kılıç, S., (2002). “İran’da İlk Anayasal Hareket 1906 Meşrutiyeti”, *A.Ü.Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt:XX, Sayı:32, s. 143-161.
- Musabeyov, R., (2011). “Azerbaycan’daki Etnik Azınlıklar”, **Avrasya Dosyası**, Cilt:7, Sayı:1, s. 177-196.
- Necefov, N., (1992). “İran’la Azerbaycan Arasında Ortak Anlaşma İmzalanmıştır”, **Azerbaycan Gazetesi**.
- Nesipli, N., (2001). “İran Azerbaycan Görüşmeleri Gerçekleşecek mi?”, **Yeni Musavat**.
- Önal, S., (2008). “28 Mayıs 1918 Olgusu Millileşme Yolunda Azerbaycan’ın Tapusudur”, **Azerbaycan Türk Kültür Dergisi**, Sayı: 374, s. 42-50.
- Recknagel, C., (1999). “Central Asia: US Support Multiple Pipelines from Caspian Sea”, **RFE/RL**, s. 2-11.

- Sağsan, M., (2002). “Bilgi Savaşı: Siperlerden Klavyelere Taşınan Savaşın Anatomisi”, **Avrasya Dosyası**, İstihbarat Özel, Sayı: 2, s. 213-232.
- Saheb, N. ve JAVADİ, M. (1994). “Oil: Azerbaijan Economic Rebirth”, **Azerbaijan International**, Cilt 2, No: 2, s. 7-15.
- Soltan, E., (2001). “Hazar’ın Hukuki Statüsü: Çizilmeyen Sınırlar”, **Stratejik Analiz**, Cilt 12, Sayı 13.
- Şahin, M., (2006). “Şii Jeopolitiği: İran İçin fırsat ve Engeller”, **Akademik Ortadoğu**, Cilt 1-Sayı 1, s. 38-54.
- Şimşir, B., (2012). “Kafkas İslam Ordusu’nun İleri Harekatı ve Bakü Savaşları”, **İrs**, No:3, s. 34-38.
- Terzioğlu, S. S., (2008). “Hazar’ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri”, **OAKA**, Cilt:3, Sayı: 5, s. 26-47.
- Ünal, Ö. F., (1999). “Azerbaycan-Rusya İlişkilerinde Hazar Sorunu”, **Journal of Qafqaz University**, Cilt: 2, Sayı: 2, s. 19-32.
- Yeşilot, O., (2008). “Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 36, s. 187-199.
- Zarınbaf, F., (2008). “Alternatif Moderniteler: Osmanlı İmparatorluğu ve İran’da Meşrutiyetçilik”, **Divan**, (H. Uğur, Çeviri), Cilt 13 Sayı: 24, s. 47-78.
- “Hazar’da Kavga Kızıştı”, (1998, Eylül 9). **Radikal**.
- “Iran has proof Azerbaijan aids Mossad, CIA agents: MP”. (2012, Şubat 22). **Press TV**.
- “İqtidar İrana Qarşı Yeni Televiziya Qurur”, (2012), **Musavat**.

“İran, Azerbaycan’a nota verdi”, (2012, Şubat 21). **Vatan**.

“Law, Basis of İran’s Action in Caspian Sea”, (2001, Ağustos 14). **Tehran Times**.

“Muharibe Edek, Yoxsa...!”, (2001, Eylül 4). **Bizim Esr**.

Süresiz Yayınlar

Abrahamian, E., (2011). **Modern İran Tarihi**, (ŞENDİL, D., Çeviri.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Aliyev, A., (2008). **Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Dış Politikasının Oluşturulması ve Azerbaycan-İran İlişkilerinin Siyasi Ve Askeri Boyutu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İzmir.

Alkan, H., (2010). **Azerbaycan Paradoksu, Azerbaycan’ın İç ve Dış Politikası**, Ankara: USAK Yayınları.

Aras, O. N., (2001). **Azerbaycan’ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, İstanbul: Der Yayınları.

Arazoğlu, (2000). **Mühteser Azerbaycan Tarixi**, Bakı: BAB Kitabxanası.

Arı, T., (1998). **Basra Körfezi ve Güç Dengesi**, İstanbul: Alfa Yayınları.

Arı, T., (2004). **Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, İstanbul: Alfa Yayınları.

Aslanlı, A. Ve Hesenov, İ., (2005), **Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**. Ankara: Platin.

Azərbaycan Tarixi, (2008). 1941-2002-ci illər, VII Cild, Bakı: Elm.

Balbay, M., (2006). **İran Raporu**, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

Beşiriye, H., (2009). **İran’da Devlet Toplum ve Siyaset**, İstanbul: Ağaç.

Cafersoy, N., (2001). **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası (Haziran 1992-Haziran 1993), Bir Bağımsızlık Mücadelesinin Diplomatik Öyküsü**, Ankara: ASAM.

Cornell, Svante E., (1999). **The Nagorno-Karabakh Conflict**, (Report no. 46), Uppsala University: Department of East European Studies.

Dilek, K., (2011). **Türk Cumhuriyetleri’nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında İran’ın Orta Asya Politikaları**, Ahmet Yesevi Üniversitesi, (Rapor, Yayın No: 07), Ankara.

Gezenferoğlu, F., (1995). **Ebülfez Elçibey, Tarihten Geleceğe**, İstanbul.

Gündoğan, Ü., (2008). **İran ve Ortadoğu**, Ankara: Adres Yayınları.

Gürbüz, M.V., (2012). **Kafkasya’da Siyaset Çatışma Ortamı ve Taraf Güçler**, Ankara: Kadim.

Habibli, G., (2013). **Güney Kafkasya’da Güvenlik Bağlamında İran-Azerbaycan İlişkileri**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Halliday, F., (1979). **Iran: Dictatorship and Development**, New York: Penguin Books.

- Hasanlı, C., (2005). **Soğuk Savaşın İlk Çatışması İran Azerbaycanı**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Hasanlı, C., (2011). **Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1953**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Hasanov, A., (2014). **Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ulusal Kalkınma ve Güvenlik Politikası**, İstanbul: Ötüken.
- Karimov, B. (2007). **Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan Cumhuriyetinin Dış Politikası (1993-2003)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kasım, K., (2011). **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya**, Ankara: USAK.
- Kaygusuz, H., (2009). **İran Azerbaycanı'nın Sosyo-Kültürel Yapısı Ve Siyasal Coğrafyası**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Orta Öğretim Sosyal Alanlar Ana Bilim Dalı Coğrafya Öğretmenliği Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Keneş, B., (2012). **İran: Tehdit mi, Fırsat mı?**, İstanbul: Timaş.
- Kırzioğlu, F., (1994). **Gence-Karabağ/Aran ve Şirvan'dan Oluşan Kuzey-Azerbaycan'da İslam Fethi Öncesi Türklüğü Tanıtan "Albanlar Tarihi" (M.Ö.IV.-M.S.X. Yüzyıllar) Üzerine**, XI. Türk Tarih Kongresi Bildiriler, Ankara: Türkiye-Azerbaycan Dostluk Derneği Yayını: 9.
- Kitapçı, Z., (2009). **Azerbaycan ve Horasan İslam Hidayet Güneşi Doğu Turan Yurtlarında**, Konya: Yedi Kubbe.
- Mahdian, A., (2010). **İran'ın Bölgesel Politikaları Çerçevesinde Güney Azerbaycan'ın Sosyoekonomik Yapısı**, Marmara Üniversitesi Ortadoğu

Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu İktisadı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Mehmetov, İ., (2009). **Türk Kafkasyası'nda Siyasi ve Etnik Yapı Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi**, İstanbul: Ötüken.

Memmedov, H., (2004). **Azerbaycan Devleti'nin Dış Politika Stratejileri**, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Strateji Bilimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze.

Nesibli, N., (2000). **Azerbaycan Jeopolitiği ve Petrol**, Bakü: Hazar Üniversitesi Yayınları.

Nesibli, N., (2000). **Azerbaycan-İran İlişkileri: Geçmişte ve Şimdi**, Bakü: Hazar Üniversitesi Yayınları.

Okumuş, Ö. (1980). **İran İslam Cumhuriyeti Anayasası**, İstanbul: Kayıhan Yayınevi.

Özey, R., (1997). **Dünya ve Ülkeler Coğrafyası**, Konya: Öz Eğitim Yayınları.

Özkaya, Ö., (2011). **Amerika'nın Orta Doğu'daki İlk Darbesi: Çizme operasyonu - Nasıl Darbe Yapılır**, İstanbul: Paradoks.

Qasımlı, M., (2006). **Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi**, İstanbul: Kaknüs Tarih.

Resulzade, M. E. (1993). **Kafkasya Türkleri**, İstanbul.

Rustamov, R., (2008). **Azerbaycan Dış Politikasında Kimlik, Tehdit Algılaması Ve Güvenlik Yaklaşımları**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara.

- Saray, M., (1993). **Azerbaycan Türkleri Tarihi**, İstanbul: Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık.
- Sarıkaya, Y., (2008). **Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik**, İstanbul: Ötüken.
- Shaffer, B., (2008). **Sınırlar ve Kardeşler, İran ve Azerbaycanlı Kimliği**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sümer, F., (1999). **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sürücü, B., **İran'ın Etnik, Siyasi, Ekonomik Yapısı ve Komşu Devletlerle İlgili Stratejik Yaklaşımlar**, Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü Strateji Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze, 2005, s. 28.
- Şimşir, S., (2006). **Azerbaycan'ın İstiklal Mücadelesi**, İstanbul: IQ Kültür Sanat.
- Şimşir, S., (2012). **Hayatı ve Şahsiyeti, Mehmet Emin Resulzade**, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Tavkul, U., (2007). **Kafkasya Gerçeği**, İstanbul: Selenge.
- Togan, Z. Velidi, (1981). **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul.
- Yeğin, A., (2013). **İran Siyasetini Anlama Kılavuzu**, Ankara: Seta.
- Yeğin, A., (2014). Devrimin 35. Yılında İran Dış Politikası, **SETA Perspektif**, Sayı: 3.

Yenissey, G., (2008). **İranda Etnopolitik Hareketler**, İstanbul: Ötüken.

Yerasimos, S., (2010). **Milliyetler ve Sınırlar (Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu)**, (Tekeli, Ş., Çeviri), İstanbul: İletişim Yayınevi.

Yılmaz, R., (2012). **Azerbaycan Dış Politikası ve Türkiye**, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı, Avrasya Stratejik Uygulama ve Araştırmalar Merkezi.

Yurdakurban, İ., (2007). **Devrim Sonrası İran Dış Politikası**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Zhaissenbayev, K., (2004). **Hazar Havzası Enerji Kaynakları ve Bölgesel Politikalar 1991–2004**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Editöryal Yayınlar

Demirtepe, T., (Edt.). (2012). **Dağlık Karabağ Sorunu; Dar Alanda Büyük Oyun**, USAK: Rapor No: 11-07.

Dikkaya, M. ve DEMİRCİ, O., (2013). Petrol Doğal Gaz ve Ötesi: Modern Azerbaycan'da İlham Aliyev Döneminin Ekonomi Politikası. Çağrı Erhan (Edt.), **Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan**. 201-218. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Mardanov, S., (2013). Azerbaycan Dış Politikasının Temelleri. Çağrı Erhan (Edt.), **Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan**. 47-54. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Sarıkaya, M., (2006). İran, Türkler ve Türkçe. O. M. Öztürk, ve Y. Sarıkaya (Edt.), **Kaosa Doğru İran – Güncel İran İncelemeleri**, 189- 202. Ankara: Fark Yayınları.

Online Süreli Yayın

Aydoğmuşoğlu, C., (2013). “Safevî Çağına Ait Üç Türkçe Mektup ve Değerlendirilmesi”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 53, 2, 411-420. 01.03.2014 tarihinde <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1839/19375.pdf> adresinden alınmıştır.

Çolakoglu, S., (1998). “Uluslararası Hukukta Hazar’ın Statüsü Sorunu”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 53, No: 1-4, 107-122. 01.05.2014 tarihinde <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/479/5535.pdf> , adresinden alınmıştır.

Əfqani, X., (2012, Temmuz 7). “SƏHƏR" necə açılır?: İran TV-lərinin efir müharibəsi”, **Ayna.az**, 14.05.2014 tarihinde <http://www.ayna.az/archive/2012-07-07/siyaset/10024-SeherTV-IranTV-efir> adresinden alınmıştır.

Elçibey, E., (1998). **Bütöv Azərbaycan Yolunda**, Ecdad Yayınları, Ankara, 23.03.2014 tarihinde <http://bay.tc/pdf/butov-azerbaycan-yolunda.pdf> adresinden alınmıştır.,

Gresh, G., (2006). “Coddling the Caucasus: Iran’s Strategic Relationship with Azerbaijan and Armenia”, **Caucasian Review of International Affairs**, Vol 1, 1-13. 10.05.2014 tarihinde <http://www.cria-online.org/Journal/1/Coddling%20the%20Caucasus%20by%20Geoffrey%20Gresh.pdf>, adresinden alınmıştır.

- Hacıoğlu, N., (2009, Temmuz 1). “İran’ın ‘One Minute’u Aliyev’i durduramadı”, **Hürriyet**, 10.05.2014 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/11977688.asp> adresinden alınmıştır.
- Hassan, Hussein D., (2008, November 25). Iran: Ethnic and Religious Minorities, **Congressional Research Service**, 27.04.2014 tarihinde <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RL34021.pdf> adresinden alınmıştır.
- Heyet, C., (Kasım 2004). “Azerbaycan’ın Türkleşmesi ve Azerbaycan Türkçesinin Teşekkülü”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 7-19. 01.03.2014 tarihinde <http://www.bilinmeyenturktarihi.com/pdf/azerbaycanin-turklesmesi-ve-azerbaycan-turkcesinin-tesekkulu.pdf> adresinden alınmıştır.
- Ismayilov, R., (2006, Ocak 18). “Azerbaijan and Iran: Dangerous Liaisons?”, **Eurasia Insight**, 01.05.2014 tarihinde <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav011906a.shtml> adresinden alınmıştır.
- Ismayilov, R., (2007, Ekim 22). “Caspian Sea: Azerbaijan Differs with Russian on Pipeline Construction”, **Eurasia Insight**, 01.05.2014 tarihinde <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav102207a.shtml> adresinden alınmıştır.
- Kazimov, S., (2012, Şubat 21). “Azerbaijan Dismisses Iran’s ‘Mossad’ Claims”, **Eurasiareview**, 10.05.2014 tarihinde <http://iwpr.net/report-news/azerbaijan-dismisses-irans-mossad-claims> adresinden alınmıştır.
- Khosrokhavar, F., (2004). “The İslamic Revolution In İran: Retrospect after a Quarter of a Century”, **Thesis Eleven**, 76, 70-84. 26.04.2014 tarihinde <http://the.sagepub.com/content/76/1/70.short> adresinden alınmıştır.

Kürkçüoğlu, E., “Azerbaycan’ın Türkleşmesi Tarihine Bakış”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 143-156. 01.03.2014 tarihinde http://www.turkiyatjournal.com/Makaleler/356764988_14.pdf adresinden alınmıştır.

Muradova, M. ve Abbasov, R., (2007). “Azerbaijan Eyes Iran as Baku Seeks to Diversify Energy Imports”, **Eurasia Insight**, 28.04.2014 tarihinde <http://www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav010506.shtml> adresinden alınmıştır.

Nassibli, Nasib L., (t.) "Azerbaijan- Iran Relations: Challenges and Prospects (Event Summary)", **Kennedy School of Government, Harvard University**, 26.04.2014 tarihinde http://belfercenter.ksg.harvard.edu/publication/12750/azerbaijan_iran_relations.html adresinden alınmıştır.

Öztürk, A.U., (2012, Ocak 19). “Pazarlık İstanbul’da”, **Türkiye**, 26.04.2014 tarihinde <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/haber/521437/kunye.aspx> internet adresinden alınmıştır.

Singer, T., (2012). “Israeli Intelligence Monitoring Iran from Azerbaijan”, **The Jewish Press**, 10.05.2014 tarihinde <http://www.jewishpress.com/news/global/israeli-intelligence-monitoring-iran-from-azerbaijan/2012/02/12/> adresinden alınmıştır.

Suleymanov E. ve Ditych, O., (2007). “Iran and Azerbaijan: A Contested Neighborhood”, **Middle East Policy**, Volume 14, Issue 2, 101-116. 10.05.2014 tarihinde http://home.ku.edu.tr/qdurrena/public_html/Hist334/ adresinden alınmıştır.

Süleymanlı, E., (2005). “Sovyetlerin Milli Kimliği Yok Etme Faaliyetleri: ‘Sovyet Halkı’ Denemesi”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 6, 128-134. 01.03.2014

tarikhinde http://www.karam.org.tr/Makaleler/1265282208_suleymanli.pdf adresinden alınmıştır.

Tahiroğlu, Y., (2005, Ocak 30). “Güney Azerbaycan’a giden ilk başkan”, **NTVMSNBC**, 05.05.2014 tarihinde <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/307121.asp> adresinden alınmıştır.

Taşpınar, S. (1997, Eylül 1). “Türkiye-İsrail petrol ittifakı”, **Sabah**, 10.05.2014 tarihinde <http://arsiv.sabah.com.tr/1997/09/01/d01.html> adresinden alınmıştır.

Taştekin, F. (2012, Mart 5). “Kafkasya’da İsrail için Cephe Açmak”, **Radikal**, 10.05.2014 tarihinde http://www.radikal.com.tr/yazarlar/fehim_tastekin/kafkasyada_israil_icin_c_ephe_acmak-1080728 adresinden alınmıştır.

Uyar, M., (2009). “İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunda Hiyerarşı: Askerî Yetkililer Ve Nitelikleri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 49, 1, 33-47. . 01.03.2014 tarihinde <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1517/16716.pdf> adresinden alınmıştır.

Ünal, Ö.F., (t.). “Azerbaycan 1988-1995: Sancı, Kargaşa Ve İktidar”, **The Journal of Qafqaz University**, 1-12. 01.03.2014 tarihinde http://journal.qu.edu.az/article_pdf/1027_305.pdf, adresinden alınmıştır.

Veliyev, A., (2013, Aralık 25). “Azerbaycan Türk Milliyetçiliği”, **NewsAze**, 24.04.2014 tarihinde http://www.newsaze.com/dr._afgan_veliyev_azerbaycan_turk_milliyetciligi_-1-12-sayfa_id-676-y-418-id2-9706 internet adresinden alınmıştır.

Vəliyev, Y., (2009). “Muasir Dövrə Azərbaycan İran-Münasibətləri”, **Tarix və Onun Problemləri**, No:4, 253-259. 02.05.2014 tarixində <http://static.bsu.az/w8/Tarix%20ve%20onun%20problem/2009%20%204/253-259.pdf> , adresindən alınmışdır.

Witt, R., (2010). “A Sea or a Lake? The Caspian’s Long Odyssey”, **Central Asian Survey**, Volume 19, Issue 2, 189-221. 26.04.2014 tarixində http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/713656182#.U4RT3Pl_t8E adresindən alınmışdır.

Yassamine Mather, “Iran's Tudeh Party: A History of Compromises and Betrayals”, *Critique: Journal of Socialist Theory*, 39:4, 616-617. 01.03.2014 tarixində <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/03017605.2011.621250> adresindən alınmışdır.

Yılmaz, R. ve Sayın, F.M., (t.). “Azərbaycan Dış Politikasını Belirleyen Ögeler ve Denge Politikasına Yansımaları”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 23.03.2014 tarixində http://sbedergi.karatekin.edu.tr/Makaleler/425988858_2.pdf adresindən alınmışdır.

“Ahmedinecad: Azərbaycan kardeşimizdir”. (2007, Ağustos 22). **Zaman**, 01.05.2014 tarixində http://www.zaman.com.tr/dunya_ahmedinecad-azerbaycan-kardesimizdir_578911.html , internet adresindən alınmışdır.

“Asrın Anlaşması”. **Azerbajjan**, http://azerbaijans.com/content_775_tr.html 13.05.2014 tarixində internet adresindən alınmışdır.

“Avrupa'nın Rusya'ya bağımlılığını Azeri gazı azaltacak”, **TRT Türk**, 04.03.2014 tarixində <http://www.trtturk.com/haber/avrupanin-rusyaya-bagimlilikini-azeri-gazi-azaltacak.html> internet adresindən alınmışdır.

“Avrupa'nın Rusya'ya bağımlılığını Azeri gazı azaltacak”. (2014, Mart 4). **TRT Türk**, 20.03.2014 tarihinde <http://www.trtturk.com/haber/avrupanın-rusyaya-bagimlilikini-azeri-gazi-azaltacak.html> internet adresinden alınmıştır.

“Azərbaycan - İran münasibətləri”. **aliyev-heritage.org**, 24.04.2014 tarihinde <http://lib.aliyev-heritage.org/az/6163780.html> internet adresinden alınmıştır.

“Azerbaycan'la İran arasında enerji ve ulaşım alanında işbirliği anlaşması imzalandı”. (2010, Kasım 17). **The First News**, 01.05.2014 tarihinde <http://www.1news.com.tr/azerbaycan/ekonomi/20101117032139162.html> internet adresinden alınmıştır.

“Bakü, Hatemi ile sıkı fıkı”. (2004, Ağustos 7). **Radikal**, 29.04.2014 tarihinde http://www.radikal.com.tr/veriler/2004/08/07/haber_124325.php internet adresinden alınmıştır.

“Beynəlxalq Səhər telekanalının Azəri xidməti”. **Seher Tv**, 14.05.2014 tarihinde <http://azeri.sahartv.ir/haqqimizda-128#sthash.MRnZhZqG.dpuf> internet adresinden alınmıştır.

“Ermənistanın Hhm Sistemləri İrana Daşınır”. (2011, Aralık 27). **Yeni Musavat**, 11.05.2014 tarihinde http://www.musavat.com/new/G%C3%BCnd%C9%99m/114669-ERM%C6%8FN%C4%B0STANIN_HHM_S%C4%B0STEML%C6%8FR%C4%B0_%C4%B0RANA_DA%C5%9EINIR internet adresinden alınmıştır.

“Iran's Ahmadinejad to visit Armenia on December 23”. (2011 Aralık 23). **News.am**, 11.05.2014 tarihinde <http://news.am/eng/news/86859.html> internet adresinden alınmıştır.

“Israel signs \$1.6 billion arms deal with Azerbaijan”. (2012, Şubat 26). **Haaretz**, 10.05.2014 tarihinde <http://www.haaretz.com/news/diplomacy-defense/israel-signs-1-6-billion-arms-deal-with-azerbaijan-1.414916> internet adresinden alınmıştır.

“İran Azərbycana Qarşı İnformasiya Mühəribəsi Aparır”. (2008, Temmuz 4). **GünAzTv**, 14.05.2014. tarihinde <http://www.gunaz.tv/?id=2&vmode=1&sID=4958&lang=1> internet adresinden alınmıştır.

“İran İstihbarat Örgütü'nün Anatomisi”. (t.y.). Türk Kültür ve Politika Merkezi, **30.05.2000/32 Sayılı Bülten**, 01.03.2014 tarihinde <http://www.angelfire.com/dc/arastirma/tw029-01.htm> internet adresinden alınmıştır.

“İsrail Cumhurbaşkanı Peres Bakü’de”. (2009, Haziran 29). **Milliyet**, 01.03.2014 tarihinde <http://www.milliyet.com.tr/israil-cumhurbaskani-peres-baku-de/dunya/sondakika/29.06.2009/1112068/default.htm> internet adresinden alınmıştır.

“Mazandaran Nereden Çıktı”. (2002, Ağustos 21). **Radikal**, 24.04.2014 tarihinde <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=38274> internet adresinden alınmıştır.

“Son Həbslər İran-Azərbaycan Münasibətlərinin Gərginləşdiyinə İşarədir”. (2012, Şubat 20). **Musavat**, 01.03.2014 tarihinde <http://musavat.com> internet adresinden alınmıştır.

As, E., (2010). “Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Say: 46, Güz 2010, s. 219-253, 13.03.2014. tarihinde

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/1564/16983.pdf> adresinden alınmıştır.

Aslanlı, A., (2012, Mayıs 8). “Şuşa'sız 20 yıl: İşgal, katliam, ateşkes...”. **Zaman**, 17.05.2014 tarihinde http://www.zaman.com.tr/yorum_susasiz-20-yil-isgal-katliam-ateskes_1284583.html internet adresinden alınmıştır.

Online Doküman

Agayev, N., (2011). “Azərbaycanda Kamran Bağırov Rəhbərliyi”, **Nadir.info.az**, 21.05.2014 tarihinde <http://nadir.info.az/?p=103> adresinden alınmıştır.

Ali Asker, (t.). “Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920)”, **Kafkassam**, 01.03.2014 tarihinde [http://www.kafkassam.net/?act=news_body&id=9458&lang=42&c_id=17&title=Azerbaycan+Halk+Cumhuriyeti+\(1918-1920\)](http://www.kafkassam.net/?act=news_body&id=9458&lang=42&c_id=17&title=Azerbaycan+Halk+Cumhuriyeti+(1918-1920)) adresinden alınmıştır.

Asker, A., (2011, Haziran 7). “Kafkasya’da Müslümanları Kim Yönetecek?”, **21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, 20.03.2014 tarihinde <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/gurcistan/2011/06/07/6203/kafkasyada-muslumanlari-kim-yonetecek> adresinden alınmıştır.

Aslanlı, A., (2010, Haziran 29). “Karabağ Sorunu: Çözüme Ne Kadar Yakınız? Çatışmalardan Savaşa, Savaştan Ateşkes – 2”, **Caspian Weekly**, 10.05.2014 tarihinde <http://www.caspianweekly.org/tr/ana-kategoriler/kafkaslar/2326-karaba-sorunu-coezueme-ne-kadar-yaknz-catmalardan-savaa-savatan-atekese-2.pdf> adresinden alınmıştır.

Aslanlı, A., (2013, Eylül 20). “Asrın Anlaşması’nın İmzalanmasının Üzerinden 19 Yıl Geçti”, **The First News**, 11.05.2014 tarihinde <http://www.1news.com.tr/yazarlar/20130920045741311.html> adresinden alınmıştır.

Aslanlı, A., (t.) “ Devlet Başkanlığı seçimleri ve Sonrasındaki Gelişmeler”,
KARAM, 16.04.2014 tarihinde
http://www.karam.org.tr/Makaleler/1118809257_aslanli.pdf adresinden
 alınmıştır.

Azərbaycan Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi, (2005). “Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevə "Heydər Əliyev" ordeninin təqdim olunmasına həsr olunmuş mərasim”, 23.03.2014 tarihinde
http://archive.president.az/articles.php?item_id=20070815050312400&sec_id=15 adresinden alınmıştır.

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi, (t.y.). “2001-ci il iyulun 20-də Bakı şəhərində imzalanmış Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Təhlükəsizlik Şurası ilə İran İslam Respublikasının Ali Milli Təhlükəsizlik Şurası arasında təhlükəsizlik sahəsində Əməkdaşlıq Memorandumunun təsdiq edilməsi barədə”. 02.05.2014 tarihinde <http://www.e-qanun.az/print.php?internal=view&target=1&docid=2767&doctype=0> adresinden alınmıştır.

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi, (t.y.). “2002-ci il oktyabrın 30-da Bakı şəhərində imzalanmış "Azərbaycan Respublikası ilə İran İslam Respublikası arasında iqtisadi, ticarət və humanitar sahələrdə əməkdaşlıq üzrə Dövlətlərarası Müştərək Komissiyanın 5-ci iclasının nəticələri barədə Memorandumun təsdiq edilməsi haqqında”. 02.05.2014 tarihinde
<http://www.e-qanun.az/print.php?internal=view&target=1&docid=1985&doctype=0> adresinden alınmıştır.

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi, (t.y.). “2005-ci il mayın 16-da Tehran şəhərində imzalanmış Azərbaycan Respublikası Hökuməti və İran İslam Respublikası Hökuməti arasında hərbi sahədə əməkdaşlıq haqqında Saziş”in

təsdiq edilməsi barədə”. 02.05.2014 tarixində <http://www.e-qanun.az/print.php?internal=view&target=1&docid=10464&doctype=0> adresindən alınmışdır.

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi, (t.y.). “2009-cu il fevralın 19-da Bakı şəhərində imzalanmış "Azərbaycan Respublikası və İran İslam Respublikası arasında iqtisadi, ticarət və humanitar sahələrdə əməkdaşlıq üzrə Dövlətlərarası Müştərək Komissiyanın 7-ci iclasının nəticələri barədə Memorandum"un təsdiq edilməsi haqqında”. 02.05.2014, tarixində <http://www.e-qanun.az/print.php?internal=view&target=1&docid=16805&doctype=0> adresindən alınmışdır.

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi, (t.y.). “Azərbaycan Respublikası ilə İran İslam Respublikası arasında dostluq və əməkdaşlıq münasibətlərinin prinsipləri haqqında”. 02.05.2014 tarixində <http://www.e-qanun.az/print.php?internal=view&target=1&docid=1533&doctype=0> adresindən alınmışdır.

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi, (t.y.). “Azərbaycan Respublikası ilə İran İslam Respublikası arasında mədəniyyət sahəsində əməkdaşlıq haqqında Sazişin təsdiq edilməsi barədə”. 02.05.2014 tarixində <http://www.e-qanun.az/print.php?internal=view&target=1&docid=9260&doctype=0> adresindən alınmışdır.

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi, (t.y.). “Azərbaycan Respublikası Hökuməti və İran İslam Respublikası Hökuməti arasında investisiyaların qarşılıqlı təşviqi və qorunması haqqında Sazişin təsdiq edilməsi barədə”. 02.05.2014 tarixində <http://www.e-qanun.az/print.php?internal=view&target=1&docid=3303&doctype=0#> adresindən alınmışdır.

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi, (t.y.). “Azərbaycan Respublikası Hökuməti və İran İslam Respublikası Hökuməti arasında Ticarət Sazişinin təsdiq edilməsi haqqında”. 02.05.2014 tarixində <http://www.e-qanun.az/print.php?internal=view&target=1&docid=9609&doctype=0> adresindən alınmışdır.

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi, (t.y.). “Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi və İran İslam Respublikasının Təhlükəsizlik Nazirliyi arasında əməkdaşlıq haqqında Memorandumun təsdiq edilməsi barədə”. 02.05.2014 tarixində <http://www.e-qanun.az/print.php?internal=view&target=1&docid=1986&doctype=0> adresindən alınmışdır.

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi, (t.y.). “Azərbaycan Respublikası Hökuməti və İran İslam Respublikası Hökuməti arasında iqtisadiyyat və ticarət üzrə əhatəli əməkdaşlığa dair protokolun təsdiq edilməsi barədə”. 02.05.2014 tarixində <http://www.e-qanun.az/print.php?internal=view&target=1&docid=17647&doctype=0> adresindən alınmışdır.

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi, (t.y.). “Azerbaycan-İsrail Münasebetləri”, 10.05.2014 tarixində [http://mfa.gov.az/files/file/Azerbaijan - Israil munasibetleri.pdf](http://mfa.gov.az/files/file/Azerbaijan_-_Israil_munasibetleri.pdf) adresindən alınmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, “Əhalinin milli tərkibi”, 26.04.2014 tarixində <http://www.stat.gov.az/source/demography/ap/> adresindən alınmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi'nin 2012 Yılı Dış Ticaret

Verileri, 2013 (Veri Dosyası). Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi'nin internet sayfası, <http://www.stat.gov.az/source/trade/>

Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi, (t.y.). “2013-cü ildə Azərbaycan Respublikasının İran İslam Respublikası ilə ticarət əlaqələri”. 02.05.2014 tarixində http://www.economy.gov.az/index.php?option=com_content&view=article&id=1202:iran2013&catid=111:2013-xt&lang=az adresindən alınmışdır.

Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi, (t.y.). “Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqı ilə əlaqələrinin hüquqi çərçivəsi”. 20.03.2014 tarixində http://economy.gov.az/index.php?option=com_content&view=article&id=1038&Itemid=183&lang=az adresindən alınmışdır.

Azərbaycan Respublikasının İran İslam Respublikasındakı Səfirliyi, “Azərbaycan Respublikası ilə İran İslam Respublikası arasında iqtisadi sahədə ikitərəfli münasibətlərə dair”, 02.05.2014 tarixində http://www.azembassy.ir/az/pages.php?id_menu=340 adresindən alınmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi, (t.y.). “Azərbaycan SSR Ali Soveti (1920-1991-ci illər)” 01.03.2014 tarixində <http://www.meclis.gov.az/?/az/content/70> adresindən alınmışdır.

Boz, H., (2012, Haziran 18). “İran İstihbarat Örgütünün Azərbaycan'a Yönelik Operasyonları”, **21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, 28.04.2014 tarixində <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/iran/2012/06/18/6641/iran-istihbarat-orgutunun-azerbaycana-yonelik-operasyonlari> adresindən alınmışdır.

Boz, H., (2012, Mart 14). “İsrail'in Beka Stratejisi ve Azerbaycan”, **21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, 10.05.2014 tarixində

<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/azerbaycan/2012/03/14/6529/israilin-beka-stratejisi-ve-azerbaycan> adresinden alınmıştır.

Boz, H., (2013, Ekim 07). “İran ve Değişim”, **21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, 12.04.2014 tarihinde

<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/iran/2013/10/07/7241/iran-ve-degisim>

adresinden alınmıştır.

Buniyatov, Z. M., “Azerbaycan”, **İslam Ansiklopedisi**, 231-322.

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c04/c040267.pdf>

Cafersoy, N., (2011, Mayıs 4). “Azerbaycan'ın Stratejik Konumu ve Türk Dünyası – 1”, **The First News**, 23.03.2014 tarihinde

<http://www.1news.com.tr/yazarlar/20110504122527313.html> adresinden

alınmıştır.

Cafersoy, N., (2012, Mart 31). “Azerbaycan-İran İlişkilerindeki Temel Sorun”, **The First News**, 23.03.2014 tarihinde

<http://www.1news.com.tr/yazarlar/20120331025617539.html> adresinden

alınmıştır.

Cagaptay, S. and Murinson, A., (2005, Mart 3). “Good Relations between Azerbaijan and Israel: A Model for Other Muslim States in Eurasia?”, **The Washington Institute for Near East Policy**, 23.03.2014 tarihinde

<http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/good-relations-between-azerbaijan-and-israel-a-model-for-other-muslim-state> adresinden

alınmıştır.

Cipof, B., (2014). “Azerbaycan’da 1990 “Kara Ocak” (Quara Yanvar) Katliamı”, **21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, 20.01.2014 tarihinde

<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/azerbaycan/2014/01/20/7391/azerbaycan-da-1990-kara-ocak-quara-yanvar-katliami> adresinden alınmıştır.

Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi, (t.y.). “Azərbaycan diaspor təşkilatlarının mətbu orqanları və saytları”, 23.03.2014 tarixində <http://diaspora.gov.az/index.php?options=content&id=518> adresindən alınmışdır.

Dini Qurumlarla İş Üzrə Dövlət Komitəsi, (t.y.). 26.04.2014 tarixində <http://www.state.gov/documents/organization/163952.pdf> adresindən alınmışdır.

İsalı, H., (t.). “Fars Milliyetçiliğinin Türk Karşısı Kuramsal Çalışmaları: Azeri Dili ve Aran Teorileri”, **Günaskam**, http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=43 adresindən alınmışdır.

İsalı, H., (t.). Güney Azerbaycan'da Devrimden Sonra Oluşan Siyasal ve Sivil Teşkilatlar, **Günaskam**, http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=317&Itemid=44 adresinden alınmışdır.

İsmayilov, E., (2013, Ocak 05). “Azerbaycan-İsrail Stratejik Ortaklığı”, **Bilgesam**, 13.03.2014 tarihinde http://www.bilgesam.org/incele/1101/azerbaycan-israil-stratejik-ortakligi/#.U23c0Pl_t8E adresinden alınmışdır.

Jurabchi, A., (2002, Ağustos 08). “Who are Azeris?”, **The Iranian**, 16.05.2014 tarihinde <http://iranian.com/Opinion/2002/August/Azeri/index.html> adresinden alınmışdır.

Kaya, E. ve Vural, H., (2011, Ekim 13). “İran Dış Politikasında Tehdit Algıları ve Dinamikler”, **Bilgesam**, 13.03.2014 tarihinde http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1425:ran-d-politikasnda-tehdit-alglar-ve-dinamikler&catid=168:ortadogu-analizler adresinden alınmışdır.

Kayğusuz, H., (t.). “İran Azerbaycanı-nın Sosyo-Kültürel Yapısı ve Siyasal Coğrafyası - Birinci Bölüm”, **Günaskam**, 17.04.2014 tarihinde http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=308 adresinden alınmıştır.

Keskin, A., (2009, Eylül 9). “Güney Azerbaycan Milli Hareketinin Tarihi Temelleri”, **Günaz TV**, 28.04.2014 tarihinde <http://www.gunaz.tv/?id=4&vmode=1&sID=1024&lang=1> adresinden alınmıştır.

Keskin, A., (2009, Eylül 9). “İranlılık Paradigmasının Çöküş Süreci ve Güney Azerbaycan Milli Hareketinin Yükselişi”, **Günaz TV**, 28.04.2014 tarihinde <http://www.gunaz.tv/?id=4&vmode=1&sID=1025&lang=1> adresinden alınmıştır.

Keskin, A., (t.). “Güney Azerbaycan Milli Hükümeti (1945-46) ve Seyit Cafer Pişeveri”, **Günaskam**, 01.03.2014 tarihinde http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=53 adresinden alınmıştır.

Keskin, A., (t.). “Güney Azerbaycan’da Meşrutiyet Hareketi”, **E-Bitik**, 01.03.2014 tarihinde <http://ebitik.azerblog.com/anbar/3255.pdf> adresinden alınmıştır.

Keskin, A., (t.). “İran’da Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: "İranlılığa" Giden Yol”, **Günaskam**, 05.05.2014 tarihinde http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=42 adresinden alınmıştır.

Kommersiya Atteşeliyi, (t.y.). “İkitərəfli iqtisadi münasibətlər (İdxalat və İxracat)”. 02.05.2014 tarihinde <http://www.aztpo.com/Azerbaijan-az/Desc.asp?id=2075&id2=110&id5=1> adresinden alınmıştır.

Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, (t.y.). “Azerbaycan Milli Güvenlik Stratejisi Belgesi”, 28.03.2014 tarihinde http://www.mgk.gov.tr/calismalar/calismalar/004_azerbaycan_milli_guvenlik_stratejisi_belgesi.pdf adresinden alınmıştır.

Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia, (t.y.). “Bilateral Relations: Iran Islamic Republic of”. 10.05.2014 tarihinde <http://mfa.am/en/country-by-country/ir/> adresinden alınmıştır.

Ministry of Industry and Energy of Azerbaijan, (2011), **Follow-Up In-Depth Review Of The Investment Climate And Market Structure İn The Energy Sector**, http://www.minenergy.gov.az/db/Azerbaijan_ICMS_2011_ENG.pdf adresinden alınmıştır.

Ogan, S., (2005, Şubat 14). “Yeni Global Oyun ve Hazar’ın Statüsü”, **Türksam**, 13.05.2014 tarihinde <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/601-yeni-global-oyun-ve-hazar-in-statusu> adresinden alınmıştır.

Onat, H., (2009, Mart 9) “XVIII. Asırda Sünni- Şii İttifak Arayışları Üzerine”, 17.04.2014 tarihinde http://www.hasanonat.net/index.php?option=com_content&view=article&id=60:xviii-asrda-suenni-ii-ttifak-araylar-uezerine&catid=36:makale&Itemid=54 adresinden alınmıştır.

Statistical Centre of Iran, (t.y.). İran İstatistik Merkezi’nin 2011 Yılı Nüfus Verileri, 2011 (Veri Dosyası). İran İstatistik Merkezi’nin resmi internet sayfası, <http://www.amar.org.ir/Default.aspx?tabid=500>

Şenyurt, A. H., (2012, Ağustos 27). “İran-Ermenistan İlişkileri: Tecride Karşı Dayanışma”, **Bilgesam**, 10.05.2014 tarihinde

http://www.bilgesam.org/incele/162/iran-ermenistan-iliskileri--tecride-karsi-dayanisma/#.U24oRv1_t8E adresinden alınmıştır.

Taş, G., (t.). “İran’ın İçindeki Zayıf Kaleler – Etnik Sorunlar I: Güney Azerbaycan”,
Günaskam, 05.05.2014 tarihinde
http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=339&Itemid=1 adresinden alınmıştır.

Türk Konseyi, (t.y.). 20.03.2014 tarihinde <http://www.turkkon.org/icerik.php?no=26> adresinden alınmıştır.

Türkpa, (t.y.). 20.03.2014 tarihinde <http://www.turkpa.org/news.php?id=1113&lang=tr> adresinden alınmıştır.

Türksoy, (t.y.). 20.03.2014 tarihinde <http://www.turksoy.org.tr/tr/turksoy/hakkimizda> adresinden alınmıştır.

Veliev, C., (2011, Ocak 25). “İran Ermenistan’ı neden besliyor?”, **The First News,**
 16.04.2014 tarihinde
<http://www.1news.com.tr/yazarlar/20110125034102815.html> adresinden alınmıştır.

Yılmaz, H. R., (2012 Eylül). “Bloklar Arası Gerilimin Yeni Cephesi: Azerbaycan-İran”,
TEPAV, 21.05.2014 tarihinde
http://www.tepav.org.tr/upload/files/1347545348-4.Bloklar_Arasi_Gerilimin_Yeni_Cephesi_Azerbaycan_Iran.pdf adresinden alınmıştır.

Zeynal, A., (2011, Mayıs 05). “Avrupa’nın enerji güvenliği ve Azerbaycan – 1”, **The First News,**
 20.03.2014 tarihinde
<http://www.1news.com.tr/yazarlar/20110505051356209.html> adresinden alınmıştır.

“Ali Akbar Hashemi Rafsanjani”, (t.). **İran Chamber Society**, 28.04.2014 tarihinde http://www.iranchamber.com/history/arafsanjani/akbar_rafsanjani.php adresinden alınmıştır.

“Azərbaycan - İran münasibətləri”, (t.y.). **Heydər Əliyev İrsi Beynəlxalq Elektron Kitabxana**, 01.05.2014 tarihinde <http://lib.aliyev-heritage.org/az/6163780.html> adresinden alınmıştır.

“Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev`in, yeni yüzyıl ve üçüncü binyıl dolayısıyla Azerbaycan halkına seslenişi - Bakü, 29 Aralık 2000”, (t.y.). **lib.aliyev-heritage.org**, 21.05.2014 tarihinde <http://lib.aliyev-heritage.org/print.php?lang=tk&page=2541517> adresinden alınmıştır.

“Azerbaycan'da İran Bağlantılı Terör Girişimi Önlendi”, (2012, Şubat 22). **The First News**, 10.05.2014 tarihinde <http://www.1news.com.tr/azerbaycan/siyaset/20120222121054907.html> adresinden alınmıştır.

“Azerbaycan'ın ismi değişsin teklifi”, (2012, Şubat 2). **İnternational Press**, 20.03.2014 tarihinde <http://www.pressmedya.com/?aType=haber&ArticleID=6394> adresinden alınmıştır.

“Azerbaycan'ın Petrol ve Doğalgaz Rezervleri 10 Milyar Ton”, (2012, Haziran 12). **The First News**, 20.03.2014 tarihinde <http://www.1news.com.tr/azerbaycan/ekonomi/20120612080435558.html> adresinden alınmıştır.

“Ən Qədim Zamanlardan İslam Dininin Qəbuluna Qədərki Dövrə Azərbaycan Dövlətçiliyi”, **Azerbaijan**, 01.03.2014 tarihinde

http://azerbaijan.az/History/Middle/middle_a.html#top adresinden alınmıştır.

“Iran EU Bilateral Trade And Trade With The World”, (2013, Temmuz 5). **DG Trade Statistic**, 02.05.2014 tarihinde http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113392.pdf adresinden alınmıştır.

“Iranian Religious Groups”, (t.y.). **GlobalSecurity.org**, 26.04.2014 <http://www.globalsecurity.org/military/world/iran/religion.htm> adresinden alınmıştır.

“İran Azerbaycan'a Nota Gönderdi”, (2013, Nisan 1). **Salam News Agency**, 23.03.2014 tarihinde <http://salamnews.info/tr/news/read/53304/iran-azerbaycana-nota-goumlnderdinbsp/> adresinden alınmıştır.

“İran Devrimi ve Dış Politika Dinamikleri”, (t.y.). **Uluslararası Ortadoğu Barış Araştırmaları Merkezi**, 28.04.2014 tarihinde http://www.impr.org.tr/iran-devrimi-ve-dis-politika-dinamikleri/#.U15kOvl_t8F adresinden alınmıştır.

“İran-Iraq War (1980-1988)”, (t.y.). **Global Security.org**, 28.04.2014. <http://www.globalsecurity.org/military/world/war/iran-iraq.htm> adresinden alınmıştır.

“Khamenei, the Hassan and Hossein doctrines, and “heroic flexibility” versus heroic resistance in nuclear negotiations”, (2013, September 20). **İran Politik**, 09.04.2014 tarihinde <http://www.iranpolitik.com/2013/09/20/analysis/khamenei-hassan-hosseini-doctrines-heroic-flexibility-heroic-resistance/> adresinden alınmıştır.

“Mapping the Global Muslim Population”, (2009, October 7). **Pew Research Center**, 27.04.2014 tarihinde

<http://www.pewforum.org/2009/10/07/mapping-the-global-muslim-population/> adresinden alınmıştır.

“Selected Findings of National Population and Housing Census”, (2011). **Islamic Republic of Iran Vice Presidency for Strategic Planning and Supervision Statistical Centre of Iran**, 05.05.2014 tarihinde <http://www.amar.org.ir/Portals/1/Iran/90.pdf> adresinden alınmıştır.

“The History Of Azerbaijan General Information”, (t.y.). **Azerbaijan**, 01.03.2014 tarihinde http://www.azerbaijan.az/History/GeneralInfo/generalInfo_e.html adresinden alınmıştır.

EKLER

EK-1 GÜLİSTAN ANTLAŞMASI

EK-2 TÜRKMENÇAY ANTLAŞMASI

EK-3 AZERBAYCAN ULUSAL GÜVENLİK KONSEPTİ

EK-1: GÜLÜSTAN MÜQAVİLƏSİ

Qadir Allah Naminə

İMPERATOR ƏLAHƏZRƏTLƏRİ, Bütün Rusiyanın Ən Şöhrətli və ƏZƏMƏTLİ BÖYÜK HÖKMDARI və İMPERATORU və İran Dövlətinin Sahibi, hökmdarı ƏLAHƏZRƏTLƏRİ Padşahın ÖZ təbəələrinə yüksək hökmdar məhəbbətinə görə, ONLARIN ürəklərinə zidd olan müharibənin fəlakətlərinə son qoymağı və qədimdən Bütün Rusiya İMPERİYASI və İran Dövləti arasında mövcud olmuş səbatlı sülh və xeyirxah qonşu dostluğunu möhkəm əsas üzərində bərpa etməyi səmimi qəlbdən, qarşılıqlı surətdə arzulayaraq bu ədaləti və nicatverici iş üçün aşağıdakıları öz səlahiyyətli Müvəkkilləri təyin etməyi faydalı bilmişlər:

ƏLAHƏZRƏT Bütün Rusiya İmperatoru - ÖZ General-leytenantı, Gürcüstandakı və Qafqaz xəttindəki qoşunların Baş komandanı, Həştərxan və Qafqaz quberniyalarında, Gürcüstanda Mülki hissə, həmçinin bu ölkənin bütün sərhəd işləri üzrə Baş Müdiri, Xəzər hərbi Donanmasının Komandanı, Müqəddəs Aleksandr Nevski, birinci Müqəddəs Anna, dördüncü dərəcəli Müqəddəs Əzabkeş və Qalibiyyətli Georgi ordenləri, habelə üzərində igidliyə görə yazısı olan qızıl qılıncla təltif edilmiş zati-aliləri Nikolay Rtişşevi, Əlahəzrət İran şahı isə - özünün, Türkiyə və İngiltərə Saraylarında fəvqaladə elçisi olmuş, İran Rəisləri arasında seçilmiş, öz padşahından brilyantlarla bəzədilmiş xəncər və qılıncdan, şal paltardan və brilyantlarla zinnətləndirilmiş at bəzəkləri dəstindən ibarət fərqləndirici lütf görmüş, öz Padşahının ən yaxın Məmuru, Ali İran Sarayının Gizli İşlər Müşaviri, Vəzir nəslinə mənsub olan, İran Sarayında ikinci dərəcəli Xan, Yüksəkrütbəli və

Çoxhörmətli Mirzə Həsən Xan: bu səbəbdən də BİZ, yuxarıda adları çəkilməmiş səlahiyyətli Müvəkkillər Qarabağ mülkündə, Zeyvə çayı yaxınlığındakı Gülüstan kəndində toplaşaraq, vəkalətnamələrimizi bir-birimizə təqdim etdikdən sonra, hər birimizə öz tərəfindən bizim BÖYÜK HÖKMDARLARIMIZ adından bərqərar edəcəyimiz sülh və dostluğa aid olan hər bir şeyi nəzərdən keçirib, bizə verilmiş hakimiyyət və Ali səlahiyyətlərə görə aşağıdakı maddələri qərara aldığımız və əbədiyyət üçün təsdiq etdik.

BİRİNCİ MADDƏ

İndiyədək Rusiya İmperiyası və İran Dövləti arasında mövcud olmuş düşmənçilik və narazılığa həmin Müqavilə ilə bu gündən etibarən və gələcəkdə son qoyulur və qoy İMPERATOR ƏLAHƏZRƏTLƏRİ Bütün Rusiya hökmdarı ilə Əlahəzrət İran şahı, onların vəliəhdləri, Taxtlarının Varisləri və ONLARIN, qarşılıqlı surətdə, Ali Dövlətləri arasında əbədi sülh, dostluq və xeyirxah razılıq olsun.

İKNCİ MADDƏ

Bir halda ki, hər iki Ali Dövlət arasında ilkin əlaqələr vasitəsilə (.....) yəni hər bir tərəfin hazırda tam malik olduğu torpaqlara, xanlıqlara, mülklərə sahib qalması əsasında sülhün bərqərar edilməsi artıq qarşılıqlı surətdə razılaşdırılmışdır, onda indiki zamandan etibarən və gələcəkdə Bütün Rusiya İmperiyası və İran Dövləti arasında sərhəd aşağıdakı xətt olsun: Adınabazar adlanan yerdən başlayaraq, düz xətlə Muğan düzü, Araz çayındakı Yeddibulaq keçidinədək, oradan da üzü yuxarı Kəpənək çayının Arazla qovuşduğu yerə, sonra da Kəpənək çayının sağ tərəfi ilə Mehri dağları silsiləsinə və oradan da xətti Qarabağ və Naxçıvan xanlıqlarının mərzləri ilə davam etdirərək, Alagöz dağları silsiləsi ilə Qarabağ, Naxçıvan, İrəvan xanlıqlarının və Yelizavetpol dairəsinin (keçmiş Gəncə xanlığının) bir hissəsinin mərzləri birləşən Dərələyəz mərzinədək, buradan İrəvan xanlığını Yelizavetpol dairəsindən, həmçinin Qazax və Şəmşəddin torpaqlarından ayıran mərzlə Eşşəkmeydan mərzinə, oradan da dağlar silsiləsi ilə, çayın sağ tərəfi ilə, onun axarı istiqamətində, həmzəçimən yolu ilə, Pəmbək dağları silsiləsi ilə Şuragöl mərzinə, dağlar silsiləsi ilə, Mastaras və Artikin arası ilə Arpaçayadək. Bununla belə, Talış mülkü müharibə vaxtı əldən-ələ keçdiyinə görə, həmin Xanlığın Zinzeley və Ərdəbil

tərəfdən olan sərhədləri, daha artıq dürüstlük üçün, hər iki tərəfdən qarşılıqlı razılıqla seçilmiş Komissarlar (onlar Baş komandanlarının rəhbərliyi ilə indiyədək hər bir tərəfin həqiqi hakimiyyəti altında olmuş torpaqların, kəndlərin, dərələrin, həmçinin çayların, dağların, göllərin, təbii məzlərin dəqiq və təfəsilatlı təsvirini verəcəklər) tərəfindən, bu Müqavilə bağlanıb təsdiq olunduqdan sonra müəyyən ediləcək, onda (.....) əsasında Talış xanlığının sərhəd xətti elə müəyyənləşdiriləcək ki, hər bir tərəf malik olduğu torpaqların sahibi qalsın. Eləcə də, yuxarıda xatırlanmış sərhədlərdə, bu və ya başqa tərəfin xəttindən kənara nə isə çıxarsa, hər iki Ali Dövlətin Komissarlarının təhlilindən sonra hər bir tərəf (.....) əsasında təminat verəcək.

ÜÇÜNCÜ MADDƏ

Şah Əlahəzrətləri ƏLAHƏZRƏT bütün Rusiya İMPERATORUNA səmimi dostluq hislərinin sübutu üçün təntənəli surətdə həm öz adından, həm də İran Taxtının Ali Vəliəhdləri adından Qarabağ və indi Yelizavetpol adı altında əyalətə çevrilmiş Gəncə xanlıqları, həmçinin Şəki, Şirvan, Dərbənd, Quba, Bakı və Talış (bu xanlığın Rusiya İmperiyasının hakimiyyəti altında olan torpaqları) xanlıqlarının, bununla bərabər Dağıstan, Gürcüstan (Şuragölə əyaləti ilə birlikdə) İmperiya, Quriya, Minqreliya və Abxaziya, eyni dərəcədə, hazırda bərqərar edilmiş sərhəd Qafqaz xətti (bu sonuncuya və Xəzər dənizinə aid olan torpaqlar və xalqlarla birlikdə) arasındakı bütün mülk və torpaqların Rusiya İmperiyasının mülkiyyətinə mənsub olduğunu qəbul edir.

DÖRDÜNCÜ MADDƏ

ƏLAHƏZRƏT Bütün Rusiya İMPERATORU ƏLAHƏZRƏT İran Şahına ÖZ qarşılıqlı dostluq hisslərini ifadə etmək və İranda -ONA qonşu olan bu Dövlətdə, möhkəm əsas üzərində mütləqiyyət və hökmran hakimiyyət görmək arzusunu səmimi qəlbdən təsdiq etmək üçün, bununla, ÖZ adından və ÖZ Vəliəhdləri adından İran Şahı tərəfindən İran Dövlətinin Varisi təyin ediləcək Vəliəhdə, lazım gəldikdə, kömək göstərməyi vəd edir ki, heç bir xarici düşmən İran Dövlətinin işinə qarışa bilməsin və Ali Rusiya Sarayının köməyi ilə İran Sarayı möhkəmlənsin. Bununla

belə, əgər İran Dövləti işləri üzrə Şah oğulları arasında münaqişələr baş verərsə, Rusiya İmperiyası hakimiyyətdə olan Şah xahiş etməyincə bunlara qarışmayacaq.

BEŞİNCİ MADDƏ

Rus ticarət gəmilərinə əvvəlki qayda üzrə Xəzər sahilləri yaxınlığında üzmək və onları yan almaq hüququ verilir; həm də gəmi qəzası zamanı iranlılar tərəfindən dostluq köməyi edilməlidir. İran ticarət gəmilərinə də həmin bu hüquq - əvvəlki qayda üzrə Xəzər dənizində üzmək və Rusiya sahillərinə yan almaq ixtiyarı verilir, burada da gəmi qəzası zamanı, qarşılıqlı surətdə, iranlılara hər cür yardım göstəriməlidir. Hərbi gəmilərə gəldikdə isə, müharibədən əvvəl, habelə sülh vaxtı və həmişə Rusiya hərbi bayrağı Xəzər dənizində tək mövcud olmuşdur. Həmin ehtiram daxilində, əvvəlki ixtiyar indi də yalnız Rusiya Dövlətinə verilir ki, ondan başqa heç bir Dövlətin hərbi Bayrağı Xəzər dənizində ola bilməz.

ALTINCI MADDƏ

Hər iki tərəfdən döyüşdə əsir alınmışları, Xristian dininə və s. dinlərə mənsub ələ keçirilmiş sakinləri Müqavilə bağlanıb imzalandıqdan sonra, üç ay ərzində, hər bir tərəfdən Qarakilsəyədək (burada sərhəd rəisləri əsirləri qəbul etmək üçün öz aralarında qarşılıqlı əlaqə yaradırlar) azuqə və yol xərcləri ilə təmin edilərək, buraxılısınlar. Özbaşına, yaxud qanunu pozaraq, qaçanlardan hər birinə, milliyətindən asılı olmayaraq, öz könüllü istəyinə görə öz Vətəninə qayıtmaq azadlığı verilir, qayıtmaq istəməyənlər isə məcbur edilməsin. Bununla bərabər hər iki tərəfdən qaçmışlara amnistiya, yaxud bağışlanma verilir.

YEDDİNCİ MADDƏ

Bütün yuxarıda deyilənlərə əlavə olaraq ƏLAHƏZRƏT Bütün Rusiya İMPERATORU və Əlahəzrət İran Şahı buyururlar ki, lazım olduqda, Əlahəzrətlərin İqamətgahlarına göndərilən, ONLARIN Ali Saraylarının qarşılıqlı Nazirlər və ya Elçiləri rütbələrinə və onlara tapşırılmış işlərin mühümlüyünə müvafiq qəbul olunsunlar; şəhərlərdə ticarətə himayəçilik üçün təyin olunmuş Müvəkkillərin və ya Konsulların on nəfərdən artıq məiyyəti olmasın, onlar vəkil edilmiş məmurlar kimi vəzifələrinə layiq hörmət və şərəfə malik olmalıdırlar, həmçinin, Əmrnaməyə əsasən,

bundan sonra onları nəinki incitmək olmaz, hətta inciklik olarsa, təqdim edildikdən sonra, hər iki tərəfin təbəələrini ədalətlə mühakimə etmək, incidilmişləri mürbətlə razı salmaq gərəkdir.

SƏKKİZİNCİ MADDƏ

Əlahəzrətlərin, öz hökumətlərindən, yaxud hökumətləri tərəfindən təyin edilmiş sərhəd rəislərindən alınmış, onların həqiqətən tacirlər, Rusiya və ya İran təbəələri olduğunu təsdiq edən yazılı sənədlərə malik təbəələri arasındakı ticarət əlaqələrinə gəldikdə, saziş bağlayan hər iki Ali Dövlətə quru yolla və dənizlə sərbəst gəlməyə, orada kim nə qədər istəyirsə yaşamağa, tacirlər göndərməyə, həmçinin heç cür ləngidilmədən oradan çıxıb getməyə, Rusiya İmperiyasına mənsub olan yerlərdən İran Dövlətinə gətirilən və qarşılıqlı olaraq, İrandan ora aparılan malların satılmasına və başqa mallarla dəyişdirilməsinə icazə veriləcək. Hər iki Ali Dövlətin tacirləri arasında baş verə biləcək mübahisələrə, onların vəzifələri və s. ilə əlaqədar şikayətlərinə adi qayda üzrə baxılması Konsula, yaxud Müvəkkilə, onlar olmadıqda isə yerli Rəisə həvalə edilir. Onlar xahişlərə tam ədalətlə baxmalı, özləri haqq təminatı verməli, yaxud bunu başqa lazımi şəxslərin vasitəsilə tələb etməli və onların incidilməsinə və sıxışdırılmasına qətiyyəən yol verməməlidirlər.

İrana gəlmiş, Rusiya təbəəliyindən olan tacirlər, istəsələr, oradan öz malları ilə birlikdə İranla dostluq edən başqa dövlətlərə də sərbəst gedəcəklər; bundan ötrü İran Hökuməti bu tacirlərin sərbəst keçməsi üçün onları lazımi pasportlarla təmin edəcəkdir; buna ticarət işləri ilə əlaqədar Rusiyadan Rusiya ilə dostluq edən başqa dövlətlərə getmək istəyən İran tacirləri üçün də qarşılıqlı surətdə, riayət ediləcəkdir.

İrana gəlmiş Rusiya təbəələrindən kimlərinsə ölüm hadisəsi baş verərsə, onların müxəlləfatları, həmçinin başqa daşla və mülkləri, dost Dövlətin təbəələrinə məxsus olduğu üçün, ilk növbədə, saxlanılmadan və xəlvəti mənimsənilmədən, Rusiya İmperiyasında və bütün mədəni Dövlətlərdə icra edildiyi kimi, kimin hansı Dövlətə, mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, qanuni əsasdan, qəbzə, onların yoldaşlarına yaxud qohumlarına verilməli, həmin qohumlara öz arzuları ilə və öz xeyirləri üçün bu əmlakları istədikləri adamlara satmağa icazə verilməlidir.

DOQQUZUNCU MADDƏ

Rus tacirlərindən İran şəhərlərinə və ya limanlarına gətirdikləri mallara görə yüzə beş faizdən çox gömrük alınmasın və həmin tacirlər bu mallar ilə hara gedirlərsə getsinlər, onlardan ikinci dəfə gömrük tələb olunmasın, oradan apardıqları İran mallarına görə də eyni gömrük alınsın, bundan başqa heç bir bəhanə və uydurma ilə heç bir rüsum, vergi, gömrük tələb edilməsin. İran təbəələrinin Rusiya şəhərlərinə və limanlarına gətirdikləri və buradan ixrac etdikləri mallara görə və qarşılıqlı surətdə eyni gömrüklər, eyni əsasda bir dəfə alınsın.

ONUNCU MADDƏ

Malları Müqavilə bağlamış hər iki Dövlətin sahillərinə və ya limanlarına, yaxud da quru yolla sərhəd şəhərlərinə gətirdikdən sonra, qarşılıqlı surətdə, tacirlərə, nəzarəti altında olduqları gömrük hakimlərindən və ya iltizamçılardan icazə almadan öz mallarını satmaq, başqa malları satın, yaxud dəyişmə yolları ilə almaq azadlığı verilir ki, ticarət maneəsiz dövriyyədə olsun həmçinin satıcıdan və alıcıdan dövlət xəzinəsi üçün müntəzəm olaraq və könüllülük şərti ilə qanuni rüsumlar yığılsın.

ON BİRİNCİ MADDƏ

Bu müqavilə imzalandıqdan sonra hər iki Ali Dövlətin müvəkkilləri, qarşılıqlı surətdə və təxirə salınmadan bütün yerlərə onun haqqında lazımı xəbər və hər yerdə hərbi əməliyyatların dərhal dayandırılması barəsində əmrlər göndərsinlər.

İki bərabərhüquqlu nüsxədə (fars dilinə tərcüməsi ilə birlikdə) yazılmış və saziş bağlayan Ali tərəflərin yuxarıda göstərilmiş Müvəkkilləri tərəfindən imzalanaraq, onların möhürləri ilə təsdiq edilmiş və qarşılıqlı surətdə dəyişdirilmiş bu əbədi sülh Müqaviləsi ƏLAHƏZRƏT Bütün Rusiya İMPERATORU və Əlahəzrət İran Şahı tərəfindən bərqərar ediləcək və Əlahəzrətlərin öz əlləri ilə imzalanmış təntənəli Ratifikasiyalarla təsdiq olunacaqdır.

Bu Müqavilənin həmin təsdiq olunmuş nüsxələri bu Ali Saraylardan, qarşılıqlı surətdə göndərilməklə onların yuxarıda adları çəkilmiş Müvəkkillərinə üç ay müddətindən sonra çatdırılacaq.

Müqavilə min səkkiz yüz on üçüncü il oktyabr ayının on ikinci günü. İran hesablaması ilə min ikiyüz iyirmi səkkizinci il Şəvval ayının iyirmi doqquzuncu günü Qarabağ mülkündə Zeyvə çayı yaxınlığındakı Gülüstan kəndində Rus ordugahında bağlanmışdır.

İMZALAMIŞLAR:

Müvəkkil və Gürcüstanda Baş Komandan Nikolay Rtişşev

Alişöhrətli İran Dövlətindən Müvəkkil Mirzə Əbül Həsən Xan

Kaynak: Haydar Aliyev Vakfı, resmi internet sitesi azerbaijan.az'dan alınmıştır.

EK-2: TÜRKMƏNÇAY MÜQAVİLƏSİ

I MADDƏ

Bütün Rusiya imperatoru həzrətləri və İran şahı həzrətləri arasında, onların vərəsələri və taxt-tacın varisləri, onların dövlətləri və qarşılıqlı surətdə təbəələri arasında bundan sonra əbədi sülh, dostluq və tam razılıq olacaqdır.

II MADDƏ

Bütün Rusiya imperatoru həzrətləri və İran şahı həzrətləri hörmətlə qəbul edirlər ki, razılığa gələn yüksək tərəflər arasında baş vermiş və indi xoşbəxtlikdən qurtarmış müharibə ilə Gülüstən traktatının qüvvəsi üzrə qarşılıqlı təəhhüdlər də başa çatmışdır; onlar göstərilən Gülüstən traktatını Rusiya və İran arasında yaxın və uzaq gələcəyə sülh və dostluq münasibətləri qurmalı və təsdiq etməli olan indiki şərtlər və qərarlarla əvəz etməyi zəruri hesab etdilər.

III MADDƏ

İran şahı həzrətləri öz adından və öz vərəsələri və varisləri adından Arazın o tayı və bu tayı üzrə Erivan xanlığını və Naxçıvan xanlığını Rusiya İmperiyasının tam mülkiyyətinə güzəştə gedir. Şah həzrətləri bu güzəşt nəticəsində, hazırki müqavilənin imzalanmasından sayılmaqla altı aydan gec olmayaraq, yuxarıda adları çəkilən hər iki xanların idarə edilməsinə aid olan bütün arxivləri və ictimai sənədləri Rusiya rəisliyinə verməyi vəd edir.

IV MADDƏ

Müqaviləyə qoşulan yüksək tərəflərin razılığı ilə hər iki dövlət arasında sərhədlər aşağıdakı hüduddə qərara alınır:

sərhəd xətti Türkiyə torpaqlarının ucundakı kiçik Araratın zirvəsindən aralıda düz istiqamətdə ən yaxın nöqtədən başlayaraq o dağların zirvəsindən keçir; buradan mailik üzrə Araratın cənub tərəfindən axan Aşağı Qarasu çayının yuxarılarına düşür, sonra sərhəd xətti o çayın axarı üzrə Şərur qarşısında onun Araza töküldüyü yerədək davam edir; bu məntəqədən Abbasabad qalasınadək Araz çayının yatağı üzrə gedir;

burada qalanın Arazın sağ sahilində yerləşən xarici istehkamları yanında yarım ağac, yəni 3 1 / 2 Rusiya versti enində bütün istiqamətlərdə dövrə haşiyələnəcək və o ətrafda olan torpaq sahəsi büsbütün məhz Rusiyaya məxsus olacaqdır və bu gündən sayılmaqla iki ay ərzində ən yüksək dəqiqliklə ayrılacaqdır. Sərhəd xətti o yerdən, göstərilən dövrənin şərq tərəfdən Arazın sahilinə birləşdiyi yerdən başlayaraq bir daha o çayın yatağı ilə Yeddibulaq bərəsinədək gedir; burada İran torpaqları Araz çayının yatağı üzrə üç ağaca, yəni 21 Rusiya versti uzanacaqdır: sonra sərhəd Muğan düzü vasitəsilə Bolqarçayadək, iki kiçik Adınabazar və Sarıqamış çaylarının birləşməsində üç ağac yəni 21 rus versti aşağıda olan torpaqlara gedir; sərhəd buradan Bolqarçayın sol sahili ilə yuxarı; adları çəkilən kiçik Adınabazar və Sarıqamış çaylarının birləşməsinədək, sonra Şərqi Adınabazar çayının sağ sahili üzrə onun yuxarılarından davam edir, buradan isə Cikoir yüksəkliyinin zirvəsinədək elə davam edir ki, o yüksəklikdən Xəzər dənizinə tökülən bütün sular Rusiyaya məxsus olacaqdır, İran tərəfə axan bütün sular isə İrana məxsus olacaqdır. Burada iki dövlət arasındakı sərhəd dağ zirvələrilə müəyyən edilir; qərarlaşdırılmışdır ki, onların Xəzər dənizinə doğru enişi Rusiyaya məxsus olmalıdır, o biri yandakı enişi isə İrana məxsusdur. Sərhəd Cikoir yüksəkliyi zirvəsindən, Talış Ɖrş dairəsindən ayıran dağlar üzrə Qəmərkuhum zirvəsinədək keçir. Suların axarını iki yerə bölən dağların başı, yuxarıda Adınabazarın yuxarı axarı və Cikoir zirvəsi arasındakı sahə haqqında deyilən kimi, burada da eləcə sərhəd hüdudunu təşkil edəcəkdir. Sonra sərhəd xətti suların axarına aid yuxarıda şərh olunan qaydalara aramsız əməl etməklə Qəmərkuhun zirvəsindən Züvand və Ɖrş dairələrini ayıran dağ silsiləsi üzrə Velkic dairəsinin sərhədlərinədək uzanacaqdır. Beləliklə, adı çəkilən dağın zirvəsindən əks tərəfdə yerləşən hissəsi istisna olmaqla Züvand dairəsi Rusiyaya birləşir. Hər iki dövlət arasındakı sərhəd xətti su axınının yuxarıda qeyd olunan qaydalarına daima uyğun olaraq, Velkic dairəsi sərhəddindən Kloputanın zirvəsi və Velkic dairəsindəki dağların baş silsiləsi üzrə Astara çayının şimal mənbəyində, buradan o çayın yatağı boyu onun Xəzər dənizinə töküldüyü yerədək davam edəcək ki, burada da Rusiya torpaqlarını İrandan ayırmalı olan sərhəd xətti qurtarır.

V MADDƏ

İran şahı həzrətləri bütün Rusiya imperatoru həzrətlərinə öz səmimi dostluğuna sübut olaraq, bu maddə ilə həm öz vərəsələri və İran taxt-tacının varisləri adından, yuxarıda göstərilən sərhəd xətti arasında və Qafqaz sıra dağları və Xəzər dənizi arasında yerləşən bütün torpaqların və bütün adaların, bununla bərabər həmin məmləkətlərdə yaşayan bütün köçəri və başqa xalqların əbədi zamanədək Rusiya imperiyasına məxsus olduğunu təntənə ilə tanıyır.

VI MADDƏ

İran şahı həzrətləri hər iki dövlət arasında baş vermiş müharibə ilə Rusiya imperiyasına vurulmuş xeyli ziyanə, həmçinin Rusiya təbəələrinin düşər olduğu qurbanlara və itkiyə hörmət əlaməti olaraq, onların əvəzini pul təminatı ilə ödəməyi öhdəsinə götürür. Müqaviləyə qoşulan hər iki yüksək tərəf o mükafatın məbləğini on kurur tümən raicə və ya iyirmi milyon gümüş manat qərarlaşdırmışdır, onun vaxtı, ödəniş qaydası və təminatı sözbəsöz hazırkı traktata daxil edilə biləcək qüvvəyə malik olan xüsusi müqavilədə qərarlaşdırılmışdır.

VII MADDƏ

İran şahı həzrətləri öz əlahəzrət oğlu şahzadə Abbas Mirzənin öz vərəsəsi və taxt-tacın varisi təyin etmək iltifatında bulunan kimi, Bütün Rusiya imperatoru həzrətləri öz dostluq münasibətlərini və bu varislik qaydasının təsdiqinə kömək etmək arzusunu açıq-aşkar sübut etməkdən ötrü bundan sonra şahzadə Abbas Mirzə həzrətlərinin simasında İran taxt-tacının vərəsəsi və varisini, onun taxta çıxmasından sonra isə onu o dövlətin qanuni hökmdarı hesab etməyi öhdəsinə götürür.

VIII MADDƏ

Rusiyanın ticarət gəmiləri, əvvəlki qayda üzrə, Xəzər dənizində və onun sahilləri boyunca azad üzmək və bununla bərabər onlara yaxınlaşmaq hüququna malikdir; gəmi qəzası hallarında İranda onlara hər cür kömək edilməlidir. Bu üsulla İran ticarət gəmilərində də Xəzər dənizində əvvəlki qayda ilə üzmək və Rusiya sahillərinə yan almaq hüququ verilir ki, orada gəmi qəzası hallarında onlara qarşılıqlı surətdə hər cür kömək göstərilməlidir. Hərbi gəmilərə gəldikdə isə, qədimdə olduğu kimi, yalnız Rusiya hərbi bayrağı altında olan hərbi gəmilər Xəzər dənizində üzə

bilərlər; bu səbəbdən də əvvəlki müstəsna hüquq indi də onlara verilir və təsdiq edilir ki, Rusiyadan başqa heç bir dövlətin Xəzər dənizində hərbi gəmiləri ola bilməz.

IX MADDƏ

Bütün Rusiya imperatoru həzrətləri və İran şahı həzrətləri hər vasitə ilə onlar arasında bu qədər xoşbəxtliklə bərpa olunmuş sülh və dostluğu bərqərar etməyi arzulayaraq, müvəqqəti tapşırıqların icrası və ya daimi qalmaq üçün bu və ya o biri dövlətə göndərilən yüksək sarayların (hökumətlərin) səfirlərinin, nazirlərinin və işlər müvəkillərinin, onların dərəcəsinə, razılığa gələn yüksək tərəflərin şərəfinə, onları birləşdirən səmimi dostluğa və yerli adətlərə uyğun olaraq, ehtiramla və (hər birinin) ayrılıqda qəbul edilməsini qarşılıqlı surətdə rəva bilirlər. Xüsusi protokol ilə bu və ya o biri tərəfin əməl etməsi üçün bu məzmununda mərasim qərarlaşdırılacaqdır.

X MADDƏ

Bütün Rusiya həzrətləri və İran şahı həzrətləri hər iki dövlət arasında ticarət əlaqələrinin bərpa olunmasını və genişlənməsini sülhün bərqərar olmasının ən başlıca xeyirxah nəticələrindən biri saydıqları üçün, tam qarşılıqlı razılıq əsasında hökm verdilər ki, ticarətə hakimlik edilməsinə və qarşılıqlı surətdə təbəələrin təhlükəsizliyinə aid olan bütün sərəncamlar səadətə yoluna qoyulsun və onlar onu qarşılıqlı surətdə müvəkillər tərəfindən bağlanacaq bu sülh müqaviləsinin eyni güclü hissəsi sayılmalı olan və ona əlavə edilən ayrıca Akt ilə izah etsinlər. İran şahı həzrətləri, qabaqlar olduğu kimi, Rusiyaya ticarətin xeyrinə tələb olunan hər yerə konsullar və ticarət agentləri təyin etmək hüququ verir və öhdəsinə götürür ki, hər ikisinin məiyyəti on nəfərdən çox olmayacaq konsul və agentlərə hamilik göstərsin ki, onlar öz rütbələrinə verilmiş şan-şövkət və üstünlüklərdən istifadə etsinlər. Bütün Rusiya imperatoru həzrətləri öz tərəfindən İran şahı həzrətlərinin konsul və ya ticarət agentlərinə münasibətdə buna tam müvafiq əməl edilməsinə vəd verir. İran hökumətinin Rusiya agentinə və ya konsuluna əsaslı şikayəti olarsa, Rusiya naziri (səfiri) və ya onun şah həzrətləri sarayı yanında işlər müvəkkili, ya da onların bilavasitə rəisi öz mülahizəsinə əsasən günahkarı vəzifəsindən uzaqlaşdırır və onu müvəqqəti olaraq digər şəxsə həvalə edə bilər.

XI MADDƏ

Qarşılıqlı surətdə təbəələrin bütün tələbləri və müharibə ilə dayandırılmış başqa işlər sülh bağlandıqdan sonra ədalətlə bərpa olunacaq və həll ediləcəkdir. Qarşılıqlı surətdə təbəələrin öz aralarında bu və ya o biri hökumətin xəzinəsinə müqavilə təəhhüdləri dərhal və tamamilə təmin edilməlidir.

XII MADDƏ

Barışığa gələn yüksək tərəflər təbəələrin xeyri üçün özlərinin ümumi razılığı üzrə qarşılıqlı surətdə qərara almışdır: onlardan Arazın hər iki tərəfində tərpənməz əmlaka malik olanlarına üç il vaxt verilməlidir ki, onlar bu müddət ərzində onu azad surətdə satsınlar və dəyişsinlər. Lakin bütün Rusiya imperatoru həzrətləri ona aid olduğuna görə, keçmiş İrəvan sərdarı Hüseyn xanı, onun qardaşı Həsən xanı və keçmiş Naxçıvan hakimi Kərim xanı bu iltifatlı sərəncamdan kənar edir.

XIII MADDƏ

Axırıncı və ya bundan qabaqkı müharibənin gedişində əsir alınmış hər iki tərəfin bütün hərbi əsirləri, bununla bərabər hər iki hökumətin nə vaxtsa əsir düşmüş təbəələri qarşılıqlı surətdə azad edilməli və dörd ay ərzində qaytarılmalıdır; onlar həyatı azuqə və digər tələbatlarla təmin edilməli və onları qəbul etmək və sonrakı yaşayış yerinə yollamağa sərəncam vermək üçün hər iki tərəfdən ayrılmış komissarlara verməkdən ötrü Abbasabada göndərilməlidirlər. Razılığa gələn yüksək tərəflər hər iki tərəfdən əsir düşmüş, lakin olduqları yerin uzaqlığına və ya başqa bir səbəbə və ya vəziyyətə görə göstərilən müddətə qaytarıla bilməyəcək bütün hərbi əsirlərə, habelə Rusiya və İran təbəələrinə də bu yolla yanaşacaqlar. Hər iki dövlət belələrinin hər bir vaxt tələb edilməsində özünə dəqiq və qeyri-məhdud hüquq verir və öhdəsinə götürür ki, onlar aşkar edildikdə və ya onlar haqqında tələblər alındıqda qarşılıqlı surətdə onları (bir-birinə) qaytarsınlar.

XIV MADDƏ

Razılığa gələn yüksək tərəflərdən heç biri axırıncı müharibənin başlanmasınadək və ya o vaxtı digərinin təbəəliyinə keçmiş olan satqınların və

fərarilərin verilməsini tələb etməyəcəkdir. İran hökuməti bu qaçqınlardan bəzilərinin və onların köhnə həmvətənlərinin və ya hakimiyyəti altında olanların arasında qərəzli əlaqələrdən qarşılıqlı surətdə baş verə biləcək zərərli nəticələrin qarşısını almaq üçün, öhdəsinə götürür ki, indi və ya sonralar Rusiya hökumətinin adbaad göstərdiyi adamların Arazla Çara çayının, Urmiya gölünün, Cakatu çayının və Qızıl Üzən çayının Xəzər dənizinə töküldüyü yer arasında yaratdığı hüduddakı öz torpaqlarında olmasını qadağan edəcəkdir. Bütün Rusiya imperatoru həzrətləri öz tərəfindən İran qaçqınlarının Qarabağ və Naxçıvan xanlıqlarında və İrəvan xanlığının Araz çayının sağ sahilində yerləşən hissəsində yurd salmasına və ya yaşamasına (hər hansı) bir qərarda icazə verməyəcəyini vəd edir. Lakin özlüyündə aydındır ki, ancaq rəsmi rütbə daşıyan və ya müəyyən ləyaqət sahibi olan adamlara: şəxsi nümunələri, nəsihət və gizli əlaqələri ilə keçmişdə onların idarəsində və ya hakimiyyəti altında olan əvvəlki həmvətənlərinə zərərli təsir göstərə bilən xan, bəy və dini rəislər və ya mollalara qarşı bu şərtin gücü var və olacaqdır. Ümumiyyətlə, hər iki dövlətin sakinlərinə gəldikdə isə, razılığa gələn yüksək tərəflər qərara alır ki, hər iki tərəfin bir dövlətdən o birinə keçmiş və ya bundan sonra keçəcək təbəələri onların keçdiyi hökumətin icazə verdiyi hər yerdə yurd sala və yaşaya bilər.

XV MADDƏ

Şah həzrətləri öz dövlətinə sakitliyi qaytarmaq və öz təbəələrindən hazırkı müqavilə ilə bu qədər xoşbəxtliklə başa çatmış müharibədə törədilmiş bədbəxtlikləri daha da artırmaqla hər şeyi kənar etmək kimi xeyirli, xilasedici niyyətlə hərəkət edərək, Azərbaycan adlanan vilayətin bütün əhalisinə və məmurlarına bəsbütün və tam bağışlanma ətə edir. Hansı dərəcəyə məxsus olmasından asılı olmayaraq, onlardan heç kəs öz hərəkətinə və ya müharibə ərzində və ya Rus ordusunun adı çəkilən vilayəti müvəqqəti tutduğu zaman davranışına görə təqibə, dini əqidəsinə görə təhqirə məruz qalmamalıdır. Bundan başqa o məmur və sakinlərə bu gündən başlayaraq öz ailəsi ilə birlikdə İran vilayətindən Rusiyaya sərbəst keçmək, hökumət və yerli rəisliyin heç bir maneçiliyi olmadan onların satlıq malına və ya əmlakına və əşyalarına hər hansı gömrük və vergi qoyulmadan tərpənən mülkiyyətini aparmaq və satmaq üçün bir il vaxt verilir. Tərpənməz mülkə gəldikdə isə, onun satılması və ya onun haqqında özxoşuna sərəncam üçün beş illik müddət müəyyən edilir. Lakin bu

bağışlanma qeyd olunan bir illik müddət başa çatanadək məhkəmə cəzası düşən günah və ya cinayət işləmiş adamlara şamil edilmir.

XVI MADDƏ

Müvəkkillər bu sülh müqaviləsi imzalandıqdan sonra, qarşılıqlı surətdə təxirə salınmadan təcili olaraq, hərbi əməliyyatların kəsilməsi haqqında bütün yerlərə xəbər və lazımı fərman göndərməlidir. Eyni məzmununda iki nüsxədə tərtib edilmiş, hər iki tərəfin müvəkkilləri tərəfindən imzalanmış, onların gerbli möhürləri ilə təsdiq edilmiş və qarşılıqlı olaraq bir-birinə verilmiş bu sülh müqaviləsi bütün Rusiya imperatoru həzrətləri və İran şahı həzrətləri tərəfindən təsdiq və ratifikasiya edilməli və onların imzaladığı ratifikasiya mətnləri təntənəli şəkildə hər iki tərəfin müvəkkilləri tərəfindən dörd ay ərzində və ya mümkün olduqca daha tez dəyişdirilməlidir. Fevral ayının 10-da İsanın anadan olmasının 1828-ci ilində Türkmənçay kəndində bağlanmışdır.

Əslinə qol çəkmişlər: İvan Paskoviç, A. Obrezkov.

Kaynak: Haydar Aliyev Vakfı, resmi internet sitesi azerbaijan.az'dan alınmıştır.

**EK-3: AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MİLLİ
TƏHLÜKƏSİZLİK KONSEPSİYASININ TƏSDİQ EDİLMƏSİ HAQQINDA**

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı

Dünyada baş verən sürətli dəyişikliklər şəraitində ayrı-ayrı dövlətlər və bütövlükdə bəşəriyyət terrorçuluq, etnik separatizm və münaqişələr, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığın artması, kütləvi qırğın silahlarının yayılması, təbii ehtiyatların tükənməsi, əhəlinin sayının durmadan çoxalması və kütləvi miqrasiyası, ətraf mühitin çirklənməsi və sair təhlükələrlə üzləşir.

Bu amillər hər bir dövlətin prioritetlərinin, təhlükəsizliyə qarşı risklərin müəyyənəşdirilməsini, həmin risklərin qabaqlanması və aradan qaldırılması üzrə adekvat tədbirlərin həyata keçirilməsini zəruri edir.

Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü, konstitusiya quruluşunu, xalqın və ölkənin milli maraqlarını daxili və xarici təhdidlərdən qorumağa yönəlmiş siyasətin məqsəd, prinsip və yanaşmalarının müəyyən edilməsi məqsədi ilə qərara alıram:

1. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyası təsdiq edilsin (əlavə olunur).

2. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyini təmin edən orqanlar öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyasının müddəalarını rəhbər tutsunlar.

3. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə tapşırılsın ki, Azərbaycan Respublikası milli təhlükəsizlik konsepsiyasının müddəalarının yerinə yetirilməsinə nəzarəti həyata keçirsin və bu barədə mütəmadi olaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə məlumat versin.

4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 17 sentyabr tarixli, 394 nömrəli sərəncamı ilə yaradılmış Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasəti sahəsində İşçi Qrupuna tapşırılsın ki:

4.1. Üç ay müddətində Azərbaycan Respublikası hərbi doktrinasının layihəsini hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin təsdiqinə verilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin;

4.2. 2007-2008-ci illər ərzində Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyasında nəzərdə tutulmuş Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət strategiyası, müdafiə icmalı, iqtisadi konsepsiya, mədəniyyət, elm, təhsil, səhiyyə, nəqliyyat konsepsiyalarının layihələrini hazırlayaraq, təsdiq edilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.

5. Bu sərəncam dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İlham ƏLİYEV

Bakı şəhəri, 23 may 2007-ci il

№ 2198

«Azərbaycan» qəzetində dərc edilmişdir (24 may 2007-ci il, № 112).

Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Topplusunda dərc edilmişdir (31 may 2007-ci il, № 5, maddə 535).

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 23 may tarixli, 2198 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyası

Mündəricat

Giriş

1. Təhlükəsizlik mühiti

2. Azərbaycan Respublikasının milli maraqları

3. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə təhdidlər

3.1. Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi, suverenliyi, ərazi bütövlüyü və konstitusiya quruluşu əleyhinə qəsdlər

3.2. Qanunun aliliyinə nail olunması, ictimai asayişin qorunması və insan hüquq və əsas azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində dövlət funksiyalarını yerinə yetirməyə qarşı fəaliyyət

3.3. Separatçılıq, etnik, siyasi və dini ekstremizm

3.4. Terrorçuluq və kütləvi qırğın silahlarının yayılması

3.5. Regional münaqişələr və transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq

3.6. Azərbaycan Respublikasının enerji infrastrukturuna qarşı fəaliyyət

3.7. Xarici siyasi, hərbi və ya iqtisadi asılılıq

3.8. İqtisadi qeyri-sabitlik

3.9. Peşəkar insan ehtiyatlarının çatışmazlığı

3.10. Regional hərbiləşdirmə

3.11. Ekoloji problemlər

4. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətləri

4.1. Təhlükəsizliyin xarici siyasət vasitələri ilə təmin edilməsi

4.1.1. Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün bərpa olunması

4.1.2. Avropa və Avratlantik strukturlarına inteqrasiya

4.1.3. Beynəlxalq təhlükəsizliyə töhfə

4.1.4. Beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq

4.1.5. Regional əməkdaşlıq və ikitərəfli münasibətlər

4.1.5.1. Region ölkələri ilə əməkdaşlıq

4.1.5.2. Qeyri-region ölkələri ilə əməkdaşlıq

4.2. Müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi

4.3. Təhlükəsizliyin daxili siyasət vasitələri ilə təmin edilməsi

4.3.1. Demokratiyanın möhkəmləndirilməsi

4.3.2. Milli və dini tolerantlıq mühitinin qorunması

4.3.3. Elm, təhsil, mədəniyyət və mənəviyyatın qorunması

4.3.4. İqtisadi və sosial inkişaf

4.3.5. Daxili təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi

4.3.6. Sərhəd təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsi

4.3.7. Miqrasiya siyasəti

4.3.8. Enerji təhlükəsizliyi siyasəti

4.3.9. Nəqliyyat təhlükəsizliyi siyasəti

4.3.10. Fövqəladə idarəetmə, ətraf mühitin və əhəlinin sağlamlığının mühafizəsi

4.3.11. İnformasiya təhlükəsizliyi siyasəti

Yekun müddəalar

Giriş

Çoxəsrlik dövlətçilik tarixi keçmiş, 1918-ci ildə Şərqdə ilk demokratik respublika qurmuş və 1920-ci ildə müstəqilliyini itirmiş Azərbaycan Sovet İttifaqının süqutundan sonra, 1991-ci ildə öz dövlət müstəqilliyini bərpa etmişdir. Azərbaycan xalqı daha geniş demokratik dəyərlərə qovuşmaq imkanından istifadə edərək, özünün milli dövlətçilik ənənələrinə, tarixi və mədəni irsinə söykənən müasir demokratik hüquqi dövlət quruculuğu yolunu seçmişdir.

Müstəqilliyin ilk dövründə gənc respublika Ermənistan tərəfindən hərbi təcavüzə məruz qalmış, daxili qeyri-sabitlik, iqtisadi böhran, keçid dövrünün çətinlikləri və digər ciddi problemlərlə üzləşmişdir. Buna baxmayaraq, Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan Respublikası bütün çətinlikləri dəf edərək, düzgün strateji inkişaf yolunu müəyyən edərək, hazırda uğurla irəliləyən, regionda və dünyada öz mövqelərini möhkəmləndirən iqtisadi, siyasi və digər baxımlardan dinamik inkişaf edən müasir ölkəyə çevrilməkdədir. Belə ki, Azərbaycan Xəzər-Qafqaz məkanında regional əməkdaşlıq üçün olduqca mühüm, bir çox hallarda isə həlledici dövlət olub, xüsusən enerji və nəqliyyat layihələrinin həyata keçirilməsində əvəzsiz rol oynamaqdadır. Bu ümumi strategiyanın başlıca məqsədi Azərbaycan Respublikasının çiçəklənməsi, davamlı inkişafı və əhalinin rifahının təmin edilməsindən, eləcə də bütün regionda təhlükəsizlik və sabitliyin təmin olunmasına töhfə verməkdən ibarətdir.

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyası (bundan sonra Konsepsiya) dövlətin müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü və demokratik inkişaf yolunu, strateji seçimi kimi Avratlantik məkana integrasiyasını, bununla yanaşı tarazlaşdırılmış xarici siyasətinin çoxşaxəliliyini vurğulayan, Azərbaycan Respublikasında şəxsiyyət, cəmiyyət və dövləti xarici və daxili təhdidlərdən qorumağa yönəlmiş siyasət və tədbirlərin məqsəd, prinsip və yanaşmalarının məcmusudur.

1. Təhlükəsizlik mühiti

Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizlik mühiti onun suverenliyi, ərazi bütövlüyü, sərhədlərinin toxunulmazlığı, milli maraqları, davamlı inkişafı, əhalisinin rifah və dəyərlərinin qorunmasına təsir edən amillərin məcmusudur.

Qərb və Şərq dünyalarının qovuşduğu coğrafi məkanda yerləşən Azərbaycan Respublikası bir çox sivilizasiyaların müsbət məqamlarını özündə cəmləşdirmişdir. Avropanın mütərəqqi dəyərlərini paylaşan və Avratlantik təhlükəsizlik arxitekturasının ayrılmaz bir halqası olan Azərbaycan Respublikası bu məkanın təhlükəsizliyinə öz töhfəsini verməkdədir. Eyni zamanda, islam dünyasının bir hissəsi kimi Azərbaycan Respublikası bu mədəniyyətin irs və təfəkkürünü bölüşür.

Azərbaycan Respublikasının yerləşdiyi və hazırda qeyri-sabit olan region dostluq və əməkdaşlıq ruhlu regional və beynəlxalq tərəfdaşlarla birlikdə inkişaf üçün səmərəli istifadə oluna biləcək geniş potensiala və imkanlara malikdir. Azərbaycan Respublikasının zəngin təbii ehtiyatları ölkənin çiçəklənməsi və milli rifahın təmin olunması üçün perspektivlər açır, onu beynəlxalq əhəmiyyətli enerji mənbəyi və beynəlxalq enerji təchizatı şəbəkəsinin mühüm tərkib hissəsinə çevirir. Azərbaycan Respublikasının və tərəfdaş ölkələrin iqtisadiyyatlarının inkişafına artıq töhfə verən beynəlxalq əhəmiyyətli nəqliyyat və kommunikasiya dəhlizlərinin inkişaf etdirilməsi, neft və qaz boru kəmərlərinin inşası region ölkələrinin əməkdaşlığının bariz nümunəsidir.

Ölkənin yerləşdiyi coğrafi şərait ona mühüm üstünlüklər verməklə yanaşı, eyni zamanda, onu bir sıra təhlükəsizlik problemləri ilə də üzləşdirir. Bu problemlərin ən ağır və bariz nümunəsi Azərbaycan Respublikasının qonşu Ermənistan tərəfindən hərbi təcavüzə məruz qalması və bunun nəticəsində ölkə ərazisinin bir hissəsinin işğal olunması və təxminən bir milyon azərbaycanlının məcburi köçkün və qaçqına çevrilməsidir. Təcavüz zamanı Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına qarşı soyqırımı və terror aktları daxil olmaqla, sülhə və insanlığa qarşı ən ağır cinayətlər törədilmişdir və zəbt olunmuş ərazilərdə transsərhəd mütəşəkkil cinayətkar, o cümlədən beynəlxalq terrorçu qruplar tərəfindən qeyri-qanuni fəaliyyət həyata keçirilməkdədir. İndiki Ermənistan və Azərbaycan Respublikasının işğal olunmuş ərazilərində azərbaycanlılara məxsus tarixi, mədəni və arxeoloji abidələr kütləvi surətdə dağıdılmış, təbii sərvətlər talan edilmiş, ətraf mühitə ciddi ziyan vurulmuşdur. Azərbaycan Respublikasının məruz qaldığı bu təcavüz onun hazırkı təhlükəsizlik mühitində və milli təhlükəsizlik siyasətinin müəyyən edilməsində əsas amildir.

Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizlik mühiti üçün beynəlxalq terrorçuluq, qeyri-qanuni miqrasiya, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq, insan alveri, narkotik vasitələrin qaçaqmalçılığı və kütləvi qırğın silahlarının yayılması kimi təhdidlərin mövcudluğu dövlət qarşısında müəyyən vəzifələr qoyur.

2. Azərbaycan Respublikasının milli maraqları

Azərbaycan Respublikasının milli maraqları Azərbaycan xalqının fundamental dəyər və məqsədlərini, habelə insan, cəmiyyət və dövlətin tərəqqisini təmin edən siyasi, iqtisadi, sosial və digər tələbatların məcmusundan ibarət olmaqla, aşağıdakılardır:

- dövlətin müstəqilliyinin və ərazi bütövlüyünün qorunması, onun beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədlərinin toxunulmazlığının təmin edilməsi;
- Azərbaycan xalqının vahidliyinin qorunub saxlanılması, azərbaycançılıq ideyasının təşviqi;
- vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılması, insan hüquq və əsas azadlıqlarının təmin olunması;
- demokratik və vətəndaş cəmiyyəti təsisatlarının inkişafı, qanunun aliliyi, asayişin təmini yolu ilə dövlətin funksiyalarının yerinə yetirilməsinin gücləndirilməsi, əhalinin təhlükəsizliyinin qorunması;
- beynəlxalq öhdəlikləri yerinə yetirmək, qlobal və regional təhlükəsizlik və sabitliyə töhfə vermək üçün dəyərlərini bölüşdüyü beynəlxalq təşkilatlarla integrasiyaya yönəlmiş əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi;
- bazar iqtisadiyyatının inkişafı, onun hüquqi əsaslarının təkmilləşdirilməsi, iqtisadi sabitliyin təmin olunması məqsədi ilə daxili və xarici sərmayələr üçün əlverişli şəraitin yaradılması;
- təbii sərvətlərdən tam səmərəli istifadə edilməsi, davamlı iqtisadi inkişaf, ətraf mühitin qorunması, təhsil, elmi və texnoloji potensialın artırılması yolu ilə Azərbaycan xalqının gələcək inkişafının, əhalinin layiqli həyat səviyyəsinin və fiziki sağlamlığının təmin edilməsi;
- dünya azərbaycanlılarının bölüşdüyü dəyərlərə əsaslanan milli özünəməxsusluğun və həmrəyliyin möhkəmləndirilməsi;

□ Azərbaycan xalqının mədəni-tarixi irsinin və mənəvi dəyərlərinin qorunması, eləcə də ümumbəşəri dəyərlərlə zənginləşdirilməsi, dilinin, özünüdərk, vətənpərvərlik və milli iftixar hissinin, intellektual potensialının inkişaf etdirilməsi.

3. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə təhdidlər

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsində əsas vəzifələrdən biri onun milli təhlükəsizliyinə təhdidlərin aradan qaldırılması və ya nəzarətdə saxlanmasıdır.

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə təhdidlər aşağıdakılardır:

3.1. Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi, suverenliyi, ərazi bütövlüyü və konstitusiya quruluşu əleyhinə qəsdlər

Beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq hər bir dövlətin onun müstəqilliyi, suverenliyi, ərazi bütövlüyü və konstitusiya quruluşu əleyhinə yönəlmiş açıq və gizli fəaliyyətdən özünü qorumaq hüququ vardır. Azərbaycan Respublikasının suverenliyi və ərazi bütövlüyünə qarşı Ermənistanın təcavüzkar siyasəti bu cür fəaliyyətin bariz nümunəsidir.

Ölkənin sürətlə inkişaf edən iqtisadiyyatında aparılan islahatlara və əldə edilən mühüm nailiyyətlərə baxmayaraq, Ermənistanın Azərbaycan Respublikasına qarşı təcavüzü ciddi siyasi və sosial çətinliklər yaradır. Bu problem Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarına qarşı ən ciddi təhdiddir və regiondan kənara da öz təsirini göstərməkdədir.

Münaqişənin tənzimlənməsinin nəticələrindən asılı olmayaraq, monoetnik dövlətçilik, etnik təmizləmə və ərazi ekspansionizminin Ermənistanın dövlət siyasətinin tərkib hissəsi kimi qalmasının iki ölkə arasında münasibətlərə gələcəkdə də mənfi təsir göstərəcəyi qaçılmazdır.

Bundan əlavə, bir sıra ekstremist üsurlərin Azərbaycan Respublikasında etnik və dini zəmində əlavə çətinliklər yaratmaq cəhdləri də diqqət yetirilməli amillərdəndir.

3.2. Qanunun aliliyinə nail olunması, ictimai asayişin qorunması və insan hüquq və əsas azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində dövlət funksiyalarını yerinə yetirməyə qarşı fəaliyyət

1990-cı illərin əvvəllərində bu problemin bir sıra aspektləri ilə üzləşmiş Azərbaycan Respublikasının demokratik dövlət quruluşu əleyhinə çalışan müəyyən daxili və xarici qüvvələrin dövlət funksiyalarının yerinə yetirilməsinə qarşı cəhdləri milli təhlükəsizliyə təhdid törədən mümkün fəaliyyətlər sırasındadır.

3.3. Separatçılıq, etnik, siyasi və dini ekstremizm

Separatçılıq, etnik, siyasi və dini ekstremizm özünün istənilən formasında dövlətin və cəmiyyətin fundamental əsaslarını sarsıtmaqla, ölkənin milli təhlükəsizliyinə ciddi təhlükə mənbəyi ola bilər.

3.4. Terrorçuluq və kütləvi qırğın silahlarının yayılması

Əsas terrorçu qrupların yerləşdiyi və kütləvi qırğın silahlarının yayılması problemlərinin olduğu bölgələrə yaxınlıq ölkə üçün potensial təhdid yaradır. Kütləvi qırğın silahları və ya onların istehsalat texnologiyalarının terrorçuluq məqsədi ilə əldə olunması ehtimalı bu təhdidləri daha da kəskinləşdirə bilər.

3.5. Regional münaqişələr və transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq

Azərbaycan Respublikası ərazisinin bir hissəsinin Ermənistan tərəfindən işğalının davam etməsi və qonşu dövlətlərdə həll edilməmiş münaqişələr nəticəsində əmələ gəlmiş "nəzarətsiz" ərazilərin mövcudluğu transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığı və digər qeyri-qanuni fəaliyyətləri ölkənin və bütövlükdə regionun təhlükəsizliyinə əsas təhdidlərdən birinə çevirmişdir.

Region ölkələrində münaqişələrin alovlanması Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyi üçün təhdid yaradır. Regiondakı münaqişələr Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi münasibətlərinə ciddi ziyan vura, ölkəyə kütləvi qaçqın axını ilə nəticələnmə və qeyri-qanuni silah alveri, insan alveri, narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi və digər qeyri-qanuni fəaliyyətlər daxil olmaqla, transmilli cinayətkarlığı artırma bilər.

3.6. Azərbaycan Respublikasının enerji infrastrukturuna qarşı fəaliyyət

Enerji ehtiyatlarının işlənməsindən və tranzitindən əldə olunmuş gəlirlər Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının əsasını təşkil edir. Bunu nəzərə alaraq, siyasi vasitələrə və ya infraquruluş fiziki zərər vurmaq yolu ilə sənayenin bu sahəsinin sıradan çıxarılmasına cəhdlər mümkün təhdidlər sırasındadır.

3.7. Xarici siyasi, hərbi və ya iqtisadi asılılıq

Azərbaycan Respublikası beynəlxalq aləmdə gedən integrasiya və əməkdaşlıq prosesləri çərçivəsində digər dövlətlərlə qarşılıqlı faydalı münasibətlərin qurulmasında maraqlıdır. Bununla belə, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq münasibətlərdə xarici siyasi, hərbi və ya iqtisadi asılılığa düşməsi onun milli maraqlarının təmin olunmasına təhdid yarada bilən amillərdəndir.

3.8. İqtisadi qeyri-sabitlik

Müstəqilliyin ilk illərində hərbi təcavüzə məruz qalma, bazar iqtisadiyyatına keçid və beynəlxalq iqtisadi sistemə integrasiya ilə bağlı çətinliklər nəticəsində Azərbaycan Respublikası ötən əsrin 90-cı illərinin birinci yarısında ciddi iqtisadi böhran keçirmişdir. Buna baxmayaraq, Azərbaycan Respublikası bazar iqtisadiyyatına keçməkdə ısrarlı olmuş, qapılarını xarici sərmayələrə açmış və xüsusilə energetika sektorunda böyük uğurlar əldə etmişdir. Bununla belə, sürətlə artan neft və qaz gəlirlərindən həddən artıq asılılıq makroiqtisadi tarazlığı poza və beləliklə, ölkəni potensial qlobal və regional iqtisadi böhranların təsirinə qarşı müdafiəsiz vəziyyətə sala bilər.

3.9. Peşəkar insan ehtiyatlarının çatışmazlığı

Təhsil sahəsi müstəqilliyin ilk illərindəki mürəkkəb sosial-iqtisadi vəziyyətlə bağlı—maliyyə çatışmazlığı və struktur problemləri daxil olmaqla—mənfi nəticələri bu gün də hiss edilən ciddi çətinliklərlə üzləşmişdir. Peşəkar milli işçi qüvvəsinin və idarəetmə sektorunun inkişafı üçün zəruri olan bütün səviyyələrdə təlim və tədrisin təmin edilməsinə qadir olan mütərəqqi təhsil sisteminin inkişafındakı və idarə

edilməsindəki uğursuzluq Azərbaycan Respublikasının inkişafına uzaq perspektivdə mənfi təsir göstərə bilər.

3.10. Regional hərbişədrmə

Regionda silahların və silah sistemlərinin həddən artıq cəmləşməsi regional sabitliyə xələl gətirir. Bu, region ölkələri arasında hərbi tarazlığı poza bilər. Rasional milli təhlükəsizlik maraqlarından artıq hərbişədrmə, o cümlədən qeyri-effektiv nəzarət edilən xarici hərbi bazalar səhv qiymətləndirməyə və regional silahlanma yarışına səbəb ola bilər. Belə artan hərbişədrmənin digər aspekti ondan ibarətdir ki, bu, məhdud iqtisadi resursların sosial-iqtisadi inkişafdan yayınmasına və qarşılıqlı inamın pozulmasına gətirib çıxara bilər.

3.11. Ekoloji problemlər

Azərbaycan Respublikasındakı ekoloji problemlər Sovet İttifaqının enerji ehtiyatına olan tələbatının ödənilməsi məqsədi ilə əsasən Abşeron yarımadasında və Xəzər dənizində ekoloji nəticələr nəzərə alınmadan qeyri-təkmil üsullarla onilliklər ərzində aparılmış neft hasilatı ilə bağlıdır.

Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikasının Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş ərazilərində flora və faunanın kütləvi şəkildə məhv edilməsi, o cümlədən bu ərazilərdə törədilən genişmiqyaslı yanğınlar ölkə üçün ən böyük ekoloji problemlərdən birinə çevrilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının şirin su ehtiyatlarının böyük həcmnin qonşu ölkələrdə formalaşması və bu ölkələrin ərazilərində kimyəvi, radioaktiv və digər zərərli maddələrlə intensiv çirklənməyə məruz qalması əhalinin içməli su ilə təmin olunmasında problemlər yaradır. Bundan əlavə, Ermənistan ərazisində seysmik zonada yerləşən və texnoloji baxımdan köhnəlmiş Metsamor Atom Elektrik Stansiyası bütövlükdə region üçün təhlükə mənbəyidir.

Ətraf mühitin çirklənməsi, münbit torpaqların degradasiyası, təbii resurslardan qeyri-rasional istifadə, sənaye və məişət tullantılarının tələb olunan səviyyədə emal olunmaması ciddi problem mənbəyidir.

Ekoloji problemlər iqtisadi və sosial həyata mənfi təsir göstərir, ictimai sağlamlığa, cəmiyyətin maddi sərvətinə və dövlətin müvafiq qurumlarının fəaliyyətinə ciddi maneələr yaradır.

4. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətləri

Suveren dövlət kimi, Azərbaycan Respublikası daxili və xarici siyasət vasitələrindən istifadə edərək mövcud təhlükəsizlik mühitində təhdidlərin nəzarət altında saxlanılmasına və aradan qaldırılmasına, habelə ölkənin milli maraqlarının təmin edilməsinə yönəlmiş milli təhlükəsizlik siyasətini formalaşdırır və həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasəti xarici və daxili təhlükəsizlik arasında mövcud ayırıcı xətləri əhatə edən və adekvat çoxfunksiyalı tədbirlər tələb edən təhdidlərin müxtəlif ölçülü xarakterini nəzərə alır.

4.1. Təhlükəsizliyin xarici siyasət vasitələri ilə təmin edilməsi

4.1.1. Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün bərpa olunması

Azərbaycan Respublikasının ərazisi vahiddir, toxunulmazdır və bölünməzdir. Beynəlxalq hüquqda təsbit olunmuş bütün vasitələrdən istifadə etməklə öz ərazi bütövlüyünü bərpa etmək Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin ən ümdə vəzifəsidir.

Ərazilərin zəbt edilməsi və etnik təmizləmə ümumbəşəri dəyərlərə və Avropa dəyərlərinə, eləcə də sülh, demokratiya, sabitlik və regional əməkdaşlıq prinsip və ideyalarına ziddir.

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həll olunması ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının səyləri dövlətlərarası siyasi razılaşmanın əldə olunması ilə məhdudlaşmır və bu razılaşmaya nail olduqdan sonra iki xalq arasında davamlı, qarşılıqlı sülhün və anlaşmanın bərqərar olmasına yönələcəkdir.

Azərbaycan Respublikası ona qarşı təcavüzün və ərazisinin bir hissəsinin işğalının nəticələrini aradan qaldırmaq üçün münaqişənin ATƏT-in Minsk qrupu çərçivəsində sülh yolu ilə nizamlanmasının tərəfdarı olmaqda davam edir.

Münaqişənin nizamlanmasının hüquqi və siyasi əsasları Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) Təhlükəsizlik Şurasının 1993-cü ildə qəbul etdiyi 822, 853, 874 və 884 sayılı qətnamələrinə, həmçinin ATƏT-in, Avropa Şurasının müvafiq sənəd və qərarlarında əks olunmuş beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinə söykənir. Bu sənədlər Azərbaycan Respublikasının suverenliyini, ərazi bütövlüyünü və beynəlxalq aləmdə tanınmış sərhədlərinin toxunulmazlığını bir daha təsdiq etmişdir.

Münaqişə Azərbaycan Respublikasının işğal olunmuş bütün ərazilərindən Ermənistan silahlı qüvvələrinin çıxarılması, bu ərazilərdə Azərbaycan Respublikasının suveren hüquqlarının bərpa edilməsi, məcburi surətdə çıxarılmış azərbaycanlıların öz doğma yurd-yuvalarına qayıtması, Dağlıq Qarabağ bölgəsinin azərbaycanlı və erməni icmalarının dinc yanaşı yaşamasını və Azərbaycan Respublikasının tərkibində yüksək səviyyəli özünüidarəetməni təmin edən hüquqi statusun qanuni və demokratik proses çərçivəsində işlənilib hazırlanması, ölkənin ümumi iqtisadi inkişafı, regional integrasiya çərçivəsində bu bölgənin kommunikasiyalarının bərpası və sosial-iqtisadi yüksəlişi üçün şəraitin yaradılması əsasında həll olunmalıdır.

Azərbaycan Respublikası Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş ərazilərində beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinin pozulması və həmin ərazilərdə qanunsuz fəaliyyətlə bağlı məsələləri daim diqqət mərkəzində saxlayır. Ermənistanın vaxtilə azərbaycanlılar yaşamış bölgələrində və Azərbaycan Respublikasının işğal olunmuş ərazilərində tarixi və mədəni irsin məhv edilməsi, azərbaycanlıların yaşayış məntəqələrinin simasının dəyişdirilməsi kimi faktların araşdırılması və buna müvafiq qiymət verilməsi üçün Azərbaycan Respublikası mövcud siyasi və hüquqi vasitələrdən istifadə edərək bundan sonra da lazımi tədbirlər görəcəkdir. İşğal olunmuş ərazilərdə qeyri-qanuni məskunlaşdırma və təbii sərvətlərin istismarı və mənimsənilməsi bu baxımdan xüsusi diqqət mərkəzində saxlanılacaqdır.

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi ilə bağlı dövlət orqanlarının və vətəndaş cəmiyyətinin beynəlxalq səviyyədə və ölkə daxilində fəaliyyətlərinin və səylərinin uzlaşdırılması, Azərbaycan Respublikasına qarşı təcavüz və ərazisinin bir hissəsinin işğalı zamanı azərbaycanlılara qarşı törədilmiş soyqırımı, insanlıq əleyhinə və müharibə cinayətlərinin təqibi, «erməni problemi»nin hərtərəfli, dərinlən tədqiqi, həqiqətlərin üzə çıxarılması və beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətinə çatdırılması, münaqişəyə beynəlxalq səviyyədə hüquqi qiymət verilməsinin təmini məqsədi ilə kompleks işlərin görülməsi və sair istiqamətlərdə ardıcıl tədbirlər həyata keçirilməlidir.

4.1.2. Avropa və Avratlantik strukturlarına integrasiya

Azərbaycan Respublikası Avropa və Avratlantik siyasi, təhlükəsizlik, iqtisadi və digər strukturlarına integrasiya strateji məqsədini güdür. Azərbaycan Respublikası Avratlantik strukturları ilə tərəfdaşlığı bütövlükdə Avratlantik məkanında ümumi təhlükəsizliyə, iqtisadi inkişafa və demokratiyaya dəstək verəcək vasitə kimi görür.

Azərbaycan Respublikası Avropa və Avratlantik məkanında qeyri-sabitliyin, münaqişələrin və təhdidlərin aradan qaldırılmasında NATO ilə birgə işləyir və təhlükəsizliyin bölünməzliyi prinsipinə zidd coğrafi və siyasi ayrı-seçkilik olmadan Avropada və yerləşdiyi regionda vahid təhlükəsizlik sisteminin qurulması yükünü bölüşmək əzmindədir.

Azərbaycan Respublikası Avratlantik Tərəfdaşlıq Şurası və NATO-nun «Sülh naminə tərəfdaşlıq» Proqramı çərçivəsində NATO ilə mümkün olan tərəfdaşlıq vasitələrindən tam gücü ilə istifadə edir. Bu baxımdan Fərdi Tərəfdaşlıq üzrə Əməliyyat Planı NATO ilə əməkdaşlığın yaxın və orta perspektivdə daha da gücləndirilməsi yolunda mühüm bir vasitədir. Fərdi Tərəfdaşlıq üzrə Əməliyyat Planından Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizlik sektorunun islahatlar yolu ilə NATO standartlarına yaxınlaşdırılması və siyasi dialoqun inkişaf etdirilməsi üçün bir mexanizm kimi bundan sonra da istifadə olunacaqdır.

Avropa məkanına daha sıx integrasiyanın zəruriliyi mövqeyindən çıxış edən Azərbaycan Respublikası Avropa İttifaqı ilə çoxşaxəli qarşılıqlı əlaqələr yaratmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqı ilə münasibətləri «MDB Ölkələrinə Texniki Dəstək» (TACIS), «Avropa-Qafqaz-Asiya Nəqliyyat Dəhlizi» (TRACECA) və digər proqramlar çərçivəsində inkişaf etdirilir. Azərbaycan Respublikası ilə Avropa İttifaqı arasında 1999-cu ildən qüvvəyə minmiş Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi siyasi dialoq, demokratiyanın inkişafına kömək, eləcə də iqtisadi əməkdaşlıq və sərmayə qoyuluşu üçün əlverişli çərçivə yaradır.

Azərbaycan Respublikasının 2004-cü ildə Avropa İttifaqının «Yeni Qonşuluq Siyasəti»nə daxil edilməsi və bu siyasət çərçivəsində 2006-cı ildə qəbul edilmiş Azərbaycan-Avropa İttifaqı Fəaliyyət Planının həyata keçirilməsi siyasi dialoq və siyasi, iqtisadi və institusional islahatlar sahəsində əməkdaşlığı daha da inkişaf etdirərək keyfiyyətə yeni mərhələyə keçid üçün zəmin yaradır.

Azərbaycan Respublikası ilə Avropa İttifaqı arasında 2006-cı ildə imzalanmış «Enerji sahəsində Strateji Tərəfdaşlıq haqqında» Anlaşma Memorandumu Avropa İttifaqının üzvü olan ölkələrin enerji mənbələri və nəqli yollarının çoxşaxəliliyinin təmin edilməsi, Azərbaycan Respublikasında enerji infrastrukturunun inkişafı və müasirləşdirilməsi, enerji resurslarından səmərəli istifadə olunması və tükənməz enerji mənbələrindən yararlanmasına öz töhfəsini verəcəkdir.

Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqı ilə daha yaxından əməkdaşlıq etməsi Qafqazda sabitliyə töhfə verəcək və Avropa dəyərlərinin yayılmasına kömək edəcəkdir.

4.1.3. Beynəlxalq təhlükəsizliyə töhfə

Azərbaycan Respublikası beynəlxalq sülhün və sabitliyin qorunub saxlanmasına yönəlmiş birgə tədbirlərdə iştirak etməklə, beynəlxalq və regional təhlükəsizliyə töhfə vermək üçün davamlı səylər göstərir.

2001-ci il 11 sentyabr hücumlarından sonra terrorçuluqla mübarizə beynəlxalq gündəliyin ən vacib məsələlərindən birinə çevrilmişdir. Beynəlxalq ictimaiyyətin terrorçuluğa qarşı mübarizəsini tam dəstəkləyən Azərbaycan Respublikası istənilən pərdə altında həyata keçirilən terror fəaliyyəti əleyhinə bir sıra mühüm addımlar atmışdır. Azərbaycan Respublikası beynəlxalq terrorçu təşkilatlara

qarşı mübarizəni dəstəkləmək məqsədi ilə öz hava məkanını və hava limanlarını açıq elan etmişdir. Azərbaycan Respublikası, həmçinin qlobal və regional səviyyədə terrorçuluğa qarşı mübarizə məqsədi ilə qəbul edilmiş bütün konvensiyaların iştirakçısıdır.

Azərbaycan Respublikası ən həssas bölgələrdə vəziyyətin sabitləşməsinə çalışır. Azərbaycan sülhməramlıları Serbiyanın Kosovo əyalətində və Əfqanıstanda NATO-nun başçılığı ilə həyata keçirilən sülhməramlı əməliyyatlarda, İraqda beynəlxalq koalisiyanın tərkibində təhlükəsizliyin təmin olunmasında iştirak edirlər.

Azərbaycan Respublikası silahlara nəzarət və onların yayılmaması sahəsində müvafiq beynəlxalq müqavilələrin iştirakçısı kimi, beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin olunmasına yönəlmiş söyləri tam dəstəkləyir. Beynəlxalq silahların yayılmaması rejiminin zəifləməsindən ciddi narahat olan Azərbaycan Respublikası adekvat nəzarətin tətbiqi üçün beynəlxalq ictimaiyyət və müvafiq təşkilatlarla əməkdaşlığını davam etdirəcəkdir.

Azərbaycan Respublikası onun Ermənistan tərəfindən işğal edilmiş ərazilərində silahlara nəzarət mexanizminin tətbiq olunmamasından narahatdır. Beynəlxalq nəzarətdən kənarda qalan bu ərazilərdə çoxlu silah və sursatın olması regional sülhə ciddi təhdidlər yaradır.

4.1.4. Beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq təşkilatların işində fəal iştirak etməsi onun təhlükəsizliyi və xarici siyasəti üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Miqyas və nüfuzundan asılı olmayaraq, universal və regional beynəlxalq təşkilatlar dünyada yaranan yeni təhdidlərlə mübarizədə getdikcə daha çox rol oynayırlar. Belə ki, beynəlxalq təşkilatlar təhdidlərin aradan qaldırılmasına və ya onların qarşısının alınmasına yardım etməklə yanaşı, Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarının qlobal siyasətdə müdafiəsinə imkanlar yaradırlar. Eyni zamanda beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycan Respublikasının üzləşdiyi təhlükəsizlik problemlərinə tərəfdaş dövlətlərin diqqətini cəlb etmək üçün əlverişli forum rolunu oynayırlar.

Bu baxımdan, universal və regional beynəlxalq təşkilatların mövcudluğu, inkişafı və müasir dünyada baş verən dəyişikliklərə uyğunlaşması Azərbaycan Respublikası üçün əhəmiyyətlidir.

Azərbaycan Respublikası 1992-ci ildən üzvü olduğu BMT-nin beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin bərqərar olmasında, davamlı inkişafın və demokratikləşmənin qorunub saxlanmasında əvəzsiz rol oynadığını qəbul edir.

Azərbaycan Respublikasının BMT-yə göstərdiyi maraq Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həlli ilə məhdudlaşmır. Azərbaycan Respublikası BMT dəyərlərini bölüşərək insan hüquqları, iqtisadi və sosial sahələrdə həyata keçirilən müxtəlif proqramlar çərçivəsində BMT ilə əməkdaşlığı genişləndirir. Azərbaycan Respublikası beynəlxalq ictimaiyyətin BMT və digər qurumlar çərçivəsində terrorçuluğa qarşı mübarizəsinə töhfə verməkdədir.

Azərbaycan Respublikası XXI əsrin problem və təhdidlərinə səmərəli cavab vermək üçün BMT-nin iş qabiliyyətinin artırılması məqsədi ilə, o cümlədən beynəlxalq hüquq sisteminin möhkəmləndirilməsi və qəbul edilmiş qərarların icrasının təmini istiqamətində bu təşkilat daxilində islahatların aparılmasını dəstəkləyir.

Azərbaycan Respublikasının 1992-ci ildən üzvü olduğu ATƏT Avropa qitəsinin bütün dövlətlərini əhatə edən və onlar arasında münasibətlərin və ümumi təhlükəsizliyin norma və prinsiplərini təsbit edən yeganə regional təşkilatdır. ATƏT-in Helsinki Yekun Aktı və digər sənədləri regionda sülhün və təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün prinsipial siyasi əsasdır.

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həll edilməsində oynadığı rol baxımından ATƏT-lə əməkdaşlıq Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində xüsusi yer tutur. Bununla yanaşı, Azərbaycan Respublikası digər sahələrdə də ATƏT-lə əməkdaşlıq edir.

Azərbaycan Respublikası ATƏT-in yeni siyasi mühitdə oynadığı mühüm rolu nəzərə alaraq, təşkilatın səmərəliliyinin, xüsusən də onun prinsiplərinə riayət edilməsi istiqamətində bütün təşkilat üzvlərinin xoşməramlı niyyəti və fəal iştirakı

şəraitində müvafiq islahatların aparılması yolu ilə onun rolunun artırılmasında maraqlıdır.

Azərbaycan Respublikasının Avropa Şurası ilə əməkdaşlığı Avropa xalqları ailəsinə integrasiyanı və Avropa standart və dəyərlərindən bəhrələnməni özündə ehtiva edir. Azərbaycan Respublikası 2001-ci ildən üzvü olduğu Avropa Şurası ilə əməkdaşlıq çərçivəsində öz milli qanunvericiliyinin Avropa standartlarına uyğunlaşdırılması istiqamətində tədbirlər görür. Ölkəmiz təşkilatın fundamental sənədlərindən olan «İnsan hüquq və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında» Avropa Konvensiyasını və onun müvafiq protokollarını 2001-ci il yanvarın 25-də imzalamış, 2001-ci il dekabrın 25-də isə ratifikasiya etmişdir.

İslam dünyasının tərkib hissəsi olan Azərbaycan Respublikası İslam Konfransı Təşkilatı (İKT) çərçivəsində fəaliyyətinə xüsusi diqqət yetirir. 1991-ci ildə İKT-yə üzv olduqdan sonra Azərbaycan Respublikası bu təşkilat çərçivəsində fəal iştirakçıya çevrilmişdir. İKT Ermənistanı təcavüzkar qismində tanıyan və pisləyən ilk beynəlxalq təşkilatdır. İKT-nin ölkəmiz üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən bu məsələyə dair aydın və ədalətli mövqeyi Azərbaycan Respublikasının həmin təşkilatla münasibətlərinin yüksələn xətt üzrə inkişafına əlverişli zəmin yaratmışdır. Sivilizasiyalararası körpü rolunu oynayan Azərbaycan Respublikası Qərb və Şərq mədəniyyətlərindən bəhrələnməklə dövlətlər və xalqlar arasında dialoqa töhfə verməyə davam edəcəkdir.

Azərbaycan Respublikası Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) çərçivəsində əməkdaşlıq münasibətlərinin saxlanılmasında, MDB ölkələri ilə iqtisadi, siyasi, hüquqi və humanitar sahələrdə münasibətlərin ikitərəfli əsaslarda inkişaf etdirilməsində maraqlıdır.

Azərbaycan, Gürcüstan, Moldova və Ukraynanın üzv olduğu «Demokratiya və İqtisadi İnkişaf Naminə—GUAM» 1997-ci ildə yaradılmış, 2006-cı ildə isə beynəlxalq regional təşkilata çevrilmişdir. GUAM demokratiya, inkişaf və təhlükəsizlik sahələrində ümumi maraqlar əsasında tərəfdaş dövlətləri birləşdirir.

Azərbaycan Respublikası GUAM-ın üzvü olan dövlətlər üçün əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdə, əsasən, ərazilərində mövcud münaqişələrin həll edilməsi və təcavüzkar separatizmlə mübarizə istiqamətində onların səylərinin birləşdirilməsi və vahid mövqedən çıxış edilməsinə xüsusi önəm verir.

GUAM üzvlərinin yerləşdiyi coğrafi məkan onların müasir geosiyasi və geoiqtisadi mövqeyi, xüsusilə enerji məsələləri və nəqliyyat dəhlizləri baxımından Avrasiya regionunda mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

GUAM-ın demokratiya və iqtisadi inkişaf konsepsiyasının həyata keçirilməsi üzv ölkələrin inkişafına və beynəlxalq məkandakı roluna müsbət təsir göstərəcəkdir.

Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin prioritetlərindən biri də Qara dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (QİƏT) ilə əməkdaşlığıdır. 1992-ci ildə Qara dəniz İqtisadi Əməkdaşlığı formatı kimi yaranan və 1998-ci ildə beynəlxalq regional təşkilata çevrilən QİƏT Qara dəniz, Xəzər dənizi və Aralıq dənizini əhatə edən regional və subregional səviyyədə integrasiya proseslərinə və iqtisadi əməkdaşlığa yardım məqsədi daşıyır.

4.1.5. Regional əməkdaşlıq və ikitərəfli münasibətlər

Çoxşaxəli tarazlaşdırılmış xarici siyasət həyata keçirən Azərbaycan Respublikası bütün dövlətlərlə suverenliyə və ərazi bütövlüyünə hörmət, sərhədlərin toxunulmazlığı və daxili işlərə qarışmama kimi beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş norma və prinsipləri əsasında dost münasibətlərin qurulmasında maraqlıdır və buna nail olmaq üçün səy göstərir. Azərbaycan Respublikası dünyanın əksər ölkələri ilə belə münasibətlər qurmuşdur və onları inkişaf etdirməkdədir.

Azərbaycan Respublikası əməkdaşlıq etdiyi dövlətlərlə regional və beynəlxalq problemləri həll etmək istiqamətində birgə fəaliyyət göstərir. Regional təhlükəsizlik, terrorçuluqla mübarizə, kütləvi qırğın silahlarının yayılmaması və enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması prioritet sahələr sırasındadır.

Regionda sülh və sabitliyə nail olmaq üçün Azərbaycan Respublikası bir sıra addımların atılmasını vacib hesab edir. İlk növbədə region kütləvi qırğın

silahlarından azad məkan olmalıdır. Nüvə silahının yayılmaması sahəsində mövcud beynəlxalq hüquq normalarına uyğun regional münasibətlərin inkişafı həm regional, həm də beynəlxalq səviyyədə sabitliyin bərqərar edilməsi və möhkəmlənməsi üçün zəruri şərtlərdəndir. Regionda xarici hərbi qüvvələrin olmaması regional təhlükəsizliyə töhfə verərdi. Regional təhlükəsizlik region ölkələrinin bir-birinin suverenliyini və ərazi bütövlüyünü tanıması, militarist və təcavüzkar siyasətdən çəkinməsi vasitəsi ilə yaradılmalıdır.

Azərbaycan Respublikası beynəlxalq hüququn hamılıqla qəbul edilmiş norma və prinsiplərinə, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə və milli qanunvericiliyinə uyğun olaraq, eləcə də müvafiq xarici dövlətlərin qanunvericiliyi nəzərə alınmaqla, xaricdə yaşayan azərbaycanlıların hüquq və əsas azadlıqlarının təmin edilməsinə və onların milli özünəməxsusluğunun və dəyərlərinin qorunub saxlanılmasına kömək göstərməkdə davam edəcəkdir.

4.1.5.1. Region ölkələri ilə əməkdaşlıq

Azərbaycan Respublikası qonşu ölkələrlə hərtərəfli tərəfdaşlıq əlaqələrinin inkişaf etdirilməsinə böyük önəm verir. Bu ölkələrlə münasibətlərdə Azərbaycan Respublikası əsas problemlərin qarşılıqlı şəkildə və beynəlxalq hüquqa uyğun həllinin tərəfdarıdır. Azərbaycan Respublikası qonşu ölkələrlə sərhədlərin delimitasiyası və demarkasiyası məqsədi ilə aparılan danışıqların tezliklə başa çatdırılmasında maraqlıdır.

Separatçılığın, etnik, siyasi və dini ekstremizmdən qaynaqlanan risklərin zərərsizləşdirilməsində digər dövlətlərlə, xüsusən Azərbaycan Respublikası ilə qonşuluq təmaslarına malik ölkələrlə harmonik münasibətlərin qurulması mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycan Respublikası regionda sülhün və sabitliyin bərqərar olması üçün regional əməkdaşlığı əvəzolunmaz amil kimi qiymətləndirir. Eyni zamanda, Ermənistanın təcavüzkar siyasəti Cənubi Qafqazda hərtərəfli regional əməkdaşlıq yolunda əsas maneədir. Bu siyasətdən imtina etməyənədək Azərbaycan Respublikası Ermənistanla əməkdaşlığı mümkün hesab etmir.

Digər tərəfdən, Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə arasında üçtərəfli strateji tərəfdaşlıq və genişlənən əməkdaşlıq regionda sabitlik amilinə çevrilmişdir. Bu əməkdaşlıq Qara dəniz və Xəzər dənizi regionlarının əhəmiyyətini artıran, Avropa və bütövlükdə global enerji təhlükəsizliyinə töhfə verən Bakı-Supsa, Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft ixrac boru kəmərləri və Cənubi Qafqaz qaz boru kəməri (Bakı-Tbilisi-Ərzurum) kimi üç uğurlu enerji infrastrukturunu layihəsi ilə Avropa üçün yeni həyati və təhlükəsiz enerji mənbəyinin əsasını qoydu.

Geostrateji cəhətdən önəmli olan «Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu bağlantısı» layihəsinin həyata keçirilməsi regional əməkdaşlığın daha da sürətləndirilməsi və genişləndirilməsi istiqamətində mühüm bir addım olaraq, eyni zamanda yeni global imkanlar yaradır.

Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini tanımış ilk dövlət olan və regionda sülh və sabitliyin bərqərar olunmasında müstəsna rol oynayan Türkiyə ilə bütün sahələrdə hərtərəfli münasibətlər son dərəcədə mühümdür. Etnik, mədəniyyət və dil baxımından bir-biri ilə sıx bağlı olan ölkələrimiz arasında qarşılıqlı münasibətlər strateji əməkdaşlıq səviyyəsində daha da genişlənməkdə və dərinləşməkdədir. Azərbaycan Respublikası və Türkiyənin trans-regional iqtisadi layihələrin gerçəkləşməsinə töhfələri, eləcə də Türkiyənin Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həllinə yönəldilmiş səyləri iki ölkənin mövqelərinin tam uyğunluğunu və onlar arasında əməkdaşlığın keyfiyyət səviyyəsini nümayiş etdirir.

Azərbaycan Respublikasının Gürcüstan ilə əməkdaşlığının və tərəfdaşlığının hərtərəfli inkişafı ölkəmiz üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biridir. İki dövlətin ümumi maraqlarının mövcudluğu, regiondakı enerji infrastrukturunu və nəqliyyat layihələrinin həyata keçirilməsi, eləcə də qarşılıqlı maraq kəsb edən digər sahələr çərçivəsində Gürcüstan ilə sıx əməkdaşlıq edən Azərbaycan Respublikası ikitərəfli strateji tərəfdaşlıq münasibətlərini daha da inkişaf etdirməyə davam edəcəkdir.

Azərbaycan, Gürcüstan, Moldova və Ukraynanın «Demokratiya və İqtisadi İnkişaf Naminə—GUAM» çərçivəsində mövcud tərəfdaşlığı regional əməkdaşlığın digər bir nümunəsidir.

Ukrayna və Moldova ilə tərəfdaşlıq yalnız GUAM çərçivəsində deyil, eyni zamanda ikitərəfli əsaslarda siyasi, iqtisadi, humanitar və digər sahələrdə inkişaf etdirilir.

Azərbaycan ilə Rusiya arasında mövcud olan münasibətlər regionun sabitliyi və inkişafı üçün mühüm amildir. Azərbaycan Respublikası Rusiya Federasiyası ilə ikitərəfli əsaslarda, eləcə də Avropa regional təşkilatları, xüsusilə də MDB çərçivəsində çoxtərəfli əsaslarda siyasi, iqtisadi, humanitar, təhlükəsizliyin təmin edilməsi, cinayətkarlığa qarşı mübarizə və digər sahələrdə strateji tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq edir.

Azərbaycan Respublikası Xəzəryanı ölkələrlə sülh və mehriban qonşuluq şəraitində yaşamaq və müxtəlif regional layihələrdə birgə iştirakda maraqlıdır. Azərbaycan Respublikası Xəzəryanı ölkələr olan Rusiya və Qazaxıstanla yaxın qonşuluq münasibətlərinə malikdir. Bu gün Azərbaycan neftinin Xəzər dənizindən Qara dəniz vasitəsilə Avropa bazarlarına daşınması marşrutlarından biri də Bakı-Novorossiysk boru kəməridir. Qazaxıstanla Azərbaycan Respublikası arasında isə Qazaxıstan neftinin Xəzər dənizi və Azərbaycan ərazisindən Bakı-Tbilisi-Ceyhan sistemi vasitəsilə beynəlxalq bazarlara nəql edilməsinə dəstək verilməsi və şərait yaradılması haqqında 2006-cı ildə müqavilə imzalanmışdır.

Bu üç Xəzəryanı ölkə artıq Xəzər dənizinin dibinin bölüşdürülməsi barədə razılığa gəlmişlər. Azərbaycan Respublikası yaxın qonşuları İran və Türkmənistan ilə də belə razılaşma əldə ediləcəyinə və yaxın gələcəkdə Xəzər dənizinin statusunun müəyyən olunacağına, Xəzər dənizindən yalnız sülh məqsədləri və sahilyanı dövlətlərin çiçəklənməsi üçün istifadə olunacağına inanır.

Azərbaycan Respublikası qonşu İranla münasibətlərinə böyük əhəmiyyət verir. Tarix və mədəniyyət sahələrində zəngin müştərək irsə malik iki ölkə arasında münasibətlər dövlətimizin xarici siyasətinin vacib istiqamətlərindən biridir. Azərbaycan Respublikası İranla siyasi, iqtisadi, mədəni və digər sahələr üzrə qarşılıqlı faydalı əlaqələrin inkişaf etdirilməsində maraqlıdır.

4.1.5.2. Qeyri-region ölkələri ilə əməkdaşlıq

Azərbaycan Respublikası region ölkələri ilə yanaşı, digər ölkələrlə də əməkdaşlıqda maraqlıdır. İlk növbədə Azərbaycan Respublikası strateji tərəfdaşı olan ABŞ ilə BMT və Avratlantik strukturlar çərçivəsində, antiterror koalisiyasında, beynəlxalq terrorizm, separatçılıq, kütləvi qırğın silahlarının yayılmasının qarşısının alınması, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq, narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi, korrupsiya, qanunsuz silah və insan alveri kimi qlobal çağırış və təhdidlərə qarşı mübarizə məsələlərində, ikitərəfli münasibətlər səviyyəsində isə siyasi, hərbi, iqtisadi, enerji təhlükəsizliyi sahələrində, ölkəmizdə demokratik islahatların aparılması istiqamətində əməkdaşlıq edir.

Avropa ölkələri ilə əməkdaşlığını ikitərəfli və çoxtərəfli əsaslarda quran Azərbaycan Respublikası Avropa iqtisadi və hüquqi məkanına integrasiyanın dərinləşməsində, birgə regional iqtisadi layihələrin həyata keçirilməsində maraqlıdır. Azərbaycan Respublikası xüsusilə Baltıqyanı, Şərqi və Cənub-Şərqi Avropa ölkələri ilə siyasi, iqtisadi əməkdaşlığın genişləndirilməsini vacib hesab edir. Azərbaycan Avropada enerji mənbələrinin diversifikasiyası və enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması siyasətinə öz töhfəsini verməklə bu istiqamətdə bir sıra mühüm addımlar atmışdır.

Mərkəzi və Orta Asiya dövlətləri ilə də münasibətlər Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində əhəmiyyətli yer tutur. Bu regionun ölkələri ilə mövcud ikitərəfli əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsinə xüsusi önəm verilir.

Azərbaycan Respublikası Uzaq Şərqi və Cənub-Şərqi Asiyanın qabaqcıl dövlətləri olan Çin, Koreya Respublikası və Yaponiya ilə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıqda maraqlıdır. Bu ölkələrin Azərbaycan Respublikasındakı iqtisadi layihələrə fəal qoşulması, «Avropa-Qafqaz-Asiya Nəqliyyat Dəhlizi» (TRACECA) layihəsinin gerçəkləşməsi ikitərəfli münasibətlərin zəngin potensialının inkişaf etdirilməsi üçün əlverişli zəmin yaratmışdır.

Cənub-Şərqi və Cənubi Asiyada yeni iqtisadi və siyasi güc mərkəzlərinin təşəkkülü Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin bu istiqamətə marağının artmasına səbəb olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Yaxın Şərq dövlətləri ilə münasibətləri də böyük potensiala malikdir və ölkəmiz bu dövlətlərlə ikitərəfli əlaqələrin inkişaf etdirilməsi istiqamətində səyləri davam etdirəcəkdir.

4.2. Müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi

Azərbaycan Respublikasının müdafiə qabiliyyəti ölkənin milli maraqlarını təmin etmək üçün əsas amillərdən biridir.

Azərbaycan Respublikasının müdafiə siyasəti milli resurslara və mövcud təhlükəsizlik vəziyyətinə əsaslanan, demokratik nəzarət altında olan müdafiə qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsinə və saxlanmasına əsaslanır. Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri ölkənin müdafiə qabiliyyətinin əsasını təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının milli müdafiə siyasətinin əsasını aşağıdakılar təşkil edir:

- ☐ bütün ölkələrlə dinc yanaşı yaşama;
- ☐ digər dövlətlərin suverenliyinə və müstəqilliyinə hörmət və onların daxili işlərinə qarışmama;
- ☐ mövcud dövlət sərhədlərinin bütövlüyü və onların dəyişməzliyi;
- ☐ beynəlxalq təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi;
- ☐ hərbi quruculuqda konkret qüvvələr nisbətini nəzərə almaqla zəruri müdafiə kifayətliliyi məfhumunun dəstəklənməsi.

Tarixi keçmişini, təhlükəsizlik vəziyyətini, demokratik dövlət quruculuğunun əsas vəzifələrini və ərazisinin bir hissəsinin Ermənistan tərəfindən işğal olunması faktını nəzərə alan Azərbaycan Respublikasının apardığı milli müdafiə siyasətinin əsas məqsədləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- ☐ Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin, suverenliyinin qorunması, ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsi və bütün əraziləri üzərində nəzarətin təmin olunması;

☐ xarici hərbi təcavüzün qarşısının alınması və dəf edilməsi üçün Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin döyüşə və səfərbərliyə hazırlıq səviyyəsində saxlanması;

☐ NATO-nun «Sülh naminə tərəfdaşlıq» Proqramının müvafiq mexanizmlərində iştirakının davam etdirilməsi, NATO dövlətləri və digər tərəfdaş ölkələrlə qarşılıqlı faydalı əsaslara söykənən ikitərəfli və çoxtərəfli hərbi əməkdaşlığın həyata keçirilməsi;

☐ Azərbaycan Respublikasının müdafiə sahəsində öz üzərinə götürdüyü beynəlxalq hüquq öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi;

☐ müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi yolu ilə beynəlxalq təhlükəsizliyə töhfə.

Azərbaycan Respublikasının müdafiə siyasəti aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

☐ Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri və qanunvericilikdə nəzərdə tutulan başqa silahlı birləşmələrlə mərkəzləşdirilmiş rəhbərliyin vahdəti və bu fəaliyyətə demokratik nəzarətin təmin olunması;

☐ Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizliyinin təmin olunması sisteminə qarşı hərbi təhdidlərin vaxtında aşkarlanması və qiymətləndirilməsi;

☐ hərbi sahədə milli təhlükəsizliyin təmin olunması üçün qüvvə, vasitə və ehtiyatların zəruri kifayətliliyi, onların müvafiq planlaşdırılması və istifadəsi.

Hərbi sahədə milli təhlükəsizliyin etibarlı təmin edilməsi məqsədi ilə müdafiə sahəsində dövlətin praktiki fəaliyyəti mühüm hərbi vəzifələri, ehtimal olunan müharibə və hərbi münaqişələrin xüsusiyyət və məqsədinin qiymətləndirilməsi, mümkün təhlükənin miqyasını, ölkənin hərbi sahədə təhlükəsizliyinə təhdid olan hərbi və siyasi qüvvələrin və digər amillərin yerini, silahlı qüvvələrin təşkili prinsiplərini və mümkün təcavüzün qarşısını almağa hazırlıq yollarını müəyyən etməkdən ibarətdir.

Milli müdafiə siyasətinin mühüm elementlərindən biri iqtisadiyyat və müdafiə arasında optimal qarşılıqlı nisbətə bərqərar edilməsi və milli müdafiə sənayesinin inkişaf etdirilməsidir.

Ölkənin müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi yolunda hərbi-siyasi və hərbi-texniki sahədə beynəlxalq əlaqələrin və əməkdaşlığın hər cür inkişafı müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Avratlantik məkanın təhlükəsizlik sisteminə inteqrasiya, NATO dövlətlərinin qüvvələri ilə qarşılıqlı uzlaşan hərbi əməliyyat qüvvələrinin yaradılması, böhranların aradan qaldırılması məqsədi ilə müvafiq beynəlxalq təşkilatların mandatı əsasında aparılan sülhməramlı cavab əməliyyatlarında iştirak etmək Azərbaycan Respublikasının müdafiə siyasətinin əsas istiqamətlərindən hesab olunur.

Ölkə ərazisinin və onun vətəndaşlarının tam müdafiəsi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının tələbidir ki, bu da bütün vasitələrlə təmin olunmalıdır. Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri və qanunvericilikdə nəzərdə tutulan başqa silahlı birləşmələr səlahiyyətləri daxilində öz vəzifələrini həyata keçirirlər.

Dövlətin Silahlı Qüvvələri və başqa silahlı birləşmələri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında, qanunlarında, digər normativ hüquqi aktlarda, beynəlxalq humanitar hüquq sahəsində tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə təsbit olunmuş hüquq və vəzifələri yerinə yetirir.

4.3. Təhlükəsizliyin daxili siyasət vasitələri ilə təmin edilməsi

4.3.1. Demokratiyanın möhkəmləndirilməsi

Azərbaycan Respublikası insan hüquq və əsas azadlıqlarının qorunmasına təminat kimi demokratik idarəetmə və vətəndaş cəmiyyətinin inkişaf etdirilməsini alternativsiz yol kimi seçmişdir.

Dövlət müstəqilliyinin bərpa olunmasından sonra ərazisinin bir hissəsinin qonşu Ermənistan tərəfindən davam edən işğalının mənfi təsirlərinə baxmayaraq, Azərbaycan Respublikası qanunvericilik sistemində və iqtisadi sistemdə mühüm

islahatlar aparmışdır. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinə, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə və BMT-nin insan hüquqları üzrə müqavilə-nəzarət orqanlarına müraciət etmək hüququ təmin edilmişdir. İnsan hüquq və əsas azadlıqlarını qorumaq üçün Ombudsman təsisatı yaradılmış, məhkəmələrin müstəqilliyi təmin olunmuşdur. Bütün kütləvi informasiya vasitələri üzərində dövlət nəzarəti və senzura ləğv edilməklə söz azadlığını qoruyan müvafiq qanunvericilik tədbirləri görülmüşdür.

Eyni zamanda, davam edən demokratik islahatlar prosesi çərçivəsində ölkədə seçki praktikasının bundan sonra da inkişaf etdirilməsi, qanunların icrası mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, dövlət idarələrində və bu idarələrə işəgötürmə ilə bağlı şəffaflığın yaradılması, yerli özünüidarə orqanlarının səlahiyyətlərinin aydın surətdə müəyyən olunması və onların yerli problemlərin həll edilməsində rolunun artırılması, habelə kütləvi informasiya vasitələrinin və qeyri-hökumət təşkilatlarının maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi hökumətin diqqət mərkəzində olan önəmli məsələlər sırasındadır.

Bütün təhlükəsizlik strukturları üzərində demokratik və mülki nəzarət, onların fəaliyyətinin şəffaflığı, korrupsiyaya qarşı səmərəli mübarizə, ümdə vəzifəsi xalqa xidmət olan yüksək vəzifəli şəxslərin məsuliyyətinin daha da artırılması və onların məsul olduğu sahələr üzrə fəaliyyətləri barədə Milli Məclis deputatlarının, kütləvi informasiya vasitələri ilə ictimaiyyətin məlumatlandırılması kimi məsələlər üzrə hökumət ardıcıl söylərini davam etdirəcəkdir.

Demokratik hüquqi dövlətin qanunun aliliyi, insan hüquq və əsas azadlıqları və sosial ədalət kimi fundamental əsaslarının təmin olunması müvafiq dövlət funksiyalarının yerinə yetirilməsi əleyhinə yönəlmiş fəaliyyətlərə qarşı mübarizəyə və milli maraqların həyata keçirilməsinə əhəmiyyətli dəstək verəcəkdir.

4.3.2. Milli və dini tolerantlıq mühitinin qorunması

Azərbaycan Respublikası həmişə müxtəlif millətlərin və dinlərin sülh şəraitində birgə yaşayışına nümunə olmuşdur. Azərbaycan dövləti cəmiyyətin maraqlarından irəli gələn rəşional milli siyasət kursunu, dini tolerantlıq mühitinin

qoruması və inkişafını, bütün vətəndaşların qanun qarşısında bərabərliyi və qanunun aliliyini, demokratik hüquq və azadlıqların, həmçinin insanların bu hüquq və azadlıqlardan sərbəst istifadə imkanlarının təmin edilməsini müvafiq riskin real təhdidə çevrilməsinin qarşısının alınması və neytrallaşdırılmasının mühüm şərtləri qismində nəzərdən keçirir.

Hazırkı mərhələdə ölkədə bərqərar edilmiş milli və dini tolerantlıq mühitinin qorunması və inkişafı dövlət qarşısında duran başlıca vəzifələrdən hesab olunur. Azərbaycan dövlətinin milli siyasət kursu Konstitusiyanın əsas prinsiplərindən birinə əsaslanır: Azərbaycan Respublikası bütün ölkə vətəndaşlarının ümumi və bölünməz vətənidir.

4.3.3. Elm, təhsil, mədəniyyət siyasəti və mənəviyyatın qorunması

Elm, təhsil, mədəniyyət və mənəviyyatın qorunması siyasəti Azərbaycan xalqının mədəni irsinin, maddi və mənəvi dəyərlərinin mühafizəsinə, onun mədəni tələbatlarının ödənilməsi vasitələrinin və elmi-texniki potensialının daxili və xarici təhdidlərdən qorunmasına, mütərəqqi daxili və beynəlxalq inkişafdan bəhrələnməsinə yönəlmişdir.

Azərbaycan Respublikası ümumdünya mədəniyyətinin qloballaşması meyillərindən kənarda qalmamaq şərti ilə, milli mədəniyyətin özünəməxsusluğunu qoruyur və eyni zamanda dünyanın mədəni nailiyyətlərindən milli mədəniyyətin tərəqqisində istifadə üçün imkanlar yaradır.

Azərbaycan Respublikası beynəlxalq öhdəliklərinə uyğun olaraq öz ərazisində tarixi və mədəni abidələrin qorunmasını təmin edir.

Ölkənin davamlı inkişafı üçün adekvat sayda, yaxşı təhsil almış və təlim keçmiş peşəkar insan potensialını, həmçinin elmi-texniki tərəqqini təmin etmək zəruridir. Bu məqsədlə, Azərbaycan Respublikası elm və təhsil səviyyəsinin dünya standartlarına uyğunlaşdırılması, yeni texnologiyalardan istifadə üçün inkişaf etmiş ölkələrlə əməkdaşlıq əlaqələrini genişləndirir, beynəlxalq təcrübəni öyrənir və tətbiq edir. Azərbaycan Respublikası elmi potensialın qorunması və inkişafına dair dövlət siyasətinin uzunmüddətli proqramlarını hazırlayıb həyata keçirir.

4.3.4. İqtisadi və sosial inkişaf

Ölkənin iqtisadi inkişafının davamlı olması hökumətin iqtisadi siyasətinin təməl prinsipidir. Bu həm iqtisadi, həm də sosial ölçülərin bərabər səviyyədə nəzərə alınmasını tələb edən kompleks bir məsələdir. Ona görə də Azərbaycan Respublikası bu istiqamətlərin hər biri üzrə sinxron və əlaqələndirilmiş proqram həyata keçirmək niyyətindədir.

Azərbaycan Respublikasında inflyasiya tempinin məqbul səviyyədə saxlanması və valyuta bazarında sabit və proqnozlaşdırıla bilən vəziyyət təmin edilmiş, strateji valyuta ehtiyatları əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Dövlət idarəetmə sistemində struktur islahatları həyata keçirilmiş, müəssisələrin böyük qismi öz fəaliyyətlərini bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun olaraq səmərəli təşkil edə bilmişdir.

Sürətlə artan neft və qaz gəlirlərindən həddən artıq asılılıq nəticəsində yarana biləcək iqtisadi qeyri-sabitlik təhdidinin qarşısının alınması məqsədi ilə iqtisadi siyasət iqtisadi çoxşaxəliliyin təşviqinə yönəldilməlidir.

Sahibkarlıq fəaliyyətində mühüm inkişaf müşahidə olunmuş, iqtisadiyyatın liberallaşmasının dərinləşdirilməsi istiqamətində nailiyyətlər əldə edilmişdir. Artım tempi əhalinin rifah səviyyəsinin yüksəlməsi üçün görülmə konkret tədbirlər, struktur-texnoloji müasirləşmənin həyata keçirilməsi və ölkənin rəqabət üstünlükləri sayəsində təmin edilməlidir. Sosial-iqtisadi inkişafda yeni nailiyyətlərin əldə edilməsi həm də islahatların aparılmasına, özəlləşdirmə zamanı şəffaflığın təmin edilməsinə, iqtisadiyyatın müasirləşməsinə, sosial dəyişikliklərin keçirilməsinə kompleks yanaşmanın davam etdirilməsini tələb edir. Həyata keçirilən regional iqtisadi siyasətin əsas məqsədi ölkəmizin bütün bölgələrinin mövcud potensialından səmərəli istifadə etməklə qeyri-neft sahələrinin inkişafına, istehsal müəssisələrinin fəaliyyətinin daha da genişləndirilməsinə, ixracatçı məhsul istehsalının stimullaşdırılmasına, yerli sahibkarlığın inkişafı yolu ilə əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına, məşğulluq səviyyəsinin, xüsusilə gənclərin faydalı əməklə məşğulluğunun artırılmasına və ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafının təmin edilməsinə nail olmaqdır.

Azərbaycan Respublikasının uzunmüddətli dövrdə dayanıqlı və tarazlı inkişafının təmin edilməsində sərmayələrin cəlb edilməsi xüsusi rol oynayır. Sərmayələrin tələb olunan həcm və keyfiyyəti, ilk növbədə, özəl sərmayələrin dəstəyi nəticəsində təmin edilə bilər. Ona görə də əlverişli sərmayə mühitinin yaxşılaşdırılması qarşıda duran ən əsas vəzifələrdəndir. Bunun üçün şəxsi mülkiyyətin qorunması və korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsinə, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün sərmayədarlar üçün daha əlverişli rəqabət mühitinin yaradılmasına, sərmayə fəaliyyətinin normativ hüquqi bazasının daha da təkmilləşdirilməsinə, sərmayə axınının qeyri-neft sektorunun və regionların inkişafına yönəldilməsinin stimullaşdırılmasına diqqət yetiriləcəkdir. Eyni zamanda, Azərbaycan şirkətlərinin xarici ölkələrdə fəaliyyəti və beynəlxalq layihələrdə iştirakı dəstəklənəcəkdir. Həmçinin «Şərq-Qərb» və «Şimal-Cənub» nəqliyyat dəhlizində Azərbaycan Respublikasının tranzit ölkə kimi potensialının gücləndirilməsinə, müasir texnologiyaların ölkəmizə gətirilməsinə və informasiya-telekommunikasiya sistemlərinin inkişafına xüsusi önəm veriləcəkdir.

4.3.5. Daxili təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi

Daxili təhlükəsizliyin təmin olunması dövlətin ən vacib vəzifələrindən biridir. Bu, həmçinin onun beynəlxalq risk və təhdidlərə cavab vermə qabiliyyətini gücləndirir.

Davamlı daxili təhlükəsizlik yalnız insan hüquq və əsas azadlıqlarına hörmət, vətəndaş cəmiyyətinin və sosial rifahın inkişafı vasitəsi ilə mümkündür. Azərbaycan Respublikasının müvafiq dövlət orqanları öz növbəsində ictimai asayiş qorumaq, cinayətkarlıq və korrupsiya ilə mübarizə aparmaqla, daxili təhlükəsizliyin təmin olunmasında məsuliyyət daşıyır. Bu sahədə hüquq mühafizə orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması məqsədi ilə qanunvericilik və institusional islahatlar aparılır, praktiki tədbirlər görülür.

Milli təhlükəsizliyin ən vacib elementlərindən biri kimi kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat dövlətin və onun vətəndaşlarının təhlükəsizliyinin təmin olunması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

4.3.6. Sərhəd təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsi

Azərbaycan Respublikasının həssas coğrafi vəziyyəti onu beynəlxalq terrorçuluq, qeyri-qanuni miqrasiya, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq, insan alveri, narkotik vasitələrin qaçaqmalçılığı və kütləvi qırğın silahlarının yayılması kimi bir sıra transsərhəd təhdidlər ilə üzləşdirir.

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi nəticəsində Azərbaycan Respublikasının İran İslam Respublikası ilə 132 km və Ermənistanla 733 km uzunluğunda olan beynəlxalq sərhədləri Ermənistan tərəfindən zəbt olunmuşdur. Bu sərhədlərin nəzarətdən kənarda qalması yuxarıda sadalanan cinayətkarlıq üçün münbit şərait yaradır.

Transsərhəd təhdidlərin mövcudluğu ölkənin sərhəd təhlükəsizliyinə xüsusi diqqət yetirilməsini zəruri edir. Sərhəd təhlükəsizliyi siyasətinin effektiv həyata keçirilməsi üçün mərkəzi dövlət orqanı kimi Dövlət Sərhəd Xidməti yaradılmışdır. Ölkədə aparılan ümumi demokratik dövlət quruculuğu və xüsusən təhlükəsizlik sektorunun islahatı prosesi çərçivəsində sərhəd təhlükəsizliyinə konseptual olaraq yenidən baxılır və Dövlət Sərhəd Xidmətinin hərbi qurumdan hüquq mühafizə orqanına keçidi məqsədi ilə əsaslı struktur islahatları aparılır. NATO və digər xarici tərəfdaşlarla əməkdaşlıq şəraitində aparılan islahatlar nəticəsində effektiv sərhəd nəzarəti sistemi yaradılmaqla Silahlı Qüvvələrin və digər təhlükəsizlik strukturlarının sərhəd təhlükəsizliyi sahəsindəki mümkün dəstəkləyici rolu və fəaliyyətlərinin koordinasiyası mexanizmləri daha da təkmilləşdirilir.

Sərhəd təhlükəsizliyi məsələsi neft və qaz yataqlarının, nəqliyyat dəhlizlərinin təhlükəsizliyinin təmin olunmasında getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

Sərhəd təhlükəsizliyinin daha səmərəli təmin edilməsi üçün normativ hüquqi baza beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılır, idarəetmə sistemi təkmilləşdirilir və şəffaf büdcə sistemi yaradılır.

Azərbaycan Respublikası sərhəd təhlükəsizliyi sahəsində NATO, Avropa İttifaqı, Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı, Atom Enerjisi üzrə Beynəlxalq Agentlik, Sərhəd Məsələləri üzrə Beynəlxalq Konfrans və digər beynəlxalq təşkilatlar

çərçivəsində, habelə ikitərəfli və çoxtərəfli qaydada dövlətlərarası səviyyədə əməkdaşlığı genişləndirir.

Bu istiqamətdə islahatları daha da inkişaf etdirmək üçün havadan və dənizdə nəzarət, axtarış-xilasetmə, çeviklik imkanları müasirləşdirilir, təlim sistemi təkmilləşdirilir, quru sərhədlər və nəzarət məntəqələri müasir texniki avadanlıqlarla təmin olunur və peşəkar heyətə keçid sürətləndirilir.

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi həll olunduqdan sonra sərhədlərin nəzarətdən kənarda qalmış hissəsinin Azərbaycan Respublikasının ümumi sərhəd təhlükəsizliyi sisteminə daxil edilməsi və həmin ərazilərdə ən müasir tələblərə uyğun təhlükəsizlik tədbirlərinin həyata keçirilməsi islahat və quruculuq prosesində müvafiq şəkildə nəzərə alınır.

4.3.7. Miqrasiya siyasəti

Son illərin təhlili göstərir ki, Azərbaycanda müşahidə olunan sürətli sosial-iqtisadi inkişaf, energetika və nəqliyyat sahələrində beynəlxalq kommunikasiyaların genişlənməsi, eyni zamanda ölkəmizin geosiyasi mövqeyi miqrasiya proseslərinin intensivləşməsinə gətirib çıxarmışdır. Bu da, öz növbəsində ölkənin inkişafı və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi baxımından milli maraqlara uyğun miqrasiya siyasətinin həyata keçirilməsini, onun əsasında miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi məsələlərinin təkmilləşdirilməsini şərtləndirir.

Azərbaycan Respublikasında miqrasiya sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi, qanunvericiliyin beynəlxalq normalara və müasir dövrün tələblərinə uyğun təkmilləşdirilməsi, milli təhlükəsizliyin və sabit sosial-iqtisadi, demoqrafik inkişafın təmin edilməsi, əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi, ölkə ərazisində əhəlinin mütənasib yerləşdirilməsi, miqrantların intellektual və əmək potensialından istifadə edilməsi, tənzimlənməyən miqrasiya proseslərinin neqativ təsirinin aradan qaldırılması, insan alveri də daxil olmaqla, qeyri-qanuni miqrasiyanın qarşısının alınması məqsədi ilə 2006-2008-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasının Dövlət Miqrasiya Proqramı qəbul olunmuşdur.

Miqrasiya sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi, idarəetmə sisteminin inkişaf etdirilməsi, miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi və proqnozlaşdırılması, bu sahədə müvafiq dövlət orqanlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi məqsədi ilə Dövlət Miqrasiya Xidməti yaradılmışdır.

Ölkədə miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi hazırda effektiv immiqrasiya siyasətinin formalaşdırılmasını, beynəlxalq əməkdaşlığın gücləndirilməsini, emiqrasiya proseslərinin nəzarətdə saxlanılmasını və vahid informasiya bazasının yaradılmasını zəruri edir.

4.3.8. Enerji təhlükəsizliyi siyasəti

Xəzər hövzəsinin Azərbaycan Respublikasına mənsub olan sektorunda yerləşən mövcud neft və qaz yataqlarının, habelə perspektivli strukturların işlənməsi, istismarı, müasir neft-qaz özüllərinin tikintisi və quraşdırılması, əsas ixrac neft və qaz boru kəmərlərinə, terminallarına olan təhdidlərin aşkar edilməsi, qiymətləndirilməsi və adekvat tədbirlərin görülməsi Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin ən mühüm fəaliyyət istiqamətlərindən biridir.

Heydər Əliyev adına «Bakı-Tbilisi-Ceyhan» əsas ixrac neft boru kəməri və Cənubi Qafqaz qaz boru kəməri Xəzər dənizi ilə Qara dəniz və Aralıq dənizi arasında enerji nəqlinin, Xəzəryanı ölkələrin geostrateji və iqtisadi maraqlarını təmin edən mühüm obyektlərin təhlükəsizliyinin qorunması və bununla əlaqədar artan risklərin idarə olunması və azaldılması Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin ən vacib vəzifələrindəndir.

Heydər Əliyev adına «Bakı-Tbilisi-Ceyhan» əsas ixrac boru kəmərinin 2006-cı ildən istifadəyə verilməsi Azərbaycan neftini dünya bazarında mühüm amilə çevirmişdir. Azərbaycan neftini Türkiyənin Ceyhan limanına, qazını isə Türkiyənin Ərzurum qaz terminalına çıxaran kəmərlərin coğrafiyası müəyyən təhlükəsizlik riskləri yaradır.

Azərbaycan Respublikası enerji ehtiyatlarının istehsalı və nəqli ilə bağlı yaradılan və istismar olunan infrastrukturun təbii fəlakətlərə, texnogen xarakterli

fövqəladə hadisələrə və təxribatlara məruz qalma ehtimalına qarşı kompleks tədbirlər həyata keçirir.

XXI əsrdə dünyada enerji daşıyıcıları ilə bağlı böhran gözlənildiyindən Azərbaycan Respublikasında alternativ enerji mənbələrindən istifadə edilməsi qərara alınmışdır. Küləkli və günəşli günlərin sayına görə ölkənin əlverişli şəraitə malik olduğunu nəzərə alaraq, Azərbaycanın enerjiyə olan ehtiyacının müəyyən hissəsi külək, dəniz, günəş, biokütlə, kiçik dağ suları və su elektrik stansiyaları hesabına təmin oluna bilər.

4.3.9. Nəqliyyat təhlükəsizliyi siyasəti

Azərbaycan Respublikasında zəngin enerji ehtiyatlarının olması iqtisadiyyatın əsaslı və sürətli inkişaf etməsinə müsbət təsir göstərən, lakin müxtəlif dövlətlərin regiondakı maraqlarını şərtləndirən və münasibətlərin gərginləşməsinə səbəb olan əsas amillərdən biridir.

Müstəqillik əldə edildikdən sonra Azərbaycan Respublikası öz enerji sektorunu daha da inkişaf etdirmiş və müxtəlif növ nəqliyyat şəbəkələri yaratmışdır. Bu nəqliyyat şəbəkələrinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ölkə üçün əsas vəzifələrdən biridir.

Beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin və boru kəmərlərinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün Azərbaycan Respublikası aşağıdakı vəzifələri həyata keçirir:

- ☐ nəqliyyatın və nəqliyyatda təhlükəsizliyin təmin edilməsi;
- ☐ nəqliyyat sistemində səfərbərlik hazırlığının təmin edilməsi;
- ☐ Avropa-Qafqaz-Asiya və «Şimal-Cənub» beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin fəaliyyətinin səmərəliliyinin və rəqabət qabiliyyətinin artırılması məqsədi ilə təhlükəsizlik tədbirlərinin gücləndirilməsi;
- ☐ nəqliyyat infrastrukturalarının mühafizə sisteminin etibarlılığının təmin edilməsi;

☐ nəqliyyat infrastrukturalarının təhlükəsizliyinə kənardan təhdid yarada biləcək amillərin aşkarlanması və qarşısının alınması;

☐ nəqliyyat vasitələri və infrastrukturalarında, o cümlədən boru kəmərlərində terror aktlarının törədilməsində istifadə oluna biləcək vasitələrin dövryyəsinin qadağan olunması və ya bu dövryyəyə ciddi nəzarətin həyata keçirilməsi;

☐ nəqliyyat obyektlərinin tikintisi və istismarı zamanı sosial və ekoloji mühitə ziyan vurulmasının qarşısının alınması.

Sözündən vəzifələr Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri və digər təhlükəsizlik strukturlarının, habelə aidiyyəti dövlət qurumlarının fəaliyyətində öz əksini tapmalı və onların həyata keçirilməsi üçün adekvat imkanlar yaradılmalıdır.

4.3.10. Fövqəladə idarəetmə, ətraf mühitin və əhalinin sağlamlığının mühafizəsi

Ətraf mühitlə bağlı olan təbii fəlakətlər və insanların fəaliyyəti nəticəsində baş verən texnogen qəzalar əhalinin sağlamlığına, rifahına və əmlakına ziyan yetirməklə daxili təhlükəsizliyə zərər vura bilər. Bu mənada onlar ümumi təhlükəsizlik kontekstində nəzərdən keçirilməlidir.

Azərbaycan Respublikasında fövqəladə halların xəbərdar edilməsi və nəticələrinin aradan qaldırılması üzrə tədbirlərin hazırlanması və əlaqələndirilməsinə məsul olan ayrıca qurum — Fövqəladə Hallar Nazirliyi yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikası böhranların idarə olunması və fövqəladə halların qarşısının alınması üzrə tədbirlər planlarının hazırlanması ilə bağlı təcrübə qazanılması və informasiya mübadiləsi sahəsində bir sıra dövlətlərlə ikitərəfli əməkdaşlıq edir. Bu sahədə çoxtərəfli əməkdaşlıq isə NATO mexanizmləri vasitəsilə geniş inkişaf etdirilir və Azərbaycan Respublikası həmin imkandan fəal istifadəni davam etdirəcəkdir.

Azərbaycan Respublikası ekoloji problemlərə ciddi yanaşır və ona görə də bu sahədə yaranan və zərər vura bilən təhlükələrdən, risklərdən və təhdidlərdən

xəbərdardır. Təbii və texnogen fəlakətlərə və böhran vəziyyətlərinə hazır olmaq və onların qarşısını almaq dövlət üçün əsas məsələlərdəndir.

Azərbaycan Respublikası ölkə əhalisinə, ərazisinə və iqtisadiyyatına radioaktiv, bakterioloji və kimyəvi vasitələrlə göstərilən zərərli təsirin qarşısının alınmasına yönəlmiş tədbirləri fəal surətdə həyata keçirir.

Strateji əhəmiyyətli dövlət obyektlərinin, o cümlədən neft və qaz hasilatı və emalı müəssisələrinin, terminalların, magistral boru kəmərlərinin, içməli su mənbələrinin, elektrik stansiyalarının, hidrotexniki qurğuların təbii fəlakətlərdən, texnogen qəzalardan və terror təhlükəsindən müdafiəsi dövlət üçün əsas vəzifələrdən biridir.

Coğrafi və geoloji şəraitin müxtəlifliyi nəzərə alınmaqla, ölkə ərazisinin təbii fəvqəladə hallardan mühafizəsi ilə bağlı dağıntılara gətirib çıxara bilən amillərin, o cümlədən zəlzələlər, sellər, subasmalar, sürüşmələr və palçıq vulkanlarının törədə biləcəyi fəsadlar və onların nəticələrinin aradan qaldırılması yolları daim diqqət mərkəzindədir.

Bir neçə iqlim qurşağı ilə əhatə olunan Azərbaycan Respublikası ərazisindəki zəngin bitki və heyvanat aləminin qorunub-saxlanması zəruri şərtidir.

Ətraf mühitin çirklənməsinə səbəb olan mənbələrin ləğv olunmasına, Xəzər dənizinin ekoloji problemlərinin aradan qaldırılmasına, onun biomüxtəlifliyinin qorunması və bərpa olunmasına və bununla bağlı digər məsələlərə xüsusi diqqət yetirilir.

Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması üzrə bitki mühafizəsi vasitələrindən (pestisidlərdən və bioloji preparatlardan) istifadəyə nəzarət, karantin obyekt mənbələrinin vaxtında aşkar edilərək ləğv olunması vacib məsələlərdən biridir.

Əhalinin sağlamlığının qorunması üçün dərmanların keyfiyyətinə nəzarət mexanizmlərinin və saxta dərmanlara qarşı mübarizənin gücləndirilməsi zəruridir.

4.3.11. İnformasiya təhlükəsizliyi siyasəti

Azərbaycan Respublikasının informasiya təhlükəsizliyi siyasəti dövlət, ictimai və fərdi informasiya ehtiyatlarının qorunmasına, habelə informasiya sahəsində milli maraqların müdafiəsinə yönəlmiş tədbirlər kompleksinin həyata keçirilməsindən ibarətdir.

Azərbaycan Respublikasının informasiya sahəsində milli təhlükəsizliyinin təmin olunması üçün ölkədə informasiyanın, həmçinin dövlət informasiya ehtiyatlarının müdafiəsi sahəsində milli sistem və informasiya infrastrukturu inkişaf etdirilir və möhkəmləndirilir. Dövlət orqanları və vəzifəli şəxslər tərəfindən qərarların qəbul edilməsinin informasiya təminatının həyata keçirilməsi məqsədilə obyektiv və mühüm məlumatlar toplanılır.

Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat qabiliyyətinin uzlaşdırılması və səmərəliliyinin artırılması, habelə məxfi informasiyanın mühafizə olunmasının koordinasiyası milli təhlükəsizlik sektorunun bu sahəsində əsas məsələlərdəndir. Azərbaycan Respublikası öz milli kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat qabiliyyətini artıracaq və dövlət sirrinə aid edilmiş məlumatların mühafizəsi ilə bağlı fəaliyyətin təkmilləşdirilməsini davam etdirəcəkdir.

İnformasiya təhlükəsizliyini tənzimləmək məqsədilə dövlət sirri təşkil edən məlumatların mühafizəsinin hüquqi mexanizmləri təkmilləşdirilir və informasiya azadlığı təmin olunur. Hüquqi və inzibati mexanizmlər vətəndaşların hüquqlarını və dövlət strukturlarının fəaliyyəti üzərində demokratik nəzarəti təmin edəcəkdir.

Yekun müddəalar

Azərbaycan Respublikasının strateji coğrafi mövqeyi onun Avro-Atlantik məkandakı siyasi və iqtisadi proseslərdə olduqca mühüm rol oynamasını təmin etmişdir. Bu, regiondakı enerji və nəqliyyat layihələrinin həyata keçirilməsində özünü büruzə verməkdədir.

Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizlik mühiti eyni zamanda hərbi münaqişələr, beynəlxalq terrorçuluq, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq, qeyri-qanuni miqrasiya, insan alveri və narkotik vasitələrin qaçaqmalçılığı, kütləvi qırğın

silahlarının yayılması kimi təhdidlərin mövcudluğu ilə səciyyələnir ki, bu da, ölkəni bir sıra təhlükəsizlik problemləri ilə üzləşdirir.

Bu Konsepsiya Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin əsasını təşkil edir və dövlətin milli maraqlarının qorunması məqsədi ilə müvafiq dövlət strukturlarının üzərinə xüsusi vəzifələr qoyur və bu kontekstdə onların əlaqələndirilmiş fəaliyyətini zəruri edir.

Konsepsiya ölkənin daim dəyişən təhlükəsizlik mühitini, Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarını və təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyən edir.

Azərbaycan Respublikasının hökuməti bu Konsepsiyadan irəli gələn vəzifələri həyata keçirmək üçün müvafiq tədbirlər görəcəkdir.

Dövlətin daxili və xarici siyasətinə uyğun olaraq ölkənin təhlükəsizliyinin daha etibarlı təmin edilməsinə şərait yaradılması məqsədi ilə Konsepsiya müntəzəm qaydada yeniləşdirilə bilər.

Konsepsiya həmçinin, hərbi doktrina, xarici siyasət strategiyası, müdafiə icmalı, iqtisadi konsepsiya, mədəniyyət, elm, təhsil, səhiyyə və nəqliyyat strategiyaları da daxil olmaqla, dövlət fəaliyyətinin müxtəlif sahələri ilə bağlı daha müfəssəl sənədlərin hazırlanması üçün əsasdır.

Təhlükəsizlik sahəsində hazırlanacaq digər konseptual sənədlər ümumi ictimai konsensusu əks etdirməli, real olmalı və bu Konsepsiya ilə birlikdə, ölkədə demokratik, hüquqi dövlət, vətəndaş cəmiyyəti, demokratik nəzarət altında olan güclü və effektiv təhlükəsizlik sektoru quruculuğuna, davamlı iqtisadi və sosial tərəqqiyə kömək etməlidir.

Kaynak: Azərbaycan Cumhuriyeti Göç Servisi'nin resmi internet sitesi <http://www.migration.gov.az/>‘den alınmıştır.

ÖZET

Boz, Hakan. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan-İran İlişkilerinde İşbirliği ve Çatışma Alanları (1991-2013), Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014.

Bu araştırmanın kapsamı, 1991’de SSCB’nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Azerbaycan’ın ortak bir geçmişe sahip olduğu İran ile ilişkilerinin tarihi arka planı, Azerbaycan ve İran dış politikalarının genel çerçevesi, Azerbaycan ve İran dış politikalarında siyasal iktidarların ikili ilişkilere etkisi, Azerbaycan-İran ilişkilerindeki işbirliği ve çatışma alanlarıdır.

Çalışma, bağımsızlık sonrası Azerbaycan-İran ilişkilerini belirleyen temel faktörü tespit etmek ve bu bağlamda iki ülke arasındaki işbirliği ve çatışma alanlarını sınıflandırmayı amaçlamaktadır. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan-İran ilişkileri ülkemizde yeteri kadar araştırılmamış ve bu alandaki çalışmalar sosyal bilimler dergileri ile kitap bölümü olarak yayınlanan akademik makalelerle sınırlı kalmıştır. Bu konuda yapılan çalışmalar, iki ülke arasındaki ilişkileri yalnızca tarihsel süreç içerisinde incelemiştir. Bu çalışma, Azerbaycan-İran ilişkilerinin tarihsel gelişim sürecinin yanı sıra ikili ilişkileri “işbirliği ve çatışma” yaklaşımıyla yeniden sınıflandırılacak olması nedeniyle bu alana katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Çalışmada, İran ve Azerbaycan resmi kurumlarının yayınladığı bilgi, belge ve raporlar gibi birincil kaynaklar incelenmiş, yazılı ve görsel kaynaklardan literatür taraması yapılmış ve konuyla ilgili daha önce yayınlanmış çalışmalardan yararlanılmıştır. Sonuç olarak Azerbaycan ve İran arasında karşılıklı ticari ilişkiler ve ikili siyasi anlaşmalar olmak üzere toplam iki adet işbirliği alanı tespit edilmiştir. Buna karşın iki ülke ilişkilerinde Güney Azerbaycan, farklı siyasi denklemlerde yer alma, Hazar’ın statüsü ve enformasyon savaşları olmak üzere toplam dört adet çatışma alanı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda Azerbaycan-İran ilişkilerinde çatışma alanlarının iş birliği alanlarından fazla olduğu bu nedenle de iki ülke ilişkilerinin bağımsızlığın ilan edildiği 1991’den çalışma kapsamındaki 2013’e kadar kontrollü gerilim stratejisiyle yürütüldüğü görülmüştür.

Anahtar Kelimeler : Azerbaycan, İran, İşbirliği, Çatışma, Kontrollü Gerilim,

ABSTRACT

Boz, Hakan. Post-Independence Cooperation and Conflict Areas in Azerbaijan-Iran Relations (1991-2013), Master's Thesis, Ankara, 2014.

This research concerns Azerbaijan which gained its independence following USSR's dissolution in 1991 and its joint historical background with Iran, the framework of their foreign policies, the effect of the ruling power on the bilateral relations of Azerbaijan and Iran's foreign policies and the cooperation and conflict areas in Azerbaijan-Iran relations.

This study aims to determine the main factor that designates the relations between post-independence Azerbaijan and Iran, and classify the cooperation and conflict areas between these two countries in this context. Post-independence Azerbaijan and Iran relations are not well studied in our country and the studies in these areas are limited to social science journals and academic papers published as book chapters. The studies conducted in this subject only deal with historical development process of Azerbaijan-Iran relations. This study aims to contribute this particular area because of the fact that it will re-classify their bilateral relations with the 'cooperation and conflict' approach as well as their historical development process.

In this study, the first-hand sources such as information, documents and reports published by Iranian and Azerbaijani government agencies are examined, literature review is made by scanning written and visual sources, and previous studies are used as a reference point. In conclusion, two main cooperation areas are determined as commercial affairs and bilateral political agreements. However four different conflict areas are identified; Southern Azerbaijan, being in different political poles, the status of Caspian and information wars. Within this direction, it can be seen that conflict areas in Azerbaijan-Iran relations are much more than the cooperation areas; thus, these countries' relations are being carried out with strategy

of controlled tension since the independence of Azerbaijan in 1991 until 2013 which covers my research process.

Key Words : Azerbaijan, Iran, Cooperation, Conflict, Controlled Tension.

